

ГОДИШЊАК

за ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ
ANNUAL of SOCIAL HISTORY

Година XXX
Свеска 2
Београд, 2023.

30 ГОДИНА
ГОДИШЊАКА ЗА ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

Годишњак за друштвену историју
основао је проф. Андреј Митровић 1994. године

Издавач
Удружење за друштвену историју

Главни и одговорни уредник
Милан Ристовић

Редакција
Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије, Београд), Радина Вучетић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Горан Милорадовић (Институт за савремену историју, Београд), Радивој Радић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Милан Ристовић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Дубравка Стојановић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Инострани чланови редакције
Снежана Димитрова (Југозападни универзитет Неофит Рилски, Благоевград), Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Тетсуја Сахара (Меиџи Универзитет, Токио), Ханес Грандиц (Хумболтов Универзитет, Берлин)

Секретари редакције
Катарина Беширевић, Вукашин Зорић

Editorial Board
Mile Bjelajac (Institute for Recent History, Belgrade), Radina Vučetić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Goran Miloradović (Institute for Contemporary History, Belgrade), Radivoj Radić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Milan Ristović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Dubravka Stojanović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

Foreign Members of the Editorial Board
Snežana Dimitrova (South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad), Jan Pelikan (Faculty of Arts of Charles University, Prague), Tetsuya Sahara (Meiji University, Tokyo), Hannes Grandits (Humboldt University, Berlin)

Secretaries of the Editorial Board
Katarina Beširević, Vukašin Zorić

Адреса редакције
Годишњак за друштвену историју, Филозофски факултет, Одељење за историју,
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
телефон: 011/3206-280

Address
Annual of Social History, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju,
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija
telephone: 011/3206-280

e-mail: g.drustvena.istorija@gmail.com
<http://www.udi.rs>

Ова свеска Годишњака за друштвену историју изашла је захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

**ГОДИШЊАК ЗА
ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ**

ANNUAL OF SOCIAL HISTORY

Год. XXX, свеска 2, 2023.

Београд, 2023.

Лектор
Оливера Величковић

Коректура и превод резимеа
Маша Милорадовић

Насловна страна
Никола Костандиновић

Илустрација на насловној страни
Београдски општински оминибус 1920-их.
Збирка фотографија Музеја Југославије.

Тираж
150

Припрема и штампа
„Чигоја штампа“ Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com

Ослобођено пореза на промет мишљењем Министарства за науку и технологију
Републике Србије бр. 413-00-419/94-01 од 14. јуна 1994. године.

САДРЖАЈ

CONTENTS

Студије

Essays

- Др Милица Божић Маројевић,
Лице и наличје транзиције Савамале: од мочваре до тезауруса историје Србије 7
Milica Božić Marojević, PhD,
Two faces of Savamala transition: from a swamp to a thesaurus of Serbian history
- Др Радосав Туцовић,
Прилог историографској анализи фотографија: Пример фотографије нацистичког злочина током Другог светског рата у Србији 25
Radosav Tucović, PhD,
A Contribution to the Historiographical Analysis of Photographs: An Example of a Photograph of a Nazi Crime During the Second World War in Serbia
- Emilija Cvetković, MA,
American Economist Behind the Iron Curtain: John Kenneth Galbraith in Socialist Yugoslavia 41
МА Емилија Цветковић,
Амерички економиста иза „гвоздене завесе“: Џон Кенет Галбрајт у социјалистичкој Југославији
- Dimitrije Matić, MA,
Changing Street Names in Belgrade as a Reflection of the Political and Ideological Development of Serbia in the 21st Century 69
МА Димитрије Матић,
Мењање имена београдских улица као одраз политичких и идеолошких промена у Србији почетком XXI века
- Из истраживања**
- Research**
- Milena Žikić, PhD, et Tanja Milosavljević, PhD,
Femmes françaises en missions humanitaires (1912–1918) 83
Др Милена Жикић и Др Тања Милосављевић,
Жене Францускиње у хуманитарним мисијама (1912–1918)

Баштина
Heritage

МА Лука Савчић,
Извештај Латинке Перовић о међународном омладинском и
студентском семинару одржаном септембра 1960. године у Дубровнику 95

О идејама и књигама
On Ideas and Books

Др Милан Радовановић,
Друштвена историја у фокусу XLV 103

Слободан Мандић,
Прикази сајтова (Web адресар) XLIII 109

Упутство за предају рукописа 115

Submitting Manuscripts 121

Списак рецензената 123

Др Милица Божић Маројевић, ванредна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Центар за музеологију и херитологију
mbozic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 8. 2023.
Прихваћен: 13. 9. 2023.

Лице и наличје транзиције Савамале: од мочваре до тезауруса историје Србије

Апстракт: Идеологије реконструкције градова у својој сржи почивају на мењању старе структуре ради стварања хуманије животне средине. Но, измене урбаног пејзажа често немају подршку становништва. На нашем поднебљу нарочито, пошто нас је искуство научило да уређење градова по мери његових житеља све чешће уступа место интересима крупног капитала. Уколико бисмо као студију случаја узели актуелно преуређење Савамале, анализирајући доступне изворе, могли бисмо рећи да атмосфера отпора прати њен развој од самих почетака, односно исушивања Баре Венеције, преко формирања прве железнице, па све до њеног укидања и изградње Београда на води. Рад испитује шта најстарији део града губи, а шта добија измештањем београдског железничког чвора, уређењем приобаља и дуго чеканим силаском на реке. Фокус у истраживању стављен је на последњу у низу промена које прате овај потез, односно на пренамену станичне зграде у музеј који ће баштинити историју Србије.

Кључне речи: Савамала, Железничка станица у Београду, београдски железнички чвор, Историјски музеј Србије, баштина, урбанизам.

„Град, та појава којој дугујемо све оно што називамо тековинама и наслеђем цивилизације, почиње наједном да нестаје из нашег видног поља и да се претвара у нешто ново, нешто друго, нешто што за сада нема ни своје име којим би се

могло назвати.¹ Када погледамо генезу и визуре данашњег Београда, у овим речима архитекте Богдана Богдановића из давне 1976. године, лако препознајемо модус савременог урбанистичког планирања главног града. То је донекле и логично, будући да идеологије реконструкције градова у својој сржи почивају на мењању старе структуре ради стварања хуманије животне средине, док се у модерним државама на тај начин бори и против непланске изградње.² Но, измене урбаног пејзажа често немају подршку становништва. На нашем поднебљу нарочито, пошто нас је искуство научило да уређење градова по мери његових становника све чешће уступа место интересима крупног капитала. Штавише, уколико бисмо као студију случаја узели актуелно преуређење Савамале, анализирајући доступне изворе, могли бисмо рећи да атмосфера отпора прати њен развој још од исушивања Баре Венеције, преко формирања прве железнице, па све до њеног укидања, изградње Београда на води и пренамене станичне зграде у музеј који ће баштинити историју Србије.

Контекст или како је све почело

Смислена, или, прецизније, смишљена урбанизација Београда почела је средином 19. века, на иницијативу кнеза Милоша. Први озбиљнији помаци у том правцу јављају се 1842. године, када у Београд долази словачки инжењер Франц Јанке. Његов задатак био је да изведе регулацију простора данашњег западног Врачара – Савске падине, односно простора на којем ће кнез Милош формирати *Нови српски Београд*. Геометријски осмишљена, ова варош, чији је центар била данас посебно експлоатисана Савамала, имала је две препознатљиве улице – Кнеза Милоша и Немањину. На том потезу су кнез, а касније и његов син Михаило подизали најзначајније грађевине обновљене Србије.³ Захваљујући њиховим иницијативама, Београд почиње да добија обресе модерног, европског града. Четврт века касније Емилијан Јосимовић је урадио предлог регулације Вароши у Шанцу, а у првим деценијама 20. века уређење вароши препушта се Албану Шамбону, премда његове идеје Београдска општина никада није усвојила.

Крајем 19. и почетком 20. века Савамала је имала велики значај за развој Београда и Србије. Наиме, од обнављања српске државе након турске власти па све до Првог светског рата, савска махала и лиман, иначе некадашња пери-

¹ Богдан Богдановић, *URBS&LOGOS: Огледи из симбологије града* (Београд: Градина, 1976), 73.

² Дејан Ђорђевић и Тијана Дабовић, „Идеологије и пракса планирања Београда 1867–1972: период успона“, *Зборник радова*, св. LVIII (2010), 154.

³ Бранко Максимовић, „Урбанизам и архитектура Београда од 1830. до 1941“, *Историја Београда* (1995), 247–262.

ферија града, захваљујући свом пограничном положају, постају центар економије и финансија. Бара Венеција се насипа, извршена је парцелација, почиње изградња пристаништа и кеја, трговачких магацина, локала... Електрификација и изградња железничке инфраструктуре доприносе привредном замајцу. Подижу се и најрепрезентативнији објекти тога времена – Београдска задруга, хотел Бристол, Вучина кућа, те куће браће Крسمановић, Луке Ћеловића... Најзначајнији архитекти тог доба, Андра Стевановић, Никола Несторовић, Јован Илкић, Димитрије Т. Леко и други, формирају нови градски центар. Међутим, иако се град убрзано развијао, на први урбанистички план чекало се све до окончања Првог светског рата.⁴ Тада је, по угледу на европске градове, Београдска општина расписала међународни конкурс за уређење и проширење града. Упркос томе што на овом конкурсу није додељена прва, већ три друге награде, идеје изнете у пројектима, извештаји, те препоруке жирија, чиниће основу Генералног плана, који је сачињен 1923, а усвојен наредне године.⁵ Шеф Бироа за израду Генералног плана био је руски архитекта Ђорђе Павлович Ковалеvски. План је важио до 1940. године и обухватио је само северни део града на десним обалама Саве и Дунава.⁶ Читав поменути простор припада целини „Стари Београд”, која је уписана у евиденцију добара под претходном заштитом, и спада у најстарији сачувани део града.

Силазак на реке и Савски амфитеатар, као грађевинско земљиште, у више наврата су интригирали архитекте и урбанисте. Један од првих предлога његовог уређења у нашој новијој историји скицирао је Милорад Пантовић, члан ауторског тима који је осмислио и Београдски сајам, који, парадоксално, такође чека измештање. Године 1940. Пантовић је у Савамали, по узору на Корбизјеа, предвидео такозвани линеарни друштвени центар, односно вишеспратнице испресеци парковским целинама и употпуњене културним садржајима, односно нешто што је коју деценију касније изграђено у Новом Београду.⁷ Данашње решење и преуређење које преживљава најстарији сачувани део града, ипак, значајно је комерцијалније од свега што је претходних деценија предлагано.

⁴ Светлана Недић, „Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914. године“, *ГБ XXIII* (1976), 186–188.

⁵ Злата Вуксановић-Мацура, „Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2014).

⁶ Марина Ђурђевић, „Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловича Ковалеvског у Србији“, *ГБ XLVII–XLVIII* (2002–2003), 169–181.

⁷ Мирослава П. Петровић Балубић, „Планирање и пројектовање урбане структуре приобаља Београда: трансформација урбаног пејзажа и третман наслеђа“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2018).

Формирање српске железнице

Иницијатива за развој железнице на нашем поднебљу јавља се још 1851. године, у време владавине кнеза Александра Карађорђевића. Иако је знатан део Европе у то доба већ био повезан железничком мрежом, због размимоилажења с Портом ове идеје остале су на нивоу лепих жеља. Други покушај био је 1875. године, када је Народна скупштина донела Закон о грађењу железнице Београд – Алексинац. Ратови с Турском, међутим, поново су одложили реализацију. Ипак, одредбе Берлинског конгреса 1878. су биле неумољиве, па се тако Србија обавезала да ће у року од три године изградити пругу која ће Аустрију, преко Београда, повезати са Турском и Бугарском. Један од нацрта је тада предвиђао трасу и железничку станицу у Мокролушкој долини. Каснијим плановима пруга је знатно приближена граду, и ту ће о(п)стати све до друге деценије 21. века.⁸

Градња железнице започета је симболично, у присуству великог броја грађана јуна 1881. године, када је краљ Милан Обреновић сребрним будаком три пута закопао земљу. Српске новине су сутрадан известиле: „Јуче у престоници нашој обављена је светковина, у нашој земљи до данас невиђена наша светковина, срећно започето грађење прве српске државне железнице... На мокролушкој речици, између Београда и Топчидера... његово височанство имало је да будаком ископа земљу у знак отпочетога грађења прве српске државне железнице... Представник предузимача г. Саван предаде министру грађевина Г. Гудовићу на јастуку од црвене кадифе сребрни будак, кога господин Министар опет предаде његовом Височанству с молбом да његово Височанство благоизволи ударити темељ првој српској државној железници, што његово Височанство уз громовито ‘живео’ целе публике и пуцњаву топова, својеручно учини, закопавши три пута будак у земљу. У истом тренутку захори се бурно ура из редова радника, који беху намештени на пруги, приправни да на тај знак отпочну железничку радњу, коју иза свечаног тога тренутка живо и наставише“.⁹

Паралелно с овим радовима, у стручној јавности су се водиле дискусије о локацији железничке станице. Иако је већина планова као место за зграду предвиђала Бару Венецију, француско друштво коме је поверена концесија сматрало је да станица треба да буде ближе Сењаку. Тада је министар грађевина оформио комисију од 31 члана. На првом заседању предложен је Мокри луг, но већ приликом наредног сусрета комисија се ипак определила за Бару Венецију. Овде би ваљало напоменути да је Савски амфитеатар у то доба био ван градског рејона и без везе са градом, као и да подизање станичне зграде

⁸ Злата Вуксановић-Мацура, „Бара Венеција и Савамата – железница и град“, *Наслеђе*, 16 (2015), 9–26.

⁹ Аноним, „Вести“, *Српске новине*, 22. јун 1881, <https://www.zeleznicesrbije.com/zanimljivosti/> (Пристапљено 12. 4. 2023).

није било обухваћено општим уговором о изградњи читаве пруге, већ је било предмет посебног уговора између Друштва за изградњу и експлоатацију српских државних железница и предузимача.¹⁰

Након утврђивања локације, на ред је дошло осмишљавање самог објекта. Идејно решење станичне зграде дао је Фон Флатих, док је пројекат у духу академизма, разуђене основе, израдио архитекта и инжењер Драгутин Драгиша Милутиновић,¹¹ професор Велике школе у Београду и службеник Министарства грађевина. Школовао се у Београду, Панчеву и Бечу, а када је добио државну стипендију уписао се у Берлину на архитектуру, коју је завршио 1865. Након тога је у Карлсруеу дипломирао инжењерске науке. Ренесансна личност, каква је био Милутиновић, опробао се у различитим гранама пројектовања. По његовом плану је подигнут Димитровград, а израђивао је и цркве у старом српском стилу, те саставио упутства другима како то да раде. Са Михаилом Валтровићем је проучавао српске средњовековне споменике, а за њим је остала књига „Наука о грађевинама на суву и на води“. Био је почасни члан Српске краљевске академије.¹²

Будући да је требало безмало годину и по дана за подизање станице, упоредо са репрезентативним објектом грађено је и привремено решење. Колико се озбиљно приступило послу сведоче извори тог доба у којима се наводи да је годину дана касније више од пет и по хиљада радника радило на пословима зидања. Управо са привремене станице августа 1884. године пуштена је у саобраћај пруга Београд – Ниш.¹³ Српске новине забележиле су да је тога дана она била окићена разним амблемима и заставама, а да су два воза стајала на два колосека, спремна да крену на југ Србије. „И младо и старо, и богато и сиромашно, и лепо и ружно, сјатило се у Бари Венецији да поздрави путнике. Након што је локомотиве освештао архиепископ београдски и митрополит српски Теодосије, у 18 вагона сместило се око 200 путника. Са београдских бедема су тог дана пуцали и топови, а из првог воза свирала је краљева химна. Један воз је из Београда кренуо у 8.35 ујутру. Након свечаног доручка у Лапову и задржавања на успутним станицама, у Ниш је стигао у 6.23 после подне. Други воз се, нажалост, покварио у Алексинцу и у Ниш стигао тек после 10 часова

¹⁰ Иван Клеут, „Историја и архитектура железничке станице у Београду“, *Наслеђе*, 7 (2006), 40–41.

¹¹ Исто, 43.

¹² Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, *Енциклопедија српске историографије* (Београд: Knowledge, 1997), 511 (А. Кадијевић). Милан Милићевић, *Додатак Поменику од 1888. Знамениити људи у српскога народа који су преминули до краја 1900* (Београд: Чупићева задужбина, 1901), 91–92.

¹³ Аноним, „Вести“, *Српске новине*, 21. август 1884, https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/ (Приступљено 12. 4. 2023).

увече.¹⁴ У првом возу били су позвани гости, странци и чланови француске управе, укључујући и директора Амиљоа, док су у другом возу били чланови српске владе и остали гости. Прва редовна линија кренула је према Нишу три дана касније, а убрзо је почела да саобраћа и линија до Будимпеште. На почетку су на овим линијама путовала по два воза дневно.¹⁵ Занимљиво је да је за потребе српске железнице наручено 12 најсавременијих локомотива, чија је максимална брзина била 55 км на час. Кола која су саобраћала на првој српској прузи била су веома луксузна. Наиме, вагони првог разреда су имали црвена плишана седишта, а свака кабина је имала и грејач, вентилаторе и осветљење на таваници. Кола другог разреда имала су кожна седишта, док се за она трећег разреда наводи да су била удобна и лепа.¹⁶

Септембра 1885. године почела је да се користи главна станична постаја. Зидана по узору на европске станице, препознатљива је по pročелу ка Савској улици, које има наглашен централни ризалит са монументалним порталом украшеним удвојеним пиластрима. На њима почива архитрав са исписаном годином почетка железничког саобраћаја у Србији. Изнад је смештен тимпанон, који је некада красио грб Краљевине Србије са крилатим лавовима са стране. Сат, који чини декоративни елемент фасаде, сматра се једним од првих јавних часовника у Србији. У њеном главном крилу су се налазиле: канцеларије шефа станице и осталих службеника, благајна за путнике и пртљаг, телеграф, телефонска централа, гардероба за чување пртљага, канцеларија комесара полиције. Лево крило било је опредељено за свечану краљевску чекаоницу са посебним улазом са улице и излазом на перон. У десном крилу су се налазиле чекаонице за путнике и ресторан. Занимљиво је и то да су на спрату били станови службеника станице.

Пред Први светски рат било је у плану реновирање станице, међутим, то се није остварило. Штавише, зграда је током априлског бомбардовања 1941. и страдала. Наиме, из правца Румуније, 6. априла рано ујутру почели су да долећу немачки бомбардери. На станици је, срећом, било само дежурно особље, а према реду вожње требало је да крене путнички воз за Ваљево. Зграда тада није претрпела велика оштећења, међутим, у поподневном нападу лево крило је погођено запаљивим бомбама па је објекат изгорео.¹⁷ Ипак, највећу штету је

¹⁴ Ксенија Ђирић, *Железничка станица* (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2010), 5.

¹⁵ Аноним, „Распоред возидбе влакова“, *Српске новине*, 2. септембар 1884, https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/ (Приступљено 12. 4. 2023).

¹⁶ Аноним, *Српске новине*, 21. август 1884; Аноним, „Домаће вести“, *Српске новине*, 23. август 1884, https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/ (Приступљено 12. 4. 2023).

¹⁷ Аноним, „Пре осамдесет година у бомбардовању изгорела зграда Железничке станице“, *Железнице Србије*, <https://www.zeleznicesrbije.com/pre-osamdeset-godina-u-bombardovanju-izgorela-zgrada-zeleznicke-stance/> (20. 4. 2023).

претрпела током савезничког бомбардовања 1944. Том приликом је пострадао централни део зграде. Током обнове, која је уследила веома брзо, проширен је и приземни ниво истицањем упоље, док су адаптацијом педесетих уклоњене бочне куле са фасаде у Карађорђевој улици.¹⁸ Одлуком Скупштине града Београда железничка станица, као објекат архитектонско-урбанистичких и културно-историјских вредности, тек је 1981. године проглашена за споменик културе. Две године касније је утврђена за културно добро од великог значаја.¹⁹ Конзерваторски радови извођени су у два наврата – 1982. и 1986. године.

Од пуштања у рад, железница у Савској имала је двоструку улогу – како путничке, тако и теретне станице. Када је донета одлука да се железнички саобраћај измести, прво је укинут теретни у јуну 2016, премештањем у Макиш. Након постепеног измештања линија, путнички је пребачен у Прокоп, а станица је званично престала да постоји 1. јула 2018. Вече пре тога са ње је кренуо последњи воз број 340. Композиција је отишла за Будимпешту, симболично, уз звуке песме „А сад, адио“.²⁰ Потом је, поводом годину дана Владе Србије, на овом месту отворена изложба „Настављамо да правимо добре вести“, на којој су посетиоци могли да уђу у Плави воз, виде брзе пуњаче за електричне аутомобиле, дронове, чамце, симулаторе за превртање возила, као и „пијане наочаре“.²¹ Добре вести, међутим, замениле су лошије – зграда и дан-данас није ни близу привођења новој намени.

Београдски железнички чвор и (пред)услови за силазак на реке

Уређење савског приобаља значајно је утицало на формирање београдског железничког чвора, чији развој можемо пратити кроз неколико фаза. Прву представља раздобље од изградње железничке станице до Другог светског рата. Преломну тачку тог периода чини Конкурс за израду Регулационог плана Београда 1922. и 1923. године, који је обухватао и београдски железнички чвор. Овом темом бавила се посебна група стручњака, предвођена референтом Министарства саобраћаја и потоњим помоћником министра Раниславом М.

¹⁸ Клеут, „Историја и архитектура железничке станице у Београду“, 43.

¹⁹ Одлука Скупштине града Београда број 6–385/81–XXVIII-01 од 17.09.1981; „Железничка станица“, Информациони систем непокретних културних добара, https://nasledje.gov.rs/index.cfm?jezik=Serbian_CIR (Приступљено 8. 3. 2023).

²⁰ Дејан Алексић, „Од свечарских топова до *А сад, адио*“, *Политика*, 5. септембар 2019, <https://www.politika.rs/scc/clanak/437263/Od-svecarskih-topova-do-A-sad-adio>. (Приступљено 5. 3. 2023).

²¹ Аноним, „Главна железничка станица – наредних дана као музеј“, *RTS*, 2. јул 2018, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3188206/glavna-zeleznicka-stanica--ovaj-put-kao-muzej.html>. (Приступљено 15. 5. 2023).

Аврамовићем. Кључни став експертске групе подразумевао је раздвајање путничког и теретног саобраћаја, док је друга важна одлика овог решења била да у Главној станици Сава теретни колосеци треба да служе за лако кварљиву робу намењену пијацама. Интересантно је да су тадашња предложена урбанистичка и саобраћајна решења остављала могућност ширења града према реци. Но она никада нису добиле сагласност тадашњег Министарства саобраћаја, тако да су железничка постројења и даље наставила да заузимају веома атрактивно грађевинско земљиште. На узаном простору приобаља постепено су почели да доминирају магацини и разна складишта, а највећи део тих објеката, као и пружна постројења, био је подигнут у периоду до 1930. Ово, дакако, није било једино одступање од Генералног плана, које ће утицати на планирање приобаља. Треба истаћи да је управо због развоја железнице мост преко Дунава померен око 800 метара узводно.²²

Другу фазу промишљања београдског железничког чвора уоквирују два генерална урбанистичка плана – из 1950. и 1972. Нацрт Генералног урбанистичког плана урадио је чувени архитекта и урбаниста Никола Добровић 1949. године, док је под руководством Милоша Сомборског усвојен 1950. У то време Добровић пише: „По питању београдског железничког чвора, тог најтежег наслеђа из прошлости, дошло се после напорног рада до одлуке о неминовној потреби реконструкције целокупног железничког саобраћаја у рејону Београда, као и начину извођења овог преуређења, у складу са целинским саобраћајним планом будућег Великог Београда. Преуређење предвиђа, у духу савремених урбанистичких тековина које прописују раздвајање путничког од теретног саобраћаја, искључење транзитног промета, као и диференцијацију далеког и локалног путничког саобраћаја, то јест међуградског и ванградског. Главне путничке станице, од којих се једна предвиђа у Новом Београду, а друга у Старом Београду, на простору Аутокоманде, отпремају путнике на далеке релације; повезане су међусобом јаким саобраћајном артеријом, градским аутопутем... .. Реконструкцијом железничког саобраћаја ослободиће се Београд свих сметњи у свом правилном надограђивању. Тако се ослобађају сви досад паралисани градски простори, а пре свега савска и дунавска обала. Град ће изаћи на реке, у чему је деценијама био спречаван“.²³ И касније су иницирани различити пројекти који су предлагали измену железничке инфраструктуре, међутим, значајнијих помака, како због примедби комисија тако и због бројних персоналних промена, али и недостатка финансија, није било све до савременог доба. Наиме, пројекти који су рађени до педесетих година 20. века садржали су врло компликована и скупа решења за београдски железнички чвор. У свим варијантама Главна путничка

²² Злата Вуксановић-Мацура, „Бара Венеција и Савамала – железница и град“, 15–16.

²³ Никола Добровић, *Контуре, развој и значај Великог Београда*, куцани текст обима 22 стране из 1946. године, Заоставштина архитекте Николе Добровића, Музеј науке и технике, Београд.

железничка станица требало је да остане на простору Савамале, с тим што се по неким решењима претварала у делимично пролазну станицу за правац ка Панчеву. Предлози су, такође, задржавали мост преко Дунава, али и мост преко Саве за путнички саобраћај. Предлагана је изградња новог моста преко Аде Циганлије. Веза ка банатском делу града решавана је на два начина, задржавањем пруге око Калемегдана или тунелском везом испод града, док сремски део града у контексту развоја железнице није узиман у обзир.²⁴ Каснији нацрти углавном су као окосницу имали раздвајање путничког и робног саобраћаја, а како би се дошло до коначног предлога ангажована је САНУ, која је формирала тим на челу са академиком Бранком Жежељем. Он је 1971. модификовао решење железничког путничког система, са новом путничком станицом у Прокопу. Годину дана раније урађени су урбанистичко-технички услови за робну станицу „Макиш“ и ранжирну станицу „Железник“. Модификовано решење чвора сачувало је карактеристике ГУП-а 1950. године, односно ослобађање дела подручја уз обалу реке Саве и Топчидерске долине од железничких постројења, али и равномеран распоред железничких станица на целој територији града.²⁵

Тада наступа трећи период развоја, који ће обележити планови из 1972, 2003, 2016, и он траје до данас. У ГУП-у из 1972, чији су аутори Александар Ђорђевић и Милутин Главички, констатовано је да је путнички железнички чвор недовршен у свему. Постоје четири путничке станице, „Београд – главна“, „Дунав“, „Топчидерска“ и „Земун“. Њихов положај у простору, као и стање опреме не одговарају потребама града, тако да је један велики део Београда (сремски) изолован од железничког саобраћаја.²⁶ Године 2003. Владимир Мацура и Миодраг Ференчак су потписали план до 2021,²⁷ који је почео да се ревидира већ 2006, а потом и 2009, како би се усагласио са изменама и допунама Закона о планирању и изградњи. Тај процес се одужио, међутим, када је државни приоритет постала изградња Београда на води он је измењен септембра 2014. године. Тада је Скупштина града усвојила измене и допуне ГУП 2021 којима се укинула Студија о забрани градње високих објеката, тако да су у Београду постали дозвољени објекти виши од 32 метра. Овим изменама су, између осталог, створени услови за Београд на води, као и за измештање железничке ста-

²⁴ „Историјат Београдског железничког чвора“, ЈКП Београдски метро и воз, Историјат БГ воза, <https://www.bgmetro.rs/index.php/sr-rs/bg-voz/istorijat-bg-voza> (Пристапљено 10. 2. 2023).

²⁵ Žaklina Gligoriјевић, Ana Graovac, ur., *70 godina Urbanističkog zavoda Beograda*, Knjiga 1 (Beograd: Urbanistički zavod Beograd, 2018), 32.

²⁶ Predrag Krstić, „Analiza razvoja šinskih sistema u Beogradu“, *Urbanizam Beograda 01/02*, ur. Marija Lalošević (Beograd: Urbanistički zavod Beograd, 2019).

²⁷ Zlata Vuksanović-Macura, Angelina Banković, „Stvarajući kulturno dobro: planovi Urbanističkog zavoda Beograda“, *70 godina Urbanističkog zavoda Beograda*, Knjiga 4, Eсеји, ur. Žaklina Gligoriјевић, Ana Graovac (Beograd: Urbanistički zavod Beograd, 2018), 96–102.

нице на Прокоп, те аутобуске станице у Блок 42.²⁸ Такође, Београд је почео да силази на реку, премда не ни приближно онако како би то било да се приобаље промишљало у интересу свих грађана.

Ка музеју?

У јавности се дуго спекулисало чему је место уступила Железничка станица. У том периоду напуштени објекат је био дом бескућницима, а некадашњи перони претворени су у дивљу депонију. Коначно, априла 2022. године је одлучено да ће Милутиновићево ремек-дело удомити Историјски музеј Србије (ИМС), а свега седам месеци касније део објекта је чак био захваћен и пожаром.²⁹

Судбина ове установе, такође, доста је занимљива. Наиме, само оснивање музеја трајало је дуги низ година. Први покушај формирања било је доношење Уредбе о оснивању Историјског музеја НР Србије 1950. године. Како се то није реализовало, 1954. године, поводом обележавања 150 година од подизања Првог српског устанка, у Конаку кнеза Милоша направљен је Музеј Првог српског устанка. Но, тек 1963. године, Уредбом Извршног већа Народне скупштине, Србија је добила историјски музеј, због потребе постојања „једног музеја општег типа који би свестрано приказивао богату историју српског народа“.³⁰ У склопу новоформиране установе нашао се и Музеј Првог српског устанка, док је Конак кнеза Милоша, дело Хаци Николе Живковића из 1831. године, био једини изложбени простор. Језгро музејског фонда тада су чинили предмети издвојени из Историјске збирке Народног музеја у Београду. Данас ова установа баштини оружје и војну опрему од краја средњег века, униформе, заставе, знамења, реалије и меморијалне предмете везане за значајне личности и догађаје, карте, планове и атласе, плакате, летке, фотографије и разгледнице историјске садржине; привредно-технички материјал фабричке израде.³¹

У циљу привођења новој намени, након неколико расписаних тендера, кренула је реконструкција, адаптација и санација некадашње станичне зграде. Тај дуг, скуп и сложен посао досад је грађане Србије коштао пар десетина милиона динара, а колика ће сума до краја бити уложена у преуређење ових око 3.000 квадратних метара тек ћемо видети. О томе како радови напредују, као и како ће изгледати нова стална поставка, с обзиром на то да из средњег века

²⁸ „Измене и допуне Генералног плана Београда 2021“, *Службени лист Града Београда бр. 70*, 18. септембар 2014.

²⁹ Аноним, „Bivša Glavna železnička stanica: Gde su se preselili pacovi, narkomani i zmiје“, *Vreme*, 11. новембар 2022, <https://www.vreme.com/vesti/bivsa-glavna-zeleznicka-stanica-gde-su-se-preselili-pacovi-narkomani-i-zmije/>. (Pristupljeno 15. 5. 2023).

³⁰ „О нама“, *Историјски музеј Србије*, <https://imus.org.rs/o-nama/> (Pristupljeno 1. 2. 2023).

³¹ Исто.

Музеј нема довољно артефаката (посебно из световног периода), доступан је мали број новинских чланака, текстова тендера и телевизијских прилога. Један од њих чини и телевизијска емисија, коју је Редакција за културу и уметност РТС емитовала крајем фебруара 2023. године, у моменту када је Историјски музеј Србије обележавао 60. рођендан.³² Гледаоци су тада сазнали, према речима директорке ИМС, историчарке Душице Бојовић, да је циљ сталне поставке „да прикаже историју српског народа онако како је она некада била“. С тим у вези, централни део објекта опредељен је за средњи век. Три портала – дечански, студенички и каленички биће полазишта за то путовање. Средишњи, студенички, води у причу о Преднемањићкој и Немањићкој епохи. Дечански портал треба да покаже сублимирану симболичку слику односа државе и цркве и тај део простора красиће реплика манастирског полијелеја. Каленички портал водиће у деспотовину, и надаље до 20. века. Дакле, приземље зграде ће, према речима директорке ИМС, садржати целокупну историју Србије, употпуњену идеалним реконструкцијама гардеробе (орнаменти су израђени сито-штампом), обуће и средњовековних круна (досад завршено пет од предвиђених девет). Од оригиналних предмета из раног средњег века биће изложен печатњак кнеза Стројимира, новчићи, делови копаља итд. Место у сталној поставци наћи ће и Синајски рукопис из 11. века. Радиће се и четири слике на великим платнима на тему српских владара у раном средњем веку, чији ће аутор бити Предраг Милошевић. Биће израђена и реконструкција цркве Светог Петра у Расу, којој ће симболичку и декоративну паралелу представљати крстионица кнеза Вишеслава, као и копија иконе Светог Николе, која се чува у Барију. Горњи спрат је предвиђен за музејске колекције и биће изложени намештај, други предмети примењене уметности, заставе, реалије, одећа, униформе, печати, инсигније из 20. века. Од експоната моћи ће да се виде владарске повеље од 18. до почетка 20. века, печат краља Милана израђен у аметисту, два печата Карађорђа, накит кнеза Милоша, жардињера краља Милана Обреновића, печат краљице Драге, круна краља Петра Првог Карађорђевића, оружје (пиштољ Стевана Книћанина, официрска сабља Александра Обреновића, аутомат Коче Поповића), али и предмети из свакодневног живота људи који су део етнографске збирке.

Тендерска документација је нешто прецизнија. У њој се наводи да ће приземље бити посвећено и излагању повремених гостујућих изложби кроз тематске целине, као што су Немањићи, Сеоба Срба 1690. године, Додир Србије са Русијом, Србија током Османског периода, Предустаничка Србија, Музеј железнице. Део простора планиран је и за постављање лапидаријума, где ће бити изложени вајарска дела и споменици, а места ће бити и за вишенаменску салу за одржавање састанака, стручних скупова, саветовања. Концепција првог спрата

³² „U susret prvoj stalnoj postavci, Istorijski muzej Srbije“, *RTS*, 25. februar 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=0ZmCfEvP99U> (Pristupljeno 30. 3. 2023).

представља мешавину изложбеног простора и музејске поставке. Предвиђено је да се овде смести ПР служба, као и простор где ће бити постављене тематске области из друштвене историје: Жене владарке у Србији, Комадни намештај који је коришћен током историје, Костими 19. и 20. века, збирка уметничких дела, изложба техничких апарата које поседује Историјски музеј Србије (фотоапарати).³³ Посао израде пројекта за извођење адаптације и реконструкције зграде Главне железничке станице у Београду поверен је фирмама Машинопројект Копринг и ДБС и Институту за испитивање материјала, док су за музеолошки пројекат задужени *Group Brendomania* и *Inform Technologies*.

Да ли је предложен концепт добро решење и у којој мери је у складу са савременом музеологијом и науком о баштини? Има ли израда овако великог броја идеалних реконструкција предмета у ери имерзивних поставки смисла? Зашто је одлучено да се орнаменти на гардероби раде сито-штампом? Да ли адекватан начин илустровања српског средњовековног живота представљају платна великог формата са портретима златокосих владара иако нисмо у потпуности сигурни како су изгледали у младости? У тендерској документацији се наводи да је „... осим предлога реконструкције постојећег објекта, потребно предложити визију новог музеја као флексибилне, отворене институције која, уз поштовање историјског карактера и квалитета, успоставља ‘платформу’ отворену за примену различитих савремених музеолошких концепата“.³⁴ Подаци којима досад располажемо чине нас да будемо скептични с тим у вези. Но, за коначан суд мораћемо, ипак, да сачекамо отварање музеја, а у међувремену, парафразирајући Лајбница, и да се задовољимо претпоставком да је овакво какво је, решење сталне поставке најбоље у датом тренутку.

Quo vadis?

„Укратко, целокупна дужност човека своди се на то да презре сопствене корене у крају у којем је одрастао и да са дивљењем убере папирни цвет који је произведен и продат у метрополи.“³⁵

Прича сваког града чита се кроз наслаге прошлости, односно, како то Луис Мамфорд каже, „седиментне нивое историје“. Ти облици, сукцесивни у времену, постају кумулативни у простору, из чега, логично, произлази да збир прошлих постигнућа у садашњости чини метрополу.³⁶ Развој Београда, као метрополе, у

³³ Anonim, „Zgrada Železničke stanice postaje muzej istorije Srbije. Evo kako će izgledati“, *E kapija*, 6. avgust 2021, <https://www.ekapija.com/news/3373800/zgrada-glavne-zeleznicke-stanice-postaje-muzej-istorije-srbije-evo-kako-ce-izgledati>. (Pristupljeno 11. 5. 2023).

³⁴ Исто.

³⁵ Luis Mamford, *Kultura gradova* (Novi Sad: Mediteran Publishing, 2010), 288.

³⁶ Исто, 251.

19. веку је био условљен пре свега порастом броја становника. У прилог томе говори не само настанак, већ и вртоглави успон железнице у првим деценијама њеног постојања. Упркос томе, још и пре постављања колосека у Бари Венецији, било је очигледно да београдски железнички чвор на том месту не може опстати. Наиме, изградњу пруге, као и зграде станице, од самог почетка пратиле су бројне потешкоће. Од дана њеног отварања, па све до дана затварања, приликом израде сваког ГУП-а разматрало се измештање железнице. Историја „дугог трајања“ убрзана је планом из 1972. којим се предвидела станица у Прокопу, док је окончана 2018. године затварањем станичне зграде у Савамали. Занимљиво је, ипак, да је и развој Прокопа испресецан разним препрекама. Поред тога што се железничка станица зида деценијама, као и њена претходница у првим годинама функционисања – лоше је повезана са остатком града... Ипак, делимичан крај „епопеје Прокоп“, дочекали смо 20. октобра 2023, прецизније, 51 годину доцније од њеног помињања у урбанистичком плану.

Савамалска железничка станица је нестала, али је њена зграда опстала и нова сећања правиће као установа културе. Након пола деценије самавања, чекајући да постане музеј историје Србије, чеона страна овог објекта представља кулису предимензионираном споменику Стефану Немањи, који се, пак, налази на лоше нивелисаном Савском тргу. Његова задња страна гледа на дивљу депонију. У свом транзиту од мочваре, преко железничке станице, до запуштеног објекта, а ка музеју српске историје, поменута локација из неместа прераста у место³⁷; из света усамљене индивидуалности, привремености и пролазности у асоцијативни простор акумулираних евокативних елемената; из места у простор.³⁸

Но, шта те промене значе за Савамалу? Град је све мање резултат смисленог пројектовања, а све више израз економских и друштвених снага. То ће рећи да ниједан ауторитет не контролише форму града – за то је задужена комбинација бирократије и тржишних сила. Резултат тога су окружење, у коме је нестабилност једина константа, и аморфни град који делује апстрактно, несређено и нелогично.³⁹ Ипак, право на град, писао је Дејвид Харви, више је од индивидуалне слободе да користимо урбане ресурсе – то је право да променимо себе тако што мењамо град.⁴⁰ Једна од промена наступила је у 21.45 ч, последњег дана јуна 2018. године, када је отпремник возова Ђуро дао знак да са Главне

³⁷ Неместом означавамо две комплементарне, али различите стварности. С једне стране, то су простори створени ради одређених циљева (транспорт, транзит, трговина). С друге, реч је о односу људи према тим просторима. Према се те стварности делимично преклапају (људи путују, купују итд), оне се не могу поистоветити. Mark Ože, *Nemesta* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2005), 89.

³⁸ Ože, *Nemesta*, 76–77.

³⁹ Richard Marshall, “Contemporary urban space-making at the water’s edge”, in: *Waterfronts in Post-industrial Cities*, Edited by Richard Marshall (Spoon Press, 2001).

⁴⁰ David Harvey, “The Right to the City”, *New Left Review*, No. 55 (Sept/Oct 2008).

железничке станице крене последњи воз за Будимпешту и тиме ставио тачку на причу ове станице, дугу пуне 134 године.⁴¹ Та промена, која је омогућила даље измене визура Савске падине, није у духу онога што је Харви сугерисао. Ипак, чињеница остаје – како у Београду никада није опстала тенденција да се град обликује по мери његових становника, ми смо, готово неприметно, успели да новоформираном, нехуманом амбијенту Савамале прилагодимо нас. Остаје, такође, још да се види да ли ће нас трезорирање српске историје у њему подстаћи на неку другачију трансформацију, те да ли ће Савамали дати – одавно изгубљену у народу – позитивну симболику.

Izvori i literatura

- „Domaće vesti“, *Srpske novine*, 23. avgust 1884. *Narodna banka Srbije, Srpske novine 1834–1919*. https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/. (Pristupljeno 12. 4. 2023). (ćirilica)
- „Raspored vozidbe vlakova“. *Srpske novine*, 2. septembar 1884. *Narodna banka Srbije, Srpske novine 1834–1919*. https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/. (Pristupljeno 12. 4. 2023). (ćirilica)
- Srpske novine*, 21. avgust 1883. *Narodna banka Srbije, Srpske novine 1843–1919*. https://nbs.rs/sr_RS/o_nbs/arhiv-i-biblioteka/arhiv/srpske-novine/pretraga/. (Pristupljeno 12. 4. 2023). (ćirilica)
- Aleksić, Dejan. „Od svečarskih topova do *A sad, adio*“. *Politika*, 5. septembar 2019. <https://www.politika.rs/scc/clanak/437263/Od-svecarskih-topova-do-A-sad-adio>. (Pristupljeno 5. 3. 2023). (ćirilica)
- „Bivša Glavna železnička stanica: Gde su se preselili pacovi, narkomani i zmije“. *Vreme*, 11. novembar 2022, <https://www.vreme.com/vesti/bivsa-glavna-zeleznicka-stanica-gde-su-se-preselili-pacovi-narkomani-i-zmije/>. (Pristupljeno 15. 5. 2023).
- Bogdanović, Bogdan. *URBS&LOGOS: Ogledi iz simbologije grada*. Beograd: Gradina, 1976. (ćirilica)
- Bojović, Branko. „Urbanizam Beograda u XIX i XX veku“, *GGB XLIX – L (2002–2003)*: 109–130. (ćirilica)
- Ćirić, Ksenija. *Železnička stanica*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 2010. (ćirilica)
- Ćirković, Sima i Rade Mihaljčić. *Enciklopedija srpske istoriografije*. Beograd: Knowledge, 1997. (ćirilica)

⁴¹Željka Vesić, „Izmeštanje železničke stanice – javni ili privatni interes?“, *Istinomer*; 3. jul 2018, <https://www.istinomer.rs/analize/izmestanje-zeleznicke-stanice-javni-ili-privatni-interes/>. (Pristupljeno 10. 5. 2023).

- Dobrović, Nikola. *Konture, razvoj i značaj Velikog Beograda*. Kucani tekst obima 22 strane iz 1946. godine, Zaostavština Nikole Dobrovića, Muzej nauke i tehnike, Beograd. (ćirilica)
- Dorđević, Dejan i Tijana Dabović. „Ideologije i praksa planiranja Beograda 1867–1972: period uspona“, *Zbornik radova*, sv. LVIII (2010): 153–174. (ćirilica)
- Durđević, Marina. „Urbanističko-arhitektozna delatnost Đorđa Pavlovića Kovaljevskog u Srbiji“, *GGB XLVII–XLVIII* (2002–2003): 169–181. (ćirilica)
- Gligorijević, Žaklina i Ana Graovac ur. *70 godina Urbanističkog zavoda*, Knjiga 1. Beograd: Urbanistički zavod Beograd, 2018. (ćirilica)
- „Glavna železnička stanica – narednih dana kao muzej“, *RTS*, 2. jul 2018. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3188206/glavna-zeleznicka-stanica--ovaj-put-kao-muzej.html>. (Pristupljeno 15. 5. 2023).
- Harvey, David. “The Right to the City”. *New Left Review*, No. 55, Sept/Oct 2008.
- Informativni sistem nepokretnih kulturnih dobara. „Železnička stanica“. https://nasledje.gov.rs/index.cfm?jezik=Serbian_CIR. (Pristupljeno 12. 3. 2023).
- Istorijski muzej Srbije. „O nama“. <http://www.ims.org.rs>. (Pristupljeno 1. 2. 2023). (ćirilica)
- JKP Beogradski metro i voz. „Istorijat Beogradskog železničkog čvora“. <https://www.bg-metro.rs/index.php/sr-rs/bg-voz/istorijat-bg-voza>. (Pristupljeno 10. 2. 2023). (ćirilica)
- K., I. „Predsednik Vučić najavio je otvaranje zgrade železničke stanice Prokop za 20. oktobar, evo kako će izgledati“. *24 Sedam*, 19. februar 2023. <https://24sedam.rs/beograd/vesti/198457/otvaranje-zgrade-zeleznicke-stanice-prokop-20-oktobra/vest>. (Pristupljeno 15. 4. 2023).
- Kleut, Ivan. „Istorija i arhitektura železničke stanice u Beogradu“, *Nasleđe*, 7 (2006): 37–50. (ćirilica)
- Maksimović, Branko. „Urbanizam i arhitektura Beograda od 1830. do 1941“, u: *Istorija Beograda*, ur. Zdravko Antonić, Beograd: Balkanološki institut SANU, Draganić, 1995, 247–262. (ćirilica)
- Marshall, Richard. “Contemporary urban space- making at the water’s edge”, In *Waterfronts in Post-industrial Cities*, edited by Richard Marshall. Spoon Press, 2001.
- Milićević, Milan. *Dodatak Pomeniku od 1888. Znameniti ljudi u srpskoga naroda koji su preminuli do kraja 1900*. Beograd: Čupićeva zadužbina, 1901. (ćirilica)
- Nedić, Svetlana. „Urbanističko uređenje Beograda od 1886. do 1914. godine“, *GGB XXIII* (1976): 175–217. (ćirilica)
- Odluka Skupštine grada Beograda broj 6–385/81–XXVIII-01 od 17.09.1981. (ćirilica)
- Ože, Mark. *Nemesta*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2005.
- Petrović Balubdžić, Miroslava P. „Planiranje i projektovanje urbane strukture priobalja Beograda: transformacija urbanog pejzaža i tretman nasleđa“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2018. (ćirilica)
- „U susret prvoj stalnoj postavci, Istorijski muzej Srbije“, *RTS*, <https://www.youtube.com/watch?v=0ZmCfEvP99U>. (Pristupljeno 30. 3. 2023).

- Vesić, Željka. „Izmeštanje železničke stanice – javni ili privatni interes?“. *Istinomer*, 3. jul 2018. <https://www.istinomer.rs/analize/izmestanje-zeleznicke-stanice-javni-ili-privatni-interes/>. (Pristupljeno 10. 5. 2023).
- Vuksanović-Macura, Zlata i Angelina Banković. „Stvarajući kulturno dobro: planovi Urbanističkog zavoda Beograda“. U: *70 godina Urbanističkog zavoda Beograda*, Knjiga 4, Eseji, ur. Žaklina Gligorijević, Ana Graovac, 96–102. Beograd: Urbanistički zavod Beograd, 2018.
- Vuksanović-Macura, Zlata. „Bara Venecija i Savamala – železnica i grad“, *Nasleđe*, 16 (2015): 9–26. (ćirilica)
- Vuksanović-Macura, Zlata. „Generalni plan Beograda 1923: komparacija planiranog i ostvarenog“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2014. (ćirilica)
- „Pre osamdeset godina u bombardovanju izgorela zgrada Železničke stanice“. *Železnice Srbije*. <https://www.zeleznicesrbije.com/pre-osamdeset-godina-u-bombardovanju-izgorela-zgrada-zeleznicke-stanice/>. (Pristupljeno 20. 4. 2023). (ćirilica)
- Železnice Srbije. „Zanimljivosti“. <https://www.zeleznicesrbije.com/zanimljivosti/>. (Pristupljeno 12 .4. 2023).

Summary

Milica Božić Marojević, PhD

Two faces of Savamala transition: from a swamp to a thesaurus of Serbian history

The ideologies of urban reconstruction are primarily based on changing the old structure to create a more humane environment. However, changes to the urban landscape often do not have the support of the general population. Especially in these spaces, since experience has taught us that the shaping of cities according to the needs of its inhabitants is increasingly giving way to the interests of “big money”. If we were to take the current reconstruction of Savamala as a case study, we could say that resistance follows its development from the very beginning, i.e., the draining of Bara Venecija, the building of the first railway, as well as its abolition and the construction of the Belgrade Waterfront. This paper examines the losses and gains of the restructuring of Savamala, especially with the relocation of the railway station to Prokop and with reconstruction of the old station building into a museum dedicated to the history of Serbia.

Key words: Railway station in Belgrade, Belgrade railway junction, Historical Museum of Serbia, heritage, place, non-place, urban planning.

Др Радосав Туцовић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
radosav.tucovic@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 9. 2023
Прихваћен: 19. 10. 2023.

Прилог историографској анализи фотографија: Пример фотографије нацистичког злочина током Другог светског рата у Србији

Апстракт: Чланак представља прилог историографској анализи фотографија, на примеру спорне фотографије нацистичког злочина током Другог светског рата у окупираној Србији. Идеја аутора била је да, кроз анализу и употребу постојећих знања о полицијским формацијама у Другом светском рату, помогне тумачењу фотографије о којој се јако мало зна и о којој углавном круже погрешне информације. У ту сврху, у чланку је коришћена позната теоријска и историографска литература, као и архивска грађа, која је такође дала својеврстан прилог у тумачењу ове фотографије.

Кључне речи: Анализа фотографија, Други светски рат, Окупирана Србија, Ратни злочини

Након открића фотографије у 19. веку, а затим и усавшавања технологије њеног креирања, овај потпуно нови „медии“ убрзано је мењао људско друштво. Тако је у периоду између два светска рата значајан развој технологије довео до продора фотографије у све сфере људског друштва. Осим тога, медијум фотографије пружио је невероватну разноврсност и употребну вредност. Тако су многе фотографије прављене као уметничко дело и биле намењене форми излагања у музејима. За разлику од тога, многе су креиране у потпуно друге сврхе и, без обзира на то, скренуле велику пажњу и у свом исходишту заузеле врло важно место у културним или историјским токовима.¹ Разлог томе лежи у чињеници да фотографија представља део стварности света какав је био у датом

¹Terry Barrett, “A Theoretical Construct for Interpreting Photographs”, *Studies in Art Education*, Vol. 27, No. 2 (1986), 52.

тренутку, а који је „поново презентован“ у каснијем времену, како је то описао Андре Базин, чувени француски есејиста и филмски критичар.²

Документарне фотографије укратко су описане као фотографије које теже чистом снимку, стављају садржај изнад свега и гледаоца одводе на неко место и у неко време.³ Међутим, код документарних фотографија постоји проблем пролазности. Односно, све што је фотографисано уједно је подложно променама, укључујући и природу. Због тога фотограф може настојати да акценат стави на оно што је пролазно и подложно драстичним променама (личности или догађаји), затим на оно што је подложно спорим променама (природа, предели, пејзажи, грађевине), или евентуално њиховој комбинацији.⁴ Односно, документарне фотографије представљају „доказ прошлих ствари“,⁵ или, како је то другачије описано, „могућност да се сачува садашњост и гледаоцима у будућности омогући увид у прошлост“.⁶

Разумевању фотографије и њеној историографској анализи прилог даје и објашњење да идеална фотографија представља углавном приказ одређеног субјекта (догађај, личност/и, природа...), и свакако стоји у одређеној вези са тим субјектом.⁷ Осим тога, контекст представља кључ за остварење пуног потенцијала фотографије, у анализи и реконструкцији прошлости.⁸ У складу са тим, приликом историографске анализе фотографије неопходно је константно размишљати о контексту у коме је настала. А тај контекст управо може бити откривен разматрајући везу између фотографије и њеног субјекта.

Ипак, на крају је неопходно понудити и контрааргументе и имати у виду да документарне фотографије не представљају увек потпуну слику одређеног догађаја. Односно, у периоду након настанка фотографије чинило се да ће овај медиј до бесконачности растегнути временски оквир током кога се разматра и тумачи садашњост. Међутим, врло брзо је постало јасно да је фотографија неретко предмет механичке и хемијске манипулације (двострука експозиција, компоновање, ретуширање, исечање).⁹ Укратко речено, „све фотографије манипулишу. Неке отворено, а неке суптилно. Не бити свестан ове чињенице током анализе фотографије заправо значи погрешно разумети

² Gene H. Blocker, “Pictures and Photographs”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 36, No. 2 (1977), 155.

³ Barrett, “A Theoretical Construct for Interpreting Photographs”, 53.

⁴ Roger Scruton, “Photography and Representation”, *Critical Inquiry*, Vol. 7, No. 3 (1981), 586–587.

⁵ Roy H. Quan, “Photography and the Creation of Meaning”, *Art Education*, Vol. 32, No. 2 (1979), 6.

⁶ Martin A. Berger, “Photography, History, and the Historioan”, *American Art*, Vol. 29, No. 1 (2015), 2.

⁷ Scruton, “Photography and Representation”, 579.

⁸ Berger, “Photography, History, and the Historioan”, 3.

⁹ Исто, 2.

фотографију и аспекте света који је фотографисан“.¹⁰ Управо због тога, савремени теоретичари фотографије сматрају да ни најобјективнији фотограф, наоружан најсавременијим фотоапаратом, не би могао да створи документарне фотографије које би публику у потпуности „вратиле у прошлост“. Односно, у позадини предмета фотографије постоји значајно шири контекст. Тиме предмети и људи на документарним фотографијама представљају искључиво фрагменте прошлости.¹¹

У складу са тим, текст који следи представља наш прилог покушају да разумемо конкретан догађај на слици. Сходно свему наведеном, не можемо са апсолутном сигурношћу тврдити да су наше претпоставке у потпуности тачне. Заправо, оне представљају искључиво покушај коришћења наших знања у пракси, са сврхом да помогнемо решењу одређеног историографског проблема. У том смислу, све накнадне сугестије, нова тумачења или нове информације о овој фотографији свакако сматрамо добродошлим.

Спорна фотографија нацистичког злочина

Развој информационих технологија довео је до знатно веће доступности историјских извора. То је посебно изражено када говоримо о Другом светском рату, с обзиром на чињенице о огромном броју страдалих, што до данас изазива значајно интересовање научне, али и шире јавности. Тако водеће архивске институције широм света прихватају дигитализацију архивске грађе као један од основних праваца савремене архивистике, и у том погледу значајну пажњу посвећују дигитализацији документарних фотографија. Наиме, ако за пример узмемо Други светски рат, можемо констатовати да су, примера ради, Музеј холокауста у Вашингтону, Меморијални центар Јад Вашем у Јерусалиму и Бундес архив у Берлину дигитализовали заиста значајну количину фотографске грађе.

Но, у тако обимном послу појављују се и грешке. То пре свега произлази из чињенице да се информације о фотографијама неретко искључиво преписују, без провере аутентичности и тачности њеног потписа. Такав пример представља и наредна фотографија.

¹⁰ Barrett, “A Theoretical Construct for Interpreting Photographs”, 53.

¹¹ Berger, “Photography, History, and the Historioan”, 2.

Фотографија 1. Нацистички злочин у окупираној Србији

Представљена фотографија објављена је на сајту Музеја холокауста у Вашингтону и сајту Меморијалног центра Јад Вашем у Јерусалиму, са сличним објашњењима. У опису фотографије на сајту Јад Вашема стоји: „Мачва, Југославија, војници немачких брдских трупа шутирају човека који лежи, 1941. године“.¹² За разлику од тога, опис на сајту Музеја холокауста је нешто детаљнији: „Војник са јединицом немачких брдских трупа шутира на смрт човека који лежи, током 'чишћења' мачванског краја у септембру 1941. године. Трећи слева је усташки официр“.¹³

Дакле, оба извора се слажу са чињеницом да је у питању Мачва и серија нацистичких злочина које је извршила превасходно 342. пешадијска дивизија крајем септембра и почетком октобра 1941. године. Ова операција представљала је почетак знатно шире операције у западној Србији, која је за циљ имала уништење устаничких одреда.¹⁴ Такође, врло је важна чињеница да се оба извора слажу у закључку да је на овој фотографији представљено пребијање жртве.

¹² “Machva, Yugoslavia, German mountain soldiers kicking a lying man, 1941”, *Yad Vashem Archives*, https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=99062&ind=1 (Pristupljeno 12. 3. 2023).

¹³ “A soldier with a unit of German mountain troops kicks a man to death during the 'cleansing' of the Macva region in September 1941. The man third from left is a Ustasa officer”, *United States Holocaust Memorial Museum*, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa19800> (Pristupljeno 12. 3. 2023).

¹⁴ Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Beograd: Službeni list SRJ, 2007), 64–69; Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji 1941–1944*, Tom

Међутим, како то у дигиталном свету 21. века обично бива, ова фотографија стигла је и на друге интернет сајтове. Тако је на сајту Редит постављена у идентичној резолуцији која се може пронаћи на сајту Музеја холокауста у Вашингтону. Опис на Редиту је такође сличан: „Припадници немачке брдске јединице и Усташе на смрт пребијају српског цивила, током операције 'чишћења' области Мачве – Србија, септембар 1941. године“.¹⁵ Ове две чињенице јасно имплицирају да је фотографија преузета са сајта Музеја холокауста и постављена уз незнатно измењен опис.

За разлику од тога, регистровали смо и једну негативну употребу ове фотографије. Наиме, на италијанском сајту Телевињоле, крајем априла 2016. године, појавио се текст „Отпор у Трентину“, који настоји да објасни околности немачке окупације и отпор након капитулације Италије, а у коме је приложена управо ова фотографија.¹⁶ Наравно, она је употребљена да се илустративно појача констатација о нацистичком вршењу злочина у Италији. То, ипак, не мења чињеницу да је посредни врло груба грешка и коришћење фотографије, за коју сви други доступни извори јасно говоре да је настала на територији окупиране Србије.

Интересантно је поменути и да је такође 2016. године по основу ове фотографије покренута расправа на форуму који се бави разменом информација везано за изучавање европских припадника Осовине у Другом светском рату.¹⁷ Но, ова дискусија ипак није далеко одмакла.

Имајући све напред наведено у виду, можемо констатовати да је ова фотографија остала умногоме спорна. Односно, иако постоји могућност да се одређене ствари разјасне, то се никада није догодило, без обзира на чињеницу да су одређени детаљи на фотографији јасни. У складу са тим, овај текст представља покушај прилога даљем разумевању ове фотографије, а индиректно и дубљем разумевању нацистичких злочина у Другом светском рату. Да би то на успешан начин било изведено, применили смо и кратко упутство Националног архива Сједињених Америчких Држава, о томе како треба приступити анализи документарних фотографија.¹⁸

I, (Beograd: Sloboda, 1979), 142–143, Бојан Димитријевић, *Војска Недућеве Србије 1941–1944*, (Београд: ЈП Службени гласник, 2016), 131–132; Мнодраг Д. Миловановић, *Казнена експедиција у Мачви*, (Сремска Митровица: Удружење културних стваралаца Србије „Завичај“, 2002).

¹⁵“Gebirgsjäger and Ustaše beating a Serbian civilian to death during the cleansing of the Mačva region – Serbia, September 1941”, *Reddit*, https://www.reddit.com/r/GermanWW2photos/comments/g9z6lt/gebirgsj%C3%A4gers_and_usta%C5%A1e_beating_a_serbian/ (Pristupljeno 12. 3. 2023).

¹⁶“La Resistenza in Trentino”, *Televignole*, <https://www.televignole.it/la-resistenza-in-trentino-27/> (Pristupljeno 12. 3. 2023).

¹⁷“August Meyszner in a war crime [?] photo”, *Axis History Forum*, <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=6&t=224111&p=2034523&hilit=August+Meyszner#p2034523> (12.3.2023).

¹⁸“Analyze a Photograph”, *National Archives*, <https://www.archives.gov/education/lessons/worksheets/analyze-a-photograph-intermediate> (Pristupljeno 12. 3. 2023).

Предмет фотографије

Конкретна фотографија по свему судећи представља сцену једног од нацистичких злочина током Другог светског рата. Заправо, вероватно је у питању једна од казних експедиција које су често извођене на овом окупираном простору.¹⁹ Друга могућност јесте да је на делу полицијска потера, што по ознакама представљених полицајаца ипак представља знатно мање вероватну опцију.

Такође, веома је важно констатовати да тренутак који је фотограф забележио, по свему судећи, не представља „шутирање жртве до смрти“, као што је то констатовано у опису фотографије на доступним сајтовима. Наиме, ако пажљиво обратимо пажњу на положај ногу жртве, јасно можемо запазити да је лева нога неприродно пребачена преко десне. Односно, чини се да је жртва тешко рањена или усмрћена и у таквом стању првобитно пала лицем према земљи. Вероватно су након тога пришле особе приказане на фотографији и, по свему судећи, жртву је ногом на леђа окренула личност за коју се у описима фотографије мислило да шутира жртву. Услед тога, жртва лева нога остала је у неприродном положају преко десне ноге. То уосталом може потврдити и положај ногу личности за коју се мислило да шутира жртву, који више наликује описаној ситуацији, него шутирању жртве. Односно, наш став јесте да на конкретној фотографији није представљено „шутирање жртве на смрт“, већ, много вероватније, утврђивање да ли је жртва још увек у животу.

Порекло фотографије

Иако директно порекло фотографије није јасно, можемо претпоставити да ју је начинио један од ратних извештача, који су често пратили немачке јединице на терену. До тог закључка дошли смо директним упоређивањем ове фотографије са многобројним фотографијама из веома богате колекције снимака немачких ратних извештача.²⁰ Ове фотографије су по својој генералној природи врло сличне. Запажа се да су ратни извештачи били врло близу самих догађаја и често у непосредној близини самих војних и полицијских јединица. Услед тога начинили су велики број фотографија широког дијапазона догађаја, од различитих прослава и свакодневног живота у ратним условима, преко

¹⁹ Мирјана Савић, Немања Трифуновић, *Рације: казнене експедиције Вермахта у селима жичког среза 1941. године*, (Краљево: Народни музеј Краљево, 2022); Милован Лукић, „Казнене експедиције у ужичком крају 1941–1944. године: прилог истраживању“, *Ужички зборник*, бр. 22 (1993), 85–106; Миодраг Д. Миловановић, *Казнена експедиција у Мачви*, (Сремска Митровица: Удружење културних стваралаца Србије „Завичај“, 2002), и др.

²⁰ *SS-Kriegsberichte Archive*, <https://www.kriegsberichte-archive.com/> (Pristupljeno 13. 3. 2023).

ратних операција и вршења злочина, па све до сахрана. Све то омогућио им је њихов врло јасно прецизиран положај, који је одређен одлукама највиших органа Трећег рајха.

Наиме, схватајући пун обим „психолошког рата“, вођство нацистичке Немачке разумело је употребу пропаганде и у том смислу издало наредбу о обавезном учешћу пропагандних чета. Оне су имале за задатак да извештавају Врховну команду војске, затим да обезбеде директну спону између борбених дејстава и пропаганде, као и да осигурају сарадњу и преношење пропагандног материјала надређеним установама. То је посебан замах добило након окупације Француске и Белгије, где су основана Пропагандна одељења, а са отпочињањем Операције Барбароса практично свака копнена армија, али и ваздушна флота, имала је пропагандну јединицу. Конкретна улога ратних извештача била је пре свега у праћењу јединица и прављењу фотографских снимака током акција.²¹

Дакле, интерне фотографије самих војних, полицијских и СС операција начинили су углавном ратни извештачи. Другим речима, заиста је тешко очекивати да је деловање немачке казнене експедиције фотографисано од стране локалног становништва, које је директно било угрожено. Посебно треба нагласити да сеоско становништво српског етничког простора у Другом светском рату углавном није располагало софистицираном техником, што је у то време представљао фотоапарат. Осим тога, у тренуцима кад је вршен злочин становништво је углавном спас тражило у бегу у шуму или планину. На све то треба додати да је готово немогуће да је било ко изузев припадника нацистичких војних и полицијских, или њима лојалних јединица могао у тренутку вршења акције бити тако близу самом злочину.

Све ово наводи нас на закључак да је фотографију потенцијално начинио један од ратних извештача или припадника самих јединица које су изводиле ову акцију. Она је вероватно у периоду након Другог светског рата, кроз заплене ратних архива, дошла у посед установа које су обавиле њихову конзервацију, скенирање и ставиле је на располагање јавности.

²¹ Daniel Uziel, „Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht“, *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkriegs*, hg. R. Rother, J. Prokasky, (Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam 2015), 13–20.

Личности на фотографији

Поглед у неколико детаља ове фотографије говори о чињеници да је већина особа које су на њој приказане у ствари припадала полицијским формацијама нацистичке Немачке. У том смислу, да би бар приближно могли да идентификујемо личности које се могу уочити, неопходно је разумети контекст полицијске организације у окупираној Србији. Наиме, током 1941. године у окупираној Србији полицијска организација нацистичке Немачке није располагала са великим бројем јединица. Њу су представљали, са једне стране, Ајнзацгрупа, са Гестапоом, као најзначајнијим одељењем Политичке полиције, и 64. резервни полицијски батаљон, као део организације Полиције поретка.²² Гестапо је током прве године окупације Србије вршио политичке истраге и имао по обиму невелико и недовољно обучено људство.²³ За разлику од тога, 64. резервни полицијски батаљон је углавном обављао обезбеђивање логора и разних других циљева, али и спорадично деловао на терену. Тако је ова јединица, примера ради, током августа 1941. године извршила злочин у селу Скела.²⁴

²² Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 198–199.

²³ Архив Југославије (АЈ), Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), инв. бр. 12.597, Саслушање др Вилхелма Фукса, 8.9.1945; Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедносно-информативна агенција (БИА), Хинце Карл, 1–1, Саслушање Хинцеа, 23.7.1945.

²⁴ Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 198–199.

Значајна реформа и знатно ојачавање полицијских формација у окупираној Србији уследило је убрзо. Носилац ових промена био је СС-групенфирер Аугуст Мајснер,²⁵ постављен на положај вишег СС и полицијског вође током јануара 1942. године.²⁶ Он је већ током пролећа исте године окупирану Србију прекрио двоструким системом полицијске организације. Односно, од тада па надаље Полицију безбедности представљала је установа Заповедник Полиције и Службе безбедности, у оквиру које је деловао и Гестапо.²⁷ Полиција поретка значајно је ојачана формирањем нових полицијских пукова, који су деловали у оквиру установе Заповедник Полиције поретка.²⁸

На овој фотографији пре свега уочавамо да већина лица носи униформу која одговара полицијским униформама које су користиле полицијске формације у окупираној Србији.²⁹ То, међутим, нису униформе које је користио Гестапо, већ Полиција поретка. Такође, чињеница да су формације Полиције поретка врло често деловале у различитим униформама одговара разнородности униформи које су представљене на слици. Такође, важно је нагласити да су у оквиру жандармерије постојале јединице брдске жандармерије, које су користиле традиционалну капу брдских јединица.³⁰ Оне се на фотографији могу јасно запазити (лица бр. 4, 5, 6, 8, 9, 10). Такође, лице број 8 на фотографији има официрске ознаке које из даљине заиста личе на ознаке Полиције поретка и носи шињел какав су носили припадници полиције нацистичке Немачке.³¹

²⁵ Аугуст Мајснер (1886–1947) рођен је у аустријској официрској породици из Граца. Након основног образовања, и сам је завршио официрску школу, након чега је ступио у Аустроугарску војску, где је служио до краја Првог светског рата. Након распада државе посветио се служби у жандармерији, али и политичком животу. С обзиром на пангерманско политичко опредељење, учествовао је у неуспелим државним ударима 1931. и 1934. године. Од 1935. године ступио је у састав СС-формација и добио намештење у Полицији поретка. Након веома брзог напретка у структури СС-а, постављен је најпре на положај заповедника Полиције поретка у Норвешкој, а затим и вишег СС и полицијског вођу у окупираној Србији. На том положају задржао се од јануара 1942. до априла 1944. године. Након Другог светског рата ухапшен је и изручен Југославији. Осуђен је за ратне злочине, након чега је и погубљен. (Bundesarchiv Berlin (BAB), R 9361–III/543468, 29–30, Lebenslauf August Meyszner, 12.2.1935; Martin Moll, „Vom Österreichischen Gendarmen-Offizier zum Höheren SS- und Polizeiführer Serbien, 1942–1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica* 6 (2011), 239–308)

²⁶ BAB, R 9361–III/543468, 76, Fernschreiben Himmler an Meyszner, 20.1.1942; BAB, R 9361–III/543468, 143, Hitler an Meyszner, 24.1.1942; BAB, R 9361–III/543468, s. 10, Dienstlaufbahn August Meyszner.

²⁷ Радосав Туцовић, *Драги Јовановић и генерал Мајснер на челу полиције у окупираној Србији: Анализа делатности Драгомира Јовановића и Аугуста Мајснера у окупираној Србији (1941–1944)*, (Београд: ИСИ – Чигоја штампа, 2022), 201–205.

²⁸ Исто, 205–210.

²⁹ Gordon Williamson, *World War II German Police Units*, (Osprey publishing, 2006), 28.

³⁰ Williamson, *World War II German Police Units*, 45.

³¹ Williamson, *World War II German Police Units*, 28.

Такође, индикативна је улога лица под бр. 2, као и предмета који се налази близу жртвине десне руке. Наиме, ако прихватимо нашу првобитну претпоставку да ово лице не удара жртву, већ ногом окреће тело на леђа, можемо претпоставити да је можда у питању лекар. Томе у прилог говори и на слици заокружени предмет, који личи на лекарску торбу. Разлог оваквог поступка према жртви може бити настојање да се утврди да ли је жртва још увек у животу.

Осим тога, спорна је улога две личности (бр. 3 и 7), чије униформе и посебно капе изгледају доста другачије у односу на униформе осталих особа на фотографији. Наиме, изглед њихових униформи донекле је сличан усташким униформама, па су отуда архивисти Музеја холокауста у Вашингтону личност означену бројем 3 назвали усташким официром.³² Међутим, претпоставка о појави усташа у операцијама на територији окупиране Србије чини се у потпуности погрешном. Због тога смо знатно склонији претпоставци да су у питању припадници Шуцполиције, с обзиром на то да је њихова униформа у неким случајевима подразумевала капу овог типа.³³

Ипак, једну особу на фотографији могуће је доста прецизно идентификовати. Наиме, лице означено бројем 5 јасно представља официра највишег ранга. Његов лични изглед, изразита висина и став одговарају СС-групенфиреру Аугусту Мајснеру. Наиме, он је, према званичним подацима, био висок 196 центиметара,³⁴ и на свим догађајима упадљиво се издвајао својом висином, што апсолутно одговара ситуацији на овој фотографији.³⁵ Осим тога, СС-ознаке на реверу заиста изгледају као ознаке СС-групенфирера, што је био статус генерала Мајснера током окупације Србије.³⁶ Поред генерала Мајснера, у време његове службе у окупираној Србији, на овом простору службовала су била још само два СС-групенфирера – Артур Флепс и Харалд Турнер. Међутим, имајући у виду њихову висину и доста другачији изглед, можемо констатовати да особа са ознакама СС-групенфирера приказана на фотографији најприближније одговара генералу Мајснеру.

На све то, представљено лице на фотографији носи идентичну комбинацију униформе какву је носио током обиласка СС-дивизије „Принц Еуген“. Односно,

³² “A soldier with a unit of German mountain troops kicks a man to death during the ‘cleansing’ of the Macva region in September 1941. The man third from left is a Ustasa officer”, *United States Holocaust Memorial Museum*, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa19800> (Pristupljeno 16. 3. 2023).

³³ Williamson, *World War II German Police Units*, 30.

³⁴ ВАВ, R 9361–III/5434468, 3–4, Persönliche Karte August Meyszner.

³⁵ Изглед генерала Мајснера упоређивали смо са његовим изгледом током догађаја са којих је остало највише сачуваних фото и видео материјала – полицијске смотре у Бечу 1938. године, затим посете СС-дивизији „Принц Еуген“ 1942. и полицијске смотре у Београду 1943. године. (<https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>, 17. 3. 2023, <http://www.kriegsberichter-archiv.com>, 17. 3. 2023; Војни музеј Београд, Erinnerung an die Feiern Serbischen Staatswache in Belgrad, 13. 5. 1943).

³⁶ ВАВ, R 9361–III/543468, 41, Der Akt des Führer-Hauptquartier, 1.1.1942; ВАВ, R 9361–III/543468, 43, Personalverfugung, 27.1.1942.

на њему се могу уочити ципеле и традиционална капа брдских јединица, као и класична СС-униформа, са ознакама СС-групенфирера.³⁷

Међутим, околности појављивања генерала Мајснера током деловања полиције у руралним пределима нису јасне. Заправо, он је заузимао положај вишег СС и полицијског вође, што је представљало највиши полицијски положај и положај главног команданта полицијских јединица у окупираној Србији. Њему подређене биле су све полицијске јединице немачког, али и домаћег порекла.³⁸ У складу са тим, нејасно је зашто би генерал Мајснер присуствовао директном вршењу злочина. Међутим, одговор на ово питање крије се можда у особеном приступу овог аустријског полицијског генерала. Наиме, његов ађутант Вилхелм Кајзер објаснио је да је генерал Мајснер у неколико наврата током окупације путовао у унутрашњост. Такође, познато нам је да је вршио инспекцију јединица на терену, а сам је на саслушању признао да је једном приликом присуствовао директном стрељању великог броја цивила у Крушевцу.³⁹ Све ове чињенице имплицирају да је, без обзира на Мајснеров врло висок ранг и пажљиву заштиту његовог живота, ипак постојала реална могућност да се придружио јединицама у вршењу злочина и да особа на слици заиста представља вишег СС и полицијског вођу Аугуста Мајснера.

Време и место

Ако прихватимо претпоставку да је на слици генерал Мајснер могуће је критички преиспитати многе друге појединости ове фотографије. Наиме, када говоримо о времену фотографисања, подсећамо на објашњење архивиста да је у питању септембар 1941. године.⁴⁰ Међутим, с обзиром на то да је генерал Мајснер у окупирану Србију наименован тек у јануару 1942. године време се чини погрешним.

Судећи по природи и временским условима на слици, можемо само претпоставити када је фотографија направљена. Наиме, у доњем десном углу фотографије могу се запазити биљке налик цвећу. Осим тога, иако се у први мах чинило да је земља на којој жртва лежи прекривена остацима снега, чини се да је ипак у питању бара или блато. Томе у прилог говори и одевање лица на

³⁷ *SS-Kriegsbericht Archive*, <http://www.kriegsberichter-archive.com> (17.3.2023).

³⁸ Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, (Beograd: Istorijski arhiv Beograda 1979), 188–191.

³⁹ АЈ, 110-78-907, Записник о саслушању Мајснер Аугуста, 31.8.1946.

⁴⁰ “Machva, Yugoslavia, German mountain soldiers kicking a lying man, 1941”, https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=99062&ind=1 (Pristupljeno 17. 3. 2023); “A soldier with a unit of German mountain troops kicks a man to death during the ‘cleansing’ of the Macva region in September 1941.” <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa19800> (Pristupljeno 17. 3. 2023).

фотографији, од којих само један носи шињел, а сви други униформе намењене пролећу или јесени. Такође, ако за пример узмемо 1942. годину, полицијске формације су на сузбијању покрета отпора биле најактивније у лето и јесен, док су са појавом снега значајно смањиле своје дејство.⁴¹ Све то говори у правцу претпоставке да је фотографија потенцијално могла настати између пролећа и касне јесени 1942. или 1943. године.

Покушај да лоцирамо место кроз анализу фотографије несумњиво даје најмање резултата. Подсећамо још једном да су архивисти Музеја холокауста и Јад Вашем меморијалног центра назначили да је у питању Мачва.⁴² Међутим, из онога што се види на фотографији ипак није могуће закључити превише појединости. Дакле, на фотографији се уочава благ нагиб, што говори у прилог претпоставке да су у питању брдско-планински географски предели. Такође, позадина фотографије јасно говори о томе да је у питању окућница неког сеоског домаћинства. Но, три грађевине које се виде у позадини ипак су заклоњене сеоском тарабом, што нас спречава у настојању да по њиховом стилу градње дамо неку ближу претпоставку.

Закључак

Историографска анализа фотографија представља у исто време врло изазован, али и сложен задатак. То посебно долази до изражаја у случајевима када је фотографија лишена познатог контекста или било каквих конкретних информација. Посебан проблем представљају случајеви фотографија које прате објашњења базирана на слободним проценама, што додатно ствара конфузију и закључке потенцијално може одвести на потпуно погрешну страну.

У складу са тим, о представљеној фотографији можемо изнети неколико претпоставки. Пре свега, сматрамо да је у питању фотографија која представља један од нацистичких злочина извршених од стране полиције у окупираној Србији. Конкретно је на фотографији вероватно представљено утврђивање да ли је жртва још увек у животу, а такође претпостављамо и да је саму фотографију начинио немачки ратни извештач.

⁴¹ Борковић, *Контрареволуција у Србији*, књ. 1, 323–325; Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 336–338; Небојша Стамболија, *Српска државна стража 1942–1944*, (Београд, Институт за савремену историју, 2021, 189–191.

⁴² “Machva, Yugoslavia, German mountain soldiers kicking a lying man, 1941”, https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=99062&ind=1 (Pristupljeno 17. 3. 2023); “A soldier with a unit of German mountain troops kicks a man to death during the ‘cleansing’ of the Macva region in September 1941.” <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa19800> (Pristupljeno 17. 3. 2023).

По физичком опису, униформи, ознакама и положају тела претпостављамо да је лице под редним бројем 5 на слици у ствари виши СС и полицијски вођа, СС-групенфирер Аугуст Мајснер. Такође, стање природе, али и униформе личности говоре у прилог претпоставке да је фотографија вероватно настала у временском интервалу између пролећа и јесени 1942. или евентуално 1943. године. Међутим, само место, на коме је фотографија начињена, остаје нејасно. По физичким карактеристикама терена не може се превише закључити, док архитектура околних грађевина ипак није јасно видљива.

Izvori i literatura

- Arhiv Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (110).
- Bundesarchiv Berlin, R 9361–III/543468 (August Meyszner).
- Istorijski arhiv Beograda, Bezbednosno-informativna agencija (BIA).
- Barrett, Terry. “A Theoretical Construct for Interpreting Photographs“, *Studies in Art Education*, Vol. 27, No. 2 (1986), 52–60.
- Berger, Martin A. “Photography, History, and the Historioan“, *American Art*, Vol. 29, No. 1 (2015), 2–5.
- Blocker, Gene H. “Pictures and Photographs“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 36, No. 2 (1977), 155–162.
- Borković, Milan. *Kontrarevolucija u Srbiji 1941–1944*, Tom I. Beograd: Sloboda, 1979.
- Dimitrijević, Bojan. *Vojaska Nedićeve Srbije 1941–1944*. Beograd: JP Službeni glasnik, 2016. (ćirilica)
- Lukić, Milovan. „Kaznene ekspedicije u užičkom kraju 1941–1944. godine: prilog istraživanju“, *Užički zbornik*, br. 22 (1993), 85–106. (ćirilica)
- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Beograd: Službeni list SRJ, 2007.
- Milovanović, Miodrag D. *Kaznena ekspedicija u Mačvi*. Sremska Mitrovica: Udruženje kulturnih stvaralaca Srbije „Zavičaj“, 2002. (ćirilica)
- Moll, Martin. „Vom Österreichischen Gendermerie-Offizier zum Höheren SS-und Polizeiführer Serbien, 1942–1944: August Meyszner: Stationen einer Karriere“, *Danubia Carpathica* 6 (2011), 239–308.
- Quan, Roy H. “Photography and the Creation of Meaning“, *Art Education*, Vol. 32, No. 2 (1979), 4–9.
- Savić, Mirjana, Trifunović Nemanja. *Racije: kaznene ekspedicije Vermahta u selima žičkog sreza 1941. godine*. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo, 2022. (ćirilica)
- Scruton, Roger. “Photography and Representation“, *Critical Inquiry*, Vol. 7, No. 3 (1981), 577–603.

- Stambolija, Nebojša. *Srpska državna straža 1942–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju 2021. (ćirilica)
- Tucović, Radosav. *Dragi Jovanović i general Majsner na čelu policije u okupiranoj Srbiji: Analiza delatnosti Dragomira Jovanovića i Augusta Majsnera u okupiranoj Srbiji (1941–1944)*, Beograd: ISI – Čigoja štampa, 2022. (ćirilica)
- Uziel, Daniel. „Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht“, *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkriegs*, hg. R. Rother, J. Prokasky, Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam 2015, 13–20.
- Williamson, Gordon. *World War II German Police Units*, Osprey publishing, 2006.
- National Archives*, <https://www.archives.gov/education/lessons/worksheets/analyze-a-photograph-intermediate>
- United States Holocaust Memorial Museum*, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa19800>
- Axis History Forum*, <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=6&t=224111&p=2034523&hilit=August+Meyszner#p2034523>
- SS-Kriegsberichter Archive*, <https://www.kriegsberichter-archive.com/>
- Yad Vashem Archives*, https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=99062&ind=1
- Reddit*, https://www.reddit.com/r/GermanWW2photos/comments/g9z6lt/gebirgsj%C3%A4gers_and_usta%C5%A1e_beating_a_serbian/
- Televignole*, <https://www.televignole.it/la-resistenza-in-trentino-27/>
- Ephemeral Films Project*, <https://efilms.at/search/?personID=578&start=0>,

Summary

Radosav Tucović, PhD

A Contribution to the Historiographical Analysis of Photographs: An Example of a Photograph of a Nazi Crime During the Second World War in Serbia

This article is a historiographical analysis of a disputed photograph of a Nazi crime during the Second World War in Serbia. Using knowledge about police organizations in occupied Serbia, theoretical literature and sources of German and Serbian origin, we tried to offer explanations for many details, but also for the photograph itself.

This photograph of Nazi crimes has been controversial since its appearance. Its publication was accompanied by descriptions, for which, after a preliminary analysis, became clear that they were not correct. In addition, the photo reached other sites and was used for completely wrong purposes. Therefore, we tried to precisely analyze this photograph and draw at least basic conclusions and remove fundamental dilemmas. The analysis was created through a theoretical introduction, and analyzing the subject, origin, time, place and persons shown in the photograph.

We came to the conclusion that the photo shows the crime of the German Order Police. The photo was probably taken by a German war reporter. In addition, we recognized the senior SS and police leader August Meyszner and generally noted that the photo was potentially taken in 1942 or 1943.

Key words: Photo analysis, Second World War, Occupied Serbia, War crimes.

UDC 327:339.92(497.1:73)“195/198”
330.837 Галбрајт Џ. К.(497.1)“195/198”

Emilija Cvetković, MA, Research Assistant
Institute of Economic Sciences
emilija.cvetkovic@ien.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 6. 7. 2023.
Прихваћен: 14. 9. 2023.

American Economist Behind the *Iron Curtain*: John Kenneth Galbraith in Socialist Yugoslavia*

Abstract: *The paper focuses on the relationship between socialist Yugoslavia and the American economist, intellectual, and political figure John Kenneth Galbraith. The research is based on the analysis of archival materials, periodicals, travelogues, and Galbraith's works translated in Yugoslavia. Galbraith's first visit to Yugoslavia in 1958 was an integral part of his study visit to Poland, financed by the Ford Foundation. Based on the travelogue Galbraith wrote after his trip, the article analyzes the picture of the Yugoslav society in the 1950s and its transformation, looking into the period until the economist's second visit in 1989. Finally, through mapping the published monographs, this article analyzes the reception of Galbraith's work in socialist Yugoslavia.*

Keywords: John Kenneth Galbraith, Cold War, Yugoslav-American economic relations, science diplomacy, the image of socialist Yugoslavia.

Introduction

The increased interaction between scientists from the Eastern and the Western bloc coincided with the policy of *thawing* after Stalin's death in 1953. American economists interested in studying the socialist economic systems, linear programming, and mathematical methods in planned economies used every opportunity to travel *behind the Iron Curtain*.¹ Fortunately, the American government recognized

* This article is based on a modified and expanded paper titled “American Cold War Cultural Diplomacy and the ‘Socialist Experiment’: John Kenneth Galbraith in Yugoslavia” presented at the international conference “Cultural Diplomacy and Cultural Relations: Strengthening Fair Cooperation, Diversity, and Dialogue”, held in Belgrade on June 1–3, 2022.

¹ Johanna Bockman and Eyal Gil, “Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism”, *American Journal of Sociology*, 108, no. 2 (2002), 325.

the potential that culture, art, education, and sciences offer in achieving foreign policy objectives during the Cold War. One significant step in this regard was the passing of the Smith-Mundt Act in 1948, which made public diplomacy an essential segment of American political strategy in institutional terms.² Academic and scientific exchanges supported by various private foundations such as the Ford, Eisenhower, and Fulbright foundations also represented a significant direction of American soft power.³ Due to their association with the government, these foundations had to consider state interests when funding scientists' study stays and training. As a result, scientists, operating within political interests but also in line with their professional interests, became the bearers of *science diplomacy*.⁴ Scientific travels represented an opportunity for knowledge transfer and personal experience enrichment, and learning about new political, social, cultural, and economic systems.

John Kenneth Galbraith, a Canadian-born American economist, public intellectual, and often an outspoken critic of the American system, also embarked on a journey *behind the iron curtain*. The fact that, in addition to his rich academic career, this university professor held various positions in the government service is particularly important. In Franklin Delano Roosevelt's administration, he was involved in planning resources for public works under the New Deal; and during World War II he worked for the Office of Price Control.⁵ This *Phileas Fogg of the academic world* as John F. Kennedy called him, alluding to the hero of Jules Verne's famous novel, had a career filled with travels to different parts of the world.⁶ Through the Ford Foundation, Galbraith went on a study visit to Poland and Yugoslavia in 1958.

² Radina Vučetić states that "public diplomacy" has been used in the United States since 1965 to describe cultural propaganda. In France and Great Britain, it is called "cultural diplomacy." Radina Vučetić, „Američka ‘javna diplomatija’ u socijalističkoj Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godina XX veka” [American “Public Diplomacy” in Socialist Yugoslavia in the 1950s and 1960s of the 20th Century], *Tokovi istorije*, 1 (2014), 76–77.

³ Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2005), 45–46.

⁴ Aleksandra Kolaković, „Naučnici i kulturna diplomatija Srbije” [Scientists and Cultural Diplomacy of Serbia], *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 173 (2021), 176. More on topics and approaches in the study of the history of science diplomacy in: Söenke Kunkel, “Science Diplomacy in the Twentieth Century: Introduction”, *Journal of Contemporary History*, vol. 56, no. 3 (2021), 473–484.

⁵ More about Galbraith's life in his biography: Ričard Parker, *Džon Kenet Galbrejt – život, politika, ekonomija*, [John Kenneth Galbraith: His Life, His Politics, His Economics] (Novi Sad: Mediterran publishing, 2012).

⁶ During John F. Kennedy's presidency, Galbraith served as ambassador to India and published records from his time in that position from 1961–1963 to 1969. (John Kenneth Galbraith, *Ambassador's Journal: A Personal Account of the Kennedy Years*, Houghton Mifflin Company, 1969). As the president of the American Economic Association in 1972, Galbraith traveled to China with a group of American economists, and after this trip, his impressions were captured in a travelogue. (John Kenneth Galbraith, *A China Passage*, Houghton Mifflin, 1973).

After the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union and the public condemnation of Stalin, Poland began the search for its own *path to socialism* in 1956. Yugoslavia's independent path began somewhat earlier. Despite rejecting the Marshall Plan for aiding European countries, Yugoslavia started approaching America and Western European countries in economic, political, military, and cultural terms after the split between Tito and Stalin in 1948.⁷ The new Yugoslav political position was accompanied by the intelligentsia, which, beginning with the 1950s, turned towards the West, in order to pursue education and opportunities for improvement.

Galbraith transformed his experience from the two countries, which demonstrated a distinct form of socialism from that of Moscow, into a memoir-style travelogue, which he published a few months after returning to the United States.⁸ The Yugoslav scientific community and readers remained engaged with Galbraith's scientific work and political involvement even after his initial visit to Belgrade in 1958. In 1989, Galbraith made a return visit to Yugoslavia during a period of significant upheaval, marked by the dissolution of the country, a shift in its international standing, and sweeping political, social, and economic transformations reminiscent of those being experienced across other countries in the Eastern Bloc.

In recent decades, travelogues, diaries, and reports have become increasingly valuable sources for research across various scientific disciplines, including Cold War history.⁹ The recorded impressions of visitors who observe a particular political system from the outside, represent an important source for reflecting on this political system's characteristics. However, the biases and interests of the observers themselves could influence these reflections. When Western intellectuals constructed ideas of socialist societies, they faced numerous limitations. Sociologist Paul Hollander writes

⁷ More in: Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1945–1955* [American communist ally, Croats, Tito's Yugoslavia and the USA 1945 – 1955.], (Zagreb: Profil international, 2003).; Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat* [Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War], (Beograd: BMG, 2003); Emilija Z. Cvetković, "Dva plana i dva maršala" u svetlu jugoslovensko-američkih odnosa", [„Two plans and two Marshals” in the light of Yugoslav-American relations (1947–1951)], *Baumuna*, 57 (2022), 253–270.

⁸ Galbraith's travelogue-memoir text aroused significant interest among readers, being published during a time of heightened Soviet-American rivalry in the space race, which was particularly fueled by the Soviet launch of Sputnik. It sold out in 10,000 copies. Ričard Parker, *Džon Kenet Galbrejt – život, politika, ekonomija*, [John Kenneth Galbraith: His Life, His Politics, His Economics], 485.

⁹ In Serbian historiography that deals with the Cold War period, travelogues are used as historical sources in the following works: Radina Vučetić, „Amerika u jugoslovenskim putopisima: Pogled kroz gvozdenu zavesu” [America in Yugoslav travel writings. A look through the Iron Curtain], *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1–3, 12 (2005), 65–83.; Milorad Lazić, „(Re)inventing Yugoslavia: American Cold War Narratives about Yugoslavia, 1945–1955”, *Годишњак за друштвену историју*, 20, 3 (2013), 49–72.; Nemanja Radonjić, “From Kragujevac to Kilimanjaro”: Imagining and Re-imagining Africa and the Self-perception of Yugoslavia in the Travelogues from Socialist Yugoslavia, *Годишњак за друштвену историју*, 23, 2 (2016), 55–89.

in his book *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society* how American, French, and British intellectuals sometimes created almost utopian images of socialist societies due to their dissatisfaction with their home countries, as well as the influence of the techniques of hospitality used by host countries.¹⁰ Throughout history, many economists, including Galbraith, traveled extensively. This provided them with opportunities to learn about other economies and rethink existing economic systems and practices.¹¹

This study aims to investigate various facets of Galbraith's attitudes toward socialist Yugoslavia. The first section looks into his initial visit to Yugoslavia in the context of Yugoslav-American relations and science diplomacy. The subsequent analysis delves into Galbraith's travelogue as a source for contemplating Yugoslavia during the 1950s. The final part of the study focuses on the ramifications of Galbraith's scholarly work in socialist Yugoslavia up to 1989, alongside the economic transformations that this nation faced in its twilight years. Ultimately, employing a novel conceptual framework,¹² the personal experience of the American economist will be examined in the light of his previously established networks of scientific contacts, which represent a crucial element in academic careers.

Between Science and Politics: A Harvard Professor in Belgrade

On May 8, 1958, John Kenneth Galbraith embarked on a study trip to Warsaw courtesy of a Ford Foundation scholarship. The foundation had initiated an exchange program with Poland after the country distanced itself from Moscow's dictatorship and embraced liberal reforms under Władysław Gomułka in 1956.¹³ Galbraith's prior

¹⁰ Paul Hollander, *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*, 4th edition, (London and New York: Routledge, 1997).

¹¹ For economists like John Stuart Mill, Thomas Malthus, Alfred Marshall, John Maynard Keynes, Joan Robinson, Douglas North, and others, traveling and encountering "otherness" provided new frameworks for further research and scientific hypotheses. For more information, see: Mauro Boianovsky, „2017 HES Presidential Address: Economists and their Travels, or the Time when JFK sent Douglass North on a Mission to Brazil”, *Journal of the History of Economic Thought*, 40, no. 2 (2018), 149–177; Mauro Boianovsky, Gerardo Serra, „Reports from China: Joan Robinson as Observer and Travel Writer, 1953–78”. *History of Political Economy* 54, no. 3 (2022), 547–569; João Sicsú, “Keynes's state planning: from bolshevism to The General Theory”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 28, 3 (2021), 352–374.

¹² Ludovic Tournes and Giles Scott-Smith, “A World of Exchanges: Conceptualizing the History of International Scholarship Programs (Nineteenth to Twenty-First Centuries)” in *Global Exchanges: Scholarships and Transnational Circulations in the Modern World*, eds. Ludovic Tournes, Giles Scott-Smith, (New York: Berghahn Books, 2017), 1–33.

¹³ Ingeborg Stensrud, “Soft Power” Deployed. Ford Foundation's Fellowship Programs in Communist Eastern Europe in the 1950s and 1960s”, *Monde(s)*, 6, no. 2 (2014), 117.

contacts, especially his acquaintance with economist Oskar Lange,¹⁴ facilitated his navigation of the unfamiliar terrain. Two weeks later, on May 23, 1958, Galbraith arrived in Belgrade.¹⁵ Unlike his previous visit, this trip to the Yugoslav capital was not planned as an integral part of the Ford Foundation program. However, personal contacts, again, played a significant role. The visit to Yugoslavia was made possible through an invitation that came directly from Janez Stanovnik, the then-director of the Yugoslav Institute of International Politics and Economics.

The Institute of International Politics and Economics was founded with the mission to develop “intensive cooperation with prominent foreign scholars and public workers, who present the most current issues in the field of economic and political issues through lectures at the Institute.”¹⁶ As such, the invitation extended to the renowned American economist John Kenneth Galbraith perfectly aligned with the Institute’s goals. Since its inception, the Institute was primarily a scientific institution with ties to Yugoslav foreign policy and economic objectives. One of its earliest aims was to assess the effects of the Marshall Plan, a potent tool of American economic aid, on Yugoslavia, with assistance from documentation provided by Yugoslav embassies in Washington and London.¹⁷ Additionally, the director, Janez Stanovnik, actively followed the American economic thought and was a member of the Permanent Mission of the Federal People’s Republic of Yugoslavia to the United Nations from 1952 onwards. During this period, he had the opportunity to meet and discuss economic matters with distinguished American economists such as Paul Samuelson and Simon Kuznets.¹⁸

The international collaboration of the Institute of International Politics and Economics during the late 1950s exemplified Yugoslavia’s foreign policy orientation and the distinctiveness of the institution, which attracted prominent economists of both Marxist and non-Marxist backgrounds from around the world. However, this exchange

¹⁴ Oskar Lange was an economist of Polish origin who acquired knowledge of neoclassical economic theory in America. After World War II, he returned to Poland, holding significant political positions. Through his recommendations, Lange influenced the economic policy of Poland and introduced elements of market socialism into the centrally planned system. Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, (Stanford: Stanford University Press, 2011), 32–33.

¹⁵ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia* (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1958), 75–76.

¹⁶ Arhiv Jugoslavije (further reference AJ) [The Archives of Yugoslavia], collection 748, box 28, archival unit no. 212/1, Zajednička komisija Savezne narodne skupštine i Saveznog izvršnog veća za pitanja univerziteta-visokih i viših škola [Joint Commission of the Federal National Assembly and the Federal Executive Council for University-University and Higher Education Issues], 19. 2. 1958.

¹⁷ Đoko Tripković, „Jugoslavija i Maršalov plan” [Yugoslavia and the Marshall Plan], *Istorija 20. veka*, 1–2 (1990), 74.

¹⁸ Jože Pirjevec and Jure Ramšak, *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov* [From Mašun to New York: 20th century through the testimonies of four Slovenian diplomats], (Koper: Univerzitetna založba Annales, 2014), 35.

of knowledge was not one-sided. Domestic economists, including Jakov Sirotković, Ivan Maksimović, Branko Horvat, and Vladimir Stipetić, also left the country in the 1950s in order to seek further education and acquire knowledge about the potential applications of new methodologies and mathematical models to the economic system of socialist Yugoslavia.¹⁹ In 1957, the Polish economist Oskar Lange delivered lectures on the role of planning in socialist economies at the Institute, while Paul Sweezy, a professor of economics at Harvard, spoke about American capitalism.²⁰ The Institute's work plan for 1958 included a dynamic program and visits from prominent British economists Joan Robinson and Maurice Dobb, as well as John Kenneth Galbraith from Harvard.²¹ Galbraith's academic contributions were recognized at the Institute even before his visit; one of his most famous works titled *American Capitalism* from 1952 was reviewed in the journal *International Problems* published by the Institute,²² while his 1955 book *The Great Crash 1929* was included in the Institute's list of literature ordered from abroad.²³

The visit to socialist Yugoslavia was significant for Galbraith, especially regarding his scientific interests during the 1950s that covered issues of global economic inequality and development economics. His intellectual curiosity led him to India in 1956, where he contributed to the drafting of the Indian Second Five-Year Plan for economic development alongside a large number of economists from various parts of the world gathered on the initiative of Oscar Lange.²⁴

Two years later, he found himself in a country that openly promoted its non-aligned foreign policy orientation. A subtle announcement of the lecture series in the newspaper *Borba* was the only mention in the daily press that testified to the stay of the American economist in Yugoslavia. His three-day presentations on the most significant characteristics and contemporary tendencies in the American economy, outlined in his most famous works *American Capitalism* and *The Great Crash 1929*, were held at the Institute of International Politics and Economics in Makedonska Street, No. 25, in front of a diverse audience.²⁵

¹⁹Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, 85.

²⁰AJ, 748-240, Pregled saradnje sa naučnim institucijama i javnim ustanovama 1957 [Overview of cooperation with scientific institutions and public institutions].

²¹AJ, 748-240, Program rada Instituta za međunarodnu politiku i privredu za 1958. godinu [Work Program of the Institute of International Politics and Economy for 1958].

²²S. R., „American Capitalism”, *Međunarodni problemi*, 2 (1957), 130–131.

²³AJ, 748-28-104/1, Jugoslovenska knjiga, uvozno odeljenje [Yugoslav Book, Import Department], 28. 1. 1958

²⁴More in: Małgorzata Mazurek, “Polish Economists in Nehru's India: Making Science for the Third World in an Era of De-Stalinization and Decolonization”, *Slavic Review*, vol. 77, no. 3, (2018), 588–610.

²⁵„Predavanja” [Lectures], *Borba*, 26. 5. 1958, 7.

Drawing on the ideas of Keynes and the economic historian Charles Kindleberger, Galbraith also considered the historical context in his analysis of economic phenomena, distancing himself from mathematical models.²⁶ In his lectures, he first analyzed the history of the American economy, presenting the significant changes that occurred during the Great Depression. According to Galbraith, this led to the collapse of the previous capitalist system, which had functioned thanks to free competition and was recognizable by the absence of state intervention.²⁷ In America, the reexamination of old economic concepts led to a need for alternative solutions, the most influential of which was Keynes' theory of demand management, outlined in his *General Theory of Employment, Interest, and Money*, where the state assumes the role of demand regulator.²⁸ In further discussions, Galbraith addressed the analysis of the American economy after World War II, noting that alongside monopolies, markets had become richer in oligopolies or smaller numbers of larger companies that had taken control of certain industrial sectors. His second discussion was devoted to countervailing power: trade unions and other organizations that opposed the concentration of economic power in the hands of capital owners. Galbraith concluded his lecture series with a review of the challenges facing the American economy at the time, such as unemployment and inflation, in line with his belief that *an economist does not deal with achievements, but with failures*.²⁹

The invitation for Galbraith's lectures extended beyond the collaborators of the Institute, including researchers from related institutions and faculties.³⁰ It even reached the Yugoslav Ministry of Foreign Affairs. In its statement to the Ministry, the Institute not only acknowledged Galbraith's place in economic sciences, but also underscored his role in the American political world. Specifically, the invitation emphasized Galbraith's position as *the closest economic adviser to the late President Roosevelt*, his contribution to the drafting of the Second Indian Five-Year Plan, and his status as the chief economic adviser to the Democratic Party at the time.³¹ By doing so,

²⁶ Alpar Lošonc, „Kritički etos političke-ekonomije Džona Keneta Galbrajta” [The critical ethos of John Kenneth Galbraith's political economy], *Politikon*, br. 10 (2015), 41–42.

²⁷ L., „Četiri predavanja profesora Galbrejta” [Professor Galbraith's Four Lectures], *Ekonomaska politika*, 31. 5. 1958, 503.

²⁸ All of the Galbraith's lectures were published in the journal *International Problems* from 1958 in the form of an integral article by Filip Pap. John Kenneth Galbraith, „Američka ekonomija: jedna interpretacija nedavne istorije (predavanje)” [The American Economy: One Interpretation of the Recent History (lecture)], *Međunarodni problemi*, 3 (1958), 125.

²⁹ John Kenneth Galbraith, „Američka ekonomija: jedna interpretacija nedavne istorije (predavanje)” [The American Economy: One Interpretation of the Recent History (lecture)], 125.

³⁰ AJ, 748-28-212/1, Zajednička komisija Savezne narodne skupštine i Saveznog izvršnog veća za pitanja univerziteta-visokih i viših škola [Joint Commission of the Federal National Assembly and the Federal Executive Council for University-University and Higher Education Issues].

³¹ Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije Diplomatski arhiv [The Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia], Politička arhiva [Political Archive], 1958,

the scientific visit was imbued with a political character and potential significance, particularly given the recently deteriorated relations between Belgrade and Moscow.³²

Subsequent recollections by John Kenneth Galbraith suggest that his visit to Belgrade was intricately tied to the state of Yugoslav-American relations and the US foreign policy towards the Eastern Bloc. In early 1958, the US National Security Council formulated and adopted the strategic document NSC 5805, which recommended the continuation of economic assistance to Yugoslavia through the PL-480 program, notwithstanding the challenges faced in its deliveries.³³ This aid was intended to bolster Yugoslavia's political independence from the Soviet Union and enable it to serve as an exemplar for other socialist nations by catalyzing economic growth and promoting reform.³⁴ Once Galbraith's trip to Poland was confirmed, an emissary from Washington advised him that Yugoslavs wished to avoid being perceived as less liberal than the Poles.³⁵ Consequently, Galbraith's protracted visit to Belgrade served to reinforce the US policy that accorded Yugoslavia an exceptional position among socialist countries during the Cold War.

It is noteworthy that during his brief study visit, Galbraith had intended to meet with the Yugoslav president, Josip Broz Tito. To facilitate this, Stanovnik sent a letter on behalf of the foreign visitor to the Cabinet of the President of the Republic in early May. The letter highlighted Galbraith's reputation as one of the most distin-

SAD [United States of America], folder 15, file 412454 [further reference DAMSP, PA, 1958, f. 15, SAD, file 412454], Dopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu Državnom sekretarijatu za inostrane poslove – Američko odeljenje [Letter from the Institute of International Politics and Economics to the Secretary of State for Foreign Affairs – American Department], 24. 5. 1958.

³²The indication of this deterioration was present in late 1957. Yugoslavia then refused to sign the Declaration of the 12 Communist Parties, considering that it would acknowledge the patronage of the Soviet Union among socialist countries. The culmination of the conflict occurred after the April Seventh Congress of the League of Communists of Yugoslavia, which the Soviets perceived as a Yugoslav reaction to the postulates of the Declaration. Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961* [New Strategy of the Yugoslav Foreign Policy 1956–1961], (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 184–186.

³³Based on the framework of the Agricultural Trade Development and Assistance Act of 1954, the United States started selling agricultural surpluses to Yugoslavia in dinars. This form of economic aid, in which Yugoslavia was a significant recipient, persisted throughout the 1960s. Ljubiša S. Adamović, Džon R. Lempi i Rasel O. Priket, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata* [Yugoslav-American Economic Relations Since World War II], (Beograd: NIP Radnička štampa, 1990), 53–58. For more detailed information regarding the economic aid from the United States to socialist Yugoslavia look in: Milan J. Igrutinović, „Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi: (1954–1968)”, [Yugoslav-American Economic Relations: (1954–1968)], (Phd Dissertation at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, 2018).

³⁴Milan J. Igrutinović, „Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi: (1954–1968)”, [Yugoslav-American Economic Relations: (1954–1968)], (Phd Dissertation at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, 2018), 152–153.

³⁵John Kenneth Galbraith, *A life in our times: memoirs*, (Boston: Houghton Mifflin, 1981), 350.

^{A1} 837-I-3-a/107-71, Prijem profesora Harvardskog univerziteta J. K. Galbraith-a, 5. 5. 1958.

guished economists in contemporary America and stressed the potential significance of a meeting between Tito and Galbraith in establishing stronger ties with American economists.³⁶ Despite this effort, Galbraith's subsequent travelogue revealed that the meeting was canceled, as well as that Tito did not meet with other Americans who were in Belgrade at the time either.³⁷ While archival materials do not provide a detailed explanation for the cancellation, Galbraith's notes suggest that other obligations of the Yugoslav president may have been a factor. Indeed, during this period, Yugoslav-Soviet relations were severely strained, with the Soviet newspaper *Pravda* even reporting on Yugoslav support for *American imperialists*. Moreover, the planned visit of the Chairman of the Presidium of the Supreme Soviet, Kliment Voroshilov to Belgrade on May 10, 1958, was canceled and the Soviet loan for the development of the Yugoslav industry was suspended by the end of May.³⁸ Under these circumstances, a meeting with the American economist might have been perceived as problematic.

The well-established network of contacts in the academic community that bridged the East-West divide played a crucial role in facilitating Galbraith's visit to Yugoslavia. However, the significance of the visit cannot be fully appreciated by analyzing it solely from a scientific perspective. Beginning in the mid-1950s, the official US policy towards Yugoslavia entailed substantial military and economic aid aimed at bolstering its independent path. At a time when complex global circumstances and Yugoslav-American disagreements over international crises strained political relations, cultural ties with the West grew in importance.³⁹ It is worth noting that the visit of a renowned American scholar could also be seen through the prism of American public diplomacy and Yugoslav's Cold War positioning. Specifically, it coincided with a period during which the Ford Foundation was actively negotiating the inclusion of Yugoslavia in American exchange and scholarship programs. After several years of negotiations, which met with varying degrees of success, the official cooperation agreement between Yugoslavia and the Ford Foundation was finalized soon after Galbraith's visit.⁴⁰

³⁶AJ, 837-I-3-a/107-71, Prijem profesora Harvardskog univerziteta J. K. Galbraith-a [Reception of Harvard University Professor J. K. Galbraith], 5. 5.1958.

³⁷During his seven-day visit to Yugoslavia, Galbraith was only able to catch a glimpse of Tito from afar. When Galbraith was riding in a black limousine accompanied by four other cars, Tito sped through a rural area, disrupting normal traffic. Based on this "encounter" with Tito, Galbraith noted that he would have expected a wise man with such power to drive not only more slowly but also in a more modest means of transportation. John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 78, 81.

³⁸Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–196* [*New Strategy of the Yugoslav Foreign Policy 1956–1961*], 191–194.

³⁹Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici: (1948–1963)* [*Socialism on the American Grain*], (Zagreb: Matica hrvatska, 2002), 90–91.

⁴⁰Radina Vučetić, „Američke stipendije u Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godina XX veka” [US Scholarships in Yugoslavia in the 1950s and 1960s], *Tokovi istorije*, 2 (2019), 139.

Galbraith's sketches for a portrait of socialist Yugoslavia

In the mid-1950s, the press in the United States expressed praise for Yugoslavia's industrialization and began to write about Yugoslav self-management as a social, economic, and political phenomenon. Representatives of the Yugoslav Embassy in the United States believed that American interest in self-management was motivated by pragmatic reasons and the need to study *the achievements of the communist world if the United States wishes to position itself correctly within it*.⁴¹ John Kenneth Galbraith's visit to Yugoslavia and Poland took place during a significant period for the author, namely between the submission and publication of the manuscript for one of his key works called *The Affluent Society*. Behind the title, which would become a frequently used term for societies characterized by high living standards, prosperity, and consumerism, was Galbraith's sharp criticism of the American economic policy, which had led to an unequal distribution of resources, resulting in poverty and unemployment.⁴² Therefore, this is an example of how the American social and economic system critic viewed the world through an imaginary line of a divided world opens up a new perspective in analyzing this topic.

Galbraith observed an unexpected commonality during his travels to Poland and Yugoslavia: the absence of anti-American sentiment in both countries.⁴³ That was noteworthy because he emphasized the unique features of the systems rather than highlighting their similarities. While engaging in scholarly activities and delivering lectures, Galbraith also seized the opportunity to observe and understand the Yugoslav system. He arrived in Belgrade in 1958 after his stay in Poland, and his perception of Yugoslav society was undoubtedly influenced by his impressions of the socialist country he had previously visited. In addition to his scholarly work, Galbraith engaged in informal meetings with various individuals, including politicians, economic planning experts, academics, students, representatives from the American embassy, and local residents.⁴⁴ Through these encounters, he sought to gain a better understanding of the political, economic, social, and cultural context of his surroundings. During his time in Yugoslavia, he met with local economic officials whom he described as

⁴¹ DAMSP, PA, 1958, f. 113, SAD, file 413742, Izveštaj o propagandi u SAD [US Propaganda Report], 1958.

⁴² Stephen P. Dunn, *The Economics of John Kenneth Galbraith: Introduction, Persuasion, and Rehabilitation*, (Cambridge: Cambridge UP, 2010), 25–27.

⁴³ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 84.

⁴⁴ In John Kenneth Galbraith's travelogue about his journey to Poland and Yugoslavia, he did not dedicate much space to describing his encounters with people. Additionally, in the preface of the book, the author refrained from mentioning the names of his conversation partners during the trip to both countries. John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, VII.

pro-American communists, he also observed the popularity of American writers such as Ernest Hemingway, William Faulkner, Arthur Miller, and Tennessee Williams.⁴⁵

Galbraith's arrival in Yugoslavia coincided with a period in which the priority of economic policy was to improve the population's standard of living, as opposed to the previous orientation towards achieving high rates of economic growth and industrialization.⁴⁶ The Seventh Congress of the League of Communists of Yugoslavia, held in April 1958 in Ljubljana, emphasized the focus on light industry and the agricultural sector as priorities of the Second Five-Year Plan.⁴⁷ This shift in focus towards consumer goods production and agriculture was part of a broader trend in Yugoslavia at the time, as the government aimed to improve its citizens' living standards. The integration of elements of a market-oriented economy that would enable the realization of these plans in socialist Yugoslavia and increase worker productivity was accompanied by divided opinions among the party leadership.⁴⁸

In this American economist's portrayal of the Yugoslav society, a critical moment was the depiction of many private vehicles in the Yugoslav capital.⁴⁹ According to the research of Predrag J. Marković, 1958 was a turning point in the Yugoslav perception of cars, as they went from being a luxury item only available to certain social groups, to becoming accessible to a larger number of citizens.⁵⁰ This first impression of the American economist was a significant indicator of the societal standard. However, this should be approached cautiously, especially considering it was based on observations from the city's streets.⁵¹ In his notes, Galbraith mentioned the availability of imported

⁴⁵ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 86–87, 81.

⁴⁶ The period of Yugoslav history from 1952 to 1960 represented a period of "economic miracle," characterized by a gross national product growth rate per capita of 8.5% annually, an industrial production growth rate of 13.4%, and an agricultural production growth rate of 8.9%. These figures are according to Branko Horvat, *Yugoslav Economic Policy In The Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments*, (Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1971), 7.

⁴⁷ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povjesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1959-ih i 1960-ih [In Pursuit of Holidays and Well-Being: On History of Leisure and Consumer Society in Croatia in the 1950s and 1960s]*, (Zagreb: Srednja Europa, 2005), 44–47.

⁴⁸ Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, (London and New York: I.B. Tauris, 2016), 167–175.

⁴⁹ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 76.

⁵⁰ Predrag J. Marković states that in 1957, the Yugoslav government encouraged the adoption of regulations that influenced the facilitation of the import of foreign vehicles. Because of this, the number of cars in Yugoslavia increased considerably, and of the 8,745 vehicles registered in 1958, 6,750 were imported from West Germany and Italy. Predrag J. Marković, *Beograd između Istoka i Zapada: 1948–1965 [Belgrade between East and West 1945–1965]*, (Beograd: Službeni list SRJ, 1996), 306–307.

⁵¹ Although between 1950 and 1960, the number of cars in private ownership increased sevenfold, it was still relatively small and amounted to 2.9 cars per 1000 inhabitants. Patric Hyder, *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia* (Ithaca & London: Cornell University Press, 2011), 34. as cited in Ivana Dobrivojević Tomić, „Od krize do krize. Životni standard u Jugoslaviji 1955–1965” [From Crisis to Crisis: Living Standard in Yugoslavia 1955–1965], *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, no. 1 (2016), 151.

products of various qualities in Belgrade stores, the well-dressed ladies, and diverse fashion.⁵² Although many Western goods from abroad were seen in Yugoslavia, one still had to go outside the country to cities like Trieste to acquire many of them.⁵³ Galbraith was aware that the standard of living he witnessed in Yugoslavia had been achieved thanks to extensive economic support, including that from abroad. He raised a series of open questions to point out the dilemmas facing the Yugoslav leadership regarding sustainability of a policy relying on foreign aid.⁵⁴

While staying in Yugoslavia, the economist was impressed by the quality of service in the capital's restaurants, and he contrasted this with his experiences in Poland. He noted the luxurious atmosphere, excellent food and wine, and the elite hotel Metropol.⁵⁵ However, the American economist's favorable experience with the service industry did not reflect the reality faced by most Yugoslavs, who had to allocate a significant portion of their income to food and basic needs. At the restaurant in the Metropol Hotel, he had a fascinating conversation with a young woman in her late twenties. Her perspective offered him insight into the problems faced by Yugoslavs, such as the high cost of clothing and housing in a crowded city.⁵⁶ Alongside inflation, housing dissatisfaction was one of the primary issues the Yugoslavs had encountered during this period. Although the plan was to increase investment in housing construction, it did not correspond with the number of newly built apartments.⁵⁷

The general impression of the American economist was that Yugoslavia had a significantly higher standard of living than Poland. Despite the changes that occurred in the 1950s concerning the democratization of the society and cultural openness towards the West, Polish stores did not stock goods from Western Europe or America, and the development of the service industry was modest.⁵⁸ The economic life in Poland was in line with the expectations that a visitor from the West might have had. Unlike capitalism, where everything was subordinated to sales and the service sector, communist ideology focused on the producer and their productivity. In this sense, the Yugoslav reality witnessed by Galbraith embodied the diversity compared

⁵² John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 76.

⁵³ Francesca Rolandi, „Yugoslavia Looking Westward: Transnational Consumer Contact with Italy During the 1960s”, *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. (Post)Socialism and Its Other*, Edited by Dijana Jelača, Maša Kolanović and Danijela Lugić, (Palgrave Macmillan, 2017), 196–197.

⁵⁴ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 80.

⁵⁵ *Ibid.*, 87.

⁵⁶ *Ibid.*, 77–78.

⁵⁷ From 1955–1958. funds for housing construction increased by 47%, while the number of newly built apartments increased by 25% due to the slow modernization of the construction sector and the increase in the price of construction materials. Ivana Dobrivojević Tomić, „Od krize do krize. Životni standard u Jugoslaviji 1955–1965” [From Crisis to Crisis: Living Standard in Yugoslavia 1955–1965], 153.

⁵⁸ Porter-Szücs Brian, *Poland in the Modern World: Beyond Martyrdom*, (Wiley-Blackwell: Chichester, 2014); 241.

to other Eastern Bloc countries.⁵⁹ It also confirmed Tito's statement that those who fought for socialism *should at least enjoy its fruits*.⁶⁰

As part of Galbraith's initial professional interests in the agricultural sector, his hosts took him on a journey to the northern parts of Yugoslavia. Passing through the landscapes of Vojvodina on the Day of Youth, the American visitor saw experimental agricultural stations for growing hybrid corn and other experimental agricultural goods, based on which he gained the impression that Yugoslav stations were much better equipped than those he had visited in Poland.⁶¹ The presentation of well-thought-out Yugoslav goods was in line with the hosts' desire to present the country to the eminent American economist in the most representative form possible. Regarding the agricultural sector, good representation was also crucial due to the multi-year problem of shortages of corn and wheat, which required imports from abroad, with the United States leading as a supplier based on the law PL-480 mentioned above.

Galbraith's travelogue recounts his experience during the agricultural tour in Yugoslavia. During that trip, he met a companion, a student from the University of Illinois, who was eager to elevate the level of agricultural sciences in the country.⁶² The student testified that American aid to Yugoslavia during this period was not exclusively material but was also manifested through the transfer of knowledge. Galbraith was also interested in how the Yugoslav economy would address problems in the agricultural sector. The issues with that sector and the reduction in agricultural productivity were results of the blockade of Yugoslav export to the Soviet Union and other Eastern Bloc countries after the Tito-Stalin split and the abandonment of forced collectivization policies. He learned about the planned agricultural investments, which doubled from 1954 to 1957, but remained relatively low.⁶³ The expected increase in economic productivity was to be achieved through investments in fertilizers, hybrid corn, and mechanization, while collectivization would be replaced with voluntary cooperation. However, Galbraith expressed skepticism about implementing these plans and their long-term effects. The Yugoslav hosts aimed to present the country in the most representative form possible, given the multi-year problem of shortages of corn and wheat requiring imports from abroad, with the United States as a leading supplier based on the PL-480 rule. During the tour, Galbraith saw experimental agricultural stations in the northern parts of Yugoslavia that grew hybrid corn and other

⁵⁹Timo Vihavainen, „The Spirit of Consumerism in Russia and the West”, *Communism and Consumerism*, Edited by Timo Vihavainen and Elena Bogdanova, (Leiden, The Netherlands: Brill, 2016), 4–5.

⁶⁰John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 80.

⁶¹*Ibid.*, 82–83.

⁶²*Ibid.*, 83.

⁶³Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, 141.

experimental agricultural goods, which gave him the impression that these stations were much better equipped than those he had visited in Poland.⁶⁴

The concept of self-management was closely linked to Yugoslavia's position in the Cold War bloc division of the world. From the first indications of that concept in 1949, shortly after the split between Tito and Stalin, and especially during the 1950s, it was intended to serve as a platform for leaving behind former allies, the Soviet Union, and other Eastern bloc countries, and turning Yugoslavia towards the West. The topic of self-managing socialism became significant not only in political but also in scientific terms in America when economist Benjamin Ward presented a theoretical model of the Yugoslav, or *Illyrian*, enterprise in 1958. The model combined elements of planning in line with the practices of socialist countries and elements of market economies.⁶⁵ During his brief stay, Galbraith did not have the opportunity to visit Yugoslav enterprises and gain a firsthand impression of their work in practice. Nevertheless, through conversations with economists and government officials, he concluded that there were political motives for introducing market elements into the Yugoslav economy.⁶⁶ The essence of Yugoslav *market socialism* was considered a system of free prices and the autonomy of enterprises that regulated 70% of prices.⁶⁷ In a brief overview of the institution of the workers' council, Galbraith emphasized that it was responsible for improving the performance of enterprises. Reflecting an American perspective and a politically biased standpoint, he concluded that he *did not encounter anyone who was disposed to think that Russian doctrine and experience should be considered the guide* and that Yugoslavia is persistent in maintaining its own course.⁶⁸ Thus, Galbraith's excerpt from the portrait of Yugoslavia in the late 1950s concluded precisely with what was particular to this system and what best corresponded to the idea of the *third way* – a general overview of workers' self-management.

History of an Uninterrupted Connection: Yugoslavia (Again) on Galbraith's Map

The appeal of Galbraith's work in Yugoslavia was already evident by the early 1960s when excerpts from his book *American Capitalism* were used in courses at

⁶⁴ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 91–92.

⁶⁵ Saul Estrin and Milica Uvalic, "From Illyria towards capitalism: Did labour-management theory teach us anything about Yugoslavia and transition in its successor states?", *Comparative Economic Studies* 50 (2008): 663–665.

⁶⁶ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 99–100.

⁶⁷ In 1958, Yugoslav enterprises gained the possibility of independent revenue distribution during the process of decentralization. Branko Horvat, *Yugoslav Economic Policy In The Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments*, 33.

⁶⁸ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 100.

the Faculty of Political Sciences.⁶⁹ From the mid-1960s, new works by Galbraith gradually expanded beyond narrow circles of economic experts who had access to foreign literature, reaching a broader readership. Several months after Galbraith's first visit to Yugoslavia in 1958, *The Affluent Society* was published in America. The Slovenian translation of this book, published in Ljubljana in 1964, represented the first translation of a work written by Galbraith in Yugoslavia.⁷⁰

Galbraith's influential work *The New Industrial State*, published in 1967, further explores the role of large corporations in developed countries, the changes in economic power structures, and the importance of technology in the post-war world. According to Galbraith, the functioning of modern enterprises in both capitalist and socialist economies depended on planning, which was the responsibility of a group of experts or *technostructure*. Yugoslav readers first encountered these ideas in articles published in the Belgrade magazine *Economic Policy*.⁷¹ The original book was translated into Serbo-Croatian and published in 1970. Galbraith's work remains relevant today as it offers insights into the organization and functioning of modern corporations and the role of planning and technology in shaping economies.⁷²

Galbraith's *The New Industrial State* swiftly gained acclaim as a bestseller of economic literature in the West upon its publication. Its fundamental tenets found their way to President Tito through a review penned by Dr. Berislav Šefer, a Yugoslav political scientist. This review provided an in-depth analysis of Galbraith's theory of convergence of economic systems as a significant contribution to the discourse surrounding the relationship between capitalist and socialist nations and the prospects of their cooperation, as opposed to confrontation.⁷³ The appeal of Galbraith's ideas in the late 1960s coincided with Yugoslavia's adoption and acceptance of economic reforms in 1965 which extended to economic relations with foreign nations. Notably, Yugoslavia strove to integrate into the international capital flows and establish collaborations with both capitalist and socialist economies.⁷⁴ Drago Buvač, a journalist

⁶⁹ John Kenneth Galbraith, *Snaga protivdejtstvujućeg uticaja i država: (iz knjige: "Američki kapitalizam")* [en excerpt from the book „American Capitalism“], (Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1962).

⁷⁰ John K. Galbraith, *Družba, ki živi v izobilju* [*Affluent Society*], (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1964).

⁷¹ „Galbrajt: Era prilagođavanja“ [*The Era of Adjustment*], *Ekonomska politika*, 16. 9. 1967, 1138., „Plan i tržište“ [*The Plan and Market*], *Ekonomska politika*, 12. 2. 1968, 187–188.

⁷² John Kenneth Galbraith, *Nova industrijska država* [*The New Industrial State*], Zagreb: Stvarnost, 1970.

⁷³ AJ, 837-III-B-1–s, J. K. Galbrajt: Nova industrijska država [J. K. Galbraith: The New Industrial State], 24. 4. 1969.

⁷⁴ More in: Emilija Cvetković, „Novi oblici ekonomske saradnje sa inostranstvom i (li) samoupravljanje: Institucionalni okviri zajedničkih ulaganja u Jugoslaviji tokom 1967. i 1968. godine“ [New forms of economic cooperation with foreign countries and (or) self-management: Institutional frameworks of joint ventures in Yugoslavia during 1967 and 1968], *Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije*

and economic analyst, attested to Galbraith's popularity among Yugoslav economists during the 1960s, mainly because it presented the prospect of professional economists influencing economic policy.⁷⁵

The enduring relationship between Galbraith and socialist Yugoslavia was mutually beneficial. The contact established with the Harvard professor provided valuable insights into the Yugoslav society and its political-economic system within American academic circles. In 1968, Maksimilijan Baće, an esteemed former Yugoslav ambassador to Japan and Sweden, went on an official visit to the United States as a representative of the Federal Assembly. His cross-country tour, which spanned from the Atlantic to the Pacific and from the Canadian border to the Gulf of Mexico, included a meeting with John Kenneth Galbraith. Baće's visit also allowed him to engage with inquisitive American sociologists and economists at the Center for International Studies at Harvard.⁷⁶

Galbraith's inaugural visit in 1958 positively impacted the legitimization of other American economists in Yugoslavia. Before his departure, Galbraith engaged in discussions with representatives of the United States Information Agency (USIA) in Belgrade, who expressed interest in supporting the translation of works authored by American economists, per Galbraith's suggestion.⁷⁷ Galbraith's endorsement of Paul Samuelson's economics textbook, which was heavily criticized in the United States in the late 1940s and deemed a pro-socialist publication, proved influential.⁷⁸ However, Samuelson was among the few Western authors whose works were translated and published in the Soviet Union during the Cold War.⁷⁹ The Yugoslav translation of Samuelson's text was not available until 1969. Nevertheless, according to an article in *Pregled*, the official bulletin of the US Embassy in Belgrade, the book was well-received by the Faculty of Economics in Belgrade. In addition to its pedagogical and methodological merits, it was also ideologically compatible, given the belief that *certain laws of capitalist economy operate in socialist economic systems, particularly if those systems rely more heavily on market elements, which*

kroz istoriju, ur. Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković, (Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2021), 212–232.

⁷⁵ Buvač stressed that the appointment of economist Jakov Sirotković as vice president in the government of Džemal Bijedić during the early 1970s was very significant. It was believed that this appointment marked the realization of the ideal that Galbraith represented in America regarding the role of professional economists in public policy and that it had become a reality in Yugoslavia. Drago Buvač, „Galbraith među nama” [*Galbraith Among Us*], *Danas*, 14. 3. 1989, 21.

⁷⁶ „Jugoslovensko-američki odnosi” [*Yugoslav-American relations*], *Pregled*, January 1968, 38.

⁷⁷ John Kenneth Galbraith, *Journey to Poland and Yugoslavia*, 91.

⁷⁸ Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, 56–57.

⁷⁹ Pekka Sutela and Vladimir Mau, „Economics Under Socialism: The Russian case”, *Economic Thought in Communist and Post-Communist Europe*, Edited By Hans-Jurgen Wagener, (London: Routledge, 1998), 72.

is precisely one of the essential characteristics of Yugoslav economic thought.⁸⁰ The PL-480 program provided funds to the US Embassy, which enabled the acquisition and translation of additional works by American authors for Yugoslavian libraries, thereby broadening the horizons of Yugoslavian economic science.⁸¹

Throughout the 1970s, a conflict emerged between dominant economic theories and their application in the field of US policy. J.K. Galbraith, who advocated that economists should detach themselves from pursuing the latest methodological techniques and return to a substantive debate about public strategies, witnessed a decline in confidence in Keynesian principles.⁸² This was the time of a growing preference for mathematical models in economics promoted by Milton Friedman, a proponent of neoliberal economics and the concept of monetarism.⁸³ Despite the political and societal changes of the 1970s, Yugoslav openness to diverse schools of economic thought persisted. Translations of Galbraith's works to Serbo-Croatian continued being published, with some receiving multiple editions.⁸⁴ Meanwhile, the American economist Milton Friedman visited Yugoslavia and delivered a lecture on the challenges of self-management socialism in the lead-up to its transformation, formalized

⁸⁰ „Semjuelsova ekonomija i Jugoslavija” [Samuelson's economy and Yugoslavia], *Pregled*, Septeber-October 1974, 39.

⁸¹ Some of the translations by the American authors in the field of economic sciences published in Yugoslavia were: *Operaciona istraživanja u istraživanju i razvoju* [*Operations Research in Research and Development*], edited by Burton V. Dean with translation by Slobodan Gubernić and Milan Rakić from 1968, *Ekonomska geografija sveta* [*World economic geography*] by White, C., Griffin, Paul F. and McKnight, Tom from 1972, *Teorija javnih finansija* [*The Theory of Public Finance*] by Richard A. Musgrave from 1975 and the two-volume *Povijest ekonomske analize* [*The History of Economic Analysis*] iz 1975 by Joseph A. Schumpeter. Ivan Vujačić, „Ekonomska nauka u Srbiji i izučavanje privrede SAD u svetlu naučne interakcije dveju zemalja posle Drugog svetskog rata” [Economic Science in Serbia and the Study of the US Economy in Light of Scientific Interaction between the Two Countries after World War II], *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*, Ur. Vesna Aleksić i Radina Vučetić, (Beograd: Institut ekonomskih nauka, Filozofski fakultet, 2019), 148–148.

⁸² Looking at economists at the Washington conference called by President Gerald Ford to consider different approaches to inflation, recession, and stagflation in America, Yugoslav economist Branko Horvat offered a more precise definition of Galbraith's position. Specifically, Horvat saw Galbraith as a representative of a group of economists who did not belong to the Keynesians but to a minority group of supporters of “rigorous planning” or “the most direct control of income and profits.” Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda: 1965–1983. Knj. 1: Prognoze i kritike* [*Yugoslav economy 1965–1983: Forecasts and Critiques*] (Ljubljana; Zagreb: Cankarjeva založba, 1984), 208.

⁸³ Ričard Parker, *Džon Kenet Galbrejt – život, politika, ekonomija* [*John Kenneth Galbraith: His Life, His Politics, His Economics*], 706, 747.

⁸⁴ John Kenneth Galbraith, *Novac: odakle je došao, kamo je otišao* [*Money: Whence It Came, Where It Went*], (Zagreb: Stvarnost, 1975), John Kenneth Galbraith, *Doba neizvjesnosti* [*The Age of Uncertainty*], (Zagreb: Stvarnost, 1977), John Kenneth Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi* [*Economics and the Public Purpose*], (Opatija: “Otokar Keršovani – Rijeka”, 1979), John Kenneth Galbraith, *Anatomija moći* [*The Anatomy of Power*], (Zagreb: Stvarnost, 1987).

in the 1974 Constitution.⁸⁵ Following the suppression of *liberal currents* in Croatia and Serbia, the Yugoslav leadership chose to pursue intensive decentralization across all levels, from the republic to the enterprise, replacing the wave of market-oriented reforms from the 1960s with a system of *negotiated economy*.⁸⁶

In the late 1970s and early 1980s, economists began using television to convey abstract scientific concepts to a broader audience, employing a simple and concise yet attractive approach. The pioneering economist in this regard was John Kenneth Galbraith, who narrated the BBC documentary series *The Age of Uncertainty* in 1977, based on his eponymous book.⁸⁷ This series, translated into Serbo-Croatian by Konstantin Miles, reached Yugoslav viewers in the late 1980s.⁸⁸ The program provided an educational opportunity on *the fundamental trends in economic thinking, wherein scientists charmingly and wittily presented the most complex economic and social issues in a literary style*.⁸⁹ The Slovenian trading company called Metalka, which purchased the rights to broadcast the series, invited an American economist to visit Yugoslavia. With the aid of the US Embassy in Yugoslavia, Galbraith made a return visit to the country in early March 1989.

The renewed visit of Galbraith provided an opportunity for reunions with old acquaintances but in significantly altered political and economic circumstances. For example, Serbia was not on the map of the American economist at this time. Galbraith's new itinerary included Slovenia, which had already been showing dissatisfaction with the Yugoslav political system since the mid-1980s, and Croatia, which, after a long period of *silence* since the beginning of the 1970s, began to demonstrate its frustrations more openly.⁹⁰ The crisis extended beyond the political aspect and

⁸⁵ In the spring of 1973, Milton Friedman visited Yugoslavia and delivered a lecture at the Faculty of Political Sciences. Mijat Lakićević, „Fridman, Milanović i samoupravljanje” [Friedman, Milanović and the self-management], Peščanik, URL: <https://pescanik.net/fridman-milanovic-i-samoupravljanje/> (31. 5. 2022). O Fridmanovoj poseti Jugoslaviji i njegovim zapažanjima o samoupravnom socijalizmu više u: Branko Milanović, „Milton Friedman i samoupravljanje” [Milton Friedman and the self-management], Peščanik, URL: <https://pescanik.net/milton-friedman-i-samoupravljanje/> (31. 5. 2022).

⁸⁶ Like other Yugoslav economists, Branko Horvat was against the new tendencies in Yugoslav economic policy during the 1970s. He believed that decentralization of enterprises would lead to a reduction in their efficiency and, contrary to the central idea of this reform, result in an increased role for bureaucratic structures. Branko Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma [ABC of Yugoslav Socialism]*, (Zagreb: Globus, 1989), 32–34.

⁸⁷ In response to Galbraith's documentary series, a new program titled “Free to Choose” was launched in 1980, featuring economist Milton Friedman. Angus Burgin, „Age of Certainty: Galbraith, Friedman, and the Public Life of Economic Ideas”, *History of Political Economy*, vol. 45, Issue suppl 1 (2013), 191–219.

⁸⁸ I. B., „Doba neizvjesnosti” [The Age of Uncertainty], *Slobodna Dalmacija*, 17. 1. 1988, 31.

⁸⁹ *Ibid.*, 31.

⁹⁰ More in Branimir Janković, „Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989”, *Comparative Southeast European Studies*, vol. 69, no. 2–3, (2021), 267–287. The political crisis mainly affected the relations between Slovenia and Serbia. The centralistic tendencies from Belgrade resulted

affected the economy as well. Yugoslavia's external debt from the early 1980s until 1989 ranged between 18 and 20 billion dollars, and one of the main problems was that the level of economic production and exports could not respond adequately to overcome the crisis.⁹¹ Thus, Yugoslav Prime Minister Ante Marković faced the challenging task of combating inflation and strikes, reducing external debt, and solving the unemployment problem. By the late 1980s, Marković's government turned to neoliberal measures in economic policy, initiating market-oriented reforms, stabilizing the exchange rate, and opening the country to foreign investment. That was a time when the US viewed Yugoslavia as an indebted country that relied heavily on American loans and the support of the IMF. While American economists were interested in studying the Yugoslav model of socialism during the 1950s, in the 1980s the model lost its appeal.⁹²

During his tenure as the President of the Presidency of the Socialist Republic of Slovenia, Janez Stanovnik once again welcomed Galbraith, a prominent critic of Ronald Reagan and the neoliberal economic paradigm.⁹³ During his second visit, Galbraith asserted that Yugoslavia had a much more progressive and free-thinking disposition than other socialist countries.⁹⁴ Despite the prevailing discourse, Central and Eastern European socialist countries began integrating into the global market during the 1960s. However, since the collapse of the communist parties in 1989, they have increasingly followed the *neoliberal path*.⁹⁵ Yugoslavia underwent a comparable economic transformation, prompting questions regarding the veracity of Galbraith's claims. Galbraith was still seen as a renowned intellectual, but he occupied a peripheral position within the American economic establishment during this period.

in the abolishment of the status of autonomous provinces of Kosovo and Vojvodina at the beginning of 1989. As a reaction to this act, a gathering of Slovenian intellectuals in support of Albanians in Kosovo followed. Jasna Dragovic-Soso, *Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002), 224.

⁹¹ Vladimir Gligorov, „Pogrešni politički odgovori na privrednu krizu” [Wrong political responses to the economic crisis], *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991.*, ur. Latinka Perović i dr., (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021), 401.

⁹² Slobodan G. Marković, „Yugoslavia and the United States in the 1980s. How did an Important Partnership become a Matter of Secondary Importance?”, *Srpsko-američki odnosi: Trideset godina od pada Berlinskog zida*, Eds. Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Stevan Nedeljković, (Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka 2021), 98–100. Milton Friedman perceived Yugoslavia's self-management system as a comparative advantage, believing that it would simplify the privatization and transformation process compared to other socialist countries in the early 1990s. Albert Bing, “Socialist self-management between politics and economy”, *Acta Histriae*, 27, no. 1 (2019), 25–26.

⁹³ “John Kenneth Galbraith na obisku v Sloveniji” [John Kenneth Galbraith's visit to Slovenia], *Delo*, 7. mart 1989, 1.

⁹⁴ „Ekonomski život je u biti vrlo pragmatičan” [Economic Life is Essentially Very Pragmatic], *Vjesnik*, 8. mart 1989, 5.

⁹⁵ James Mark, Bogdan C. Jacob, Tobias Rupprecht, and Ljubica Spaskovska, *1989: a global history of Eastern Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 51–52.

In socialist Yugoslavia, Galbraith delivered lectures in Ljubljana and Zagreb on the topic of capitalism, socialism, and changes in the economic system. On this occasion, he met with representatives of the Yugoslav authorities, significant figures from the business world, as well as journalists.⁹⁶ All of them were eager to learn new ways for dealing with the growing crisis that had gripped the Yugoslav economy, society, and state in the late 1980s. However, they did not get to hear some desired advices. Galbraith distanced himself from questions about overcoming the economic crisis with the following words: *I came here to learn something, not just to give advice.*⁹⁷

Although many journalists enthusiastically greeted the renowned economist, some doubted Galbraith's ability to offer practical solutions to the Yugoslav crisis. They questioned whether he understood the Yugoslav economic system's theoretical foundations and ongoing transformations. In the preface to the second edition of *The New Industrial State* in Serbo-Croatian, economist Adolf Dragičević criticized Galbraith for not paying enough attention to different ways of opposing the rule of capitalists and bureaucratic structures. Dragičević pointed out that the self-management system in Yugoslavia *harmonized the interests of individuals, organizations, and society by removing every monopoly in the field of management.*⁹⁸ Similarly, economist Drago Buvač⁹⁹ was highly critical of Galbraith's lack of knowledge of prominent Yugoslav economist Branko Horvat. Buvač was relieved that, as Keynes' successor, Galbraith did not meet with Prime Minister Marković.¹⁰⁰ After Galbraith's departure, Yugoslavia persisted in its own age of uncertainty and descended into an even more turbulent period, culminating in a devastating war that led to the country's disintegration.

⁹⁶ Andrej Poglajen, „Profesor Galbrajt u Jugoslaviji” [Professor Galbraith in Yugoslavia], *Pregled*, br. 248 (1989), 83–84.

⁹⁷ *Ibid.*, 83–84.

⁹⁸ John Kenneth Galbraith, *Nova industrijska država* [*The New Industrial State*], (Drugo izdanje, Zagreb: Stvarnost, 1978), 435, 449.

⁹⁹ Buvač demonstrated a keen interest in American economic theory, methods, and the ideas of American economists regarding global issues, including those relevant to Yugoslavia. In search of answers to current issues such as hyperinflation and debt, labor markets, market socialism, and the Japanese economy, Buvač spoke with seven American economists from Cambridge in 1990. Based on these conversations, he published a book. Drago Buvač, *Ekonomika sa srcem: Američki ekonomisti za jugoslavensku upotrebu* [*Economics with Heart: American Economists for Yugoslav Use*], (Zagreb: August Cesarec, 1990).

¹⁰⁰ Drago Buvač, „Galbraith među nama” [Galbraith Among Us], *Danas*, 14. 3. 1989, 20–21.

Conclusion

The renowned American economist John Kenneth Galbraith's visit to socialist Yugoslavia represents a neglected episode in Yugoslav-American relations that can be looked at through multiple layers. It represents a contribution to American cultural and science diplomacy during the Cold War and the changing relations between global superpowers. Galbraith's study trip in 1958 to two socialist countries, Poland and Yugoslavia, demonstrates to what extent science diplomacy supported the goals of American foreign policy. For example, previously formed relations between the members of academia were critical in the case of Galbraith's visit *behind the Iron Curtain*. Connections with Janez Stanovnik were important for Galbraith's visit to Yugoslavia. Such examples allowed economic science, although closely linked to the ideological foundations on which blocs of countries in the bipolar world rested, to communicate smoothly between, conditionally speaking, capitalist and socialist systems at the institutional level. Galbraith's notes after his trip *behind the Iron Curtain* provide a compelling portrait of Yugoslavia in the 1950s from someone from the *Western side*. They point to the characteristics of Yugoslav consumer society, the standard of living of the population, but also its unique economic system. After a brief visit, Yugoslav economists, politicians, and society members became more familiar with Galbraith's work over time. From the mid-1960s, Galbraith's books were actively translated in Yugoslavia, and a TV series inspired by his work called *Age of Uncertainty* was aired. At the end of the turbulent decade, during an economic crisis, Galbraith made another brief visit to Croatia and Slovenia in 1989. He met his old friend Janez Stanovnik during his visit, but many things were different now. In the altered Cold War context, neither America nor Europe needed to support the Yugoslav side for political reasons. The previous relevance of Galbraith's ideas had given way to the attractiveness of Friedman's ideas as a more receptive option for the government of Ante Marković. Galbraith, as he testified, came to Yugoslavia to learn something, but he had no cure for inflation or the complex Yugoslav situation. After the dissolution of the unified Yugoslav state, Galbraith continued to maintain ties with the Croatian scientific community, becoming an honorary member of the Croatian Academy of Sciences and Arts.¹⁰¹ John Kenneth Galbraith's son, Peter Galbraith, became the first American ambassador to Croatia.

¹⁰¹ „Članovi akademije”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, [Members of the Academy] URL: <https://www.info.hazu.hr/clanovi/galbraith-john-kenneth/> (17. 5. 2022).

Sources and Literature

The Archives of Yugoslavia. Institute of International Politics and Economics. collection 748.

The Archives of Yugoslavia. Cabinet of the President of the Republic. collection 837.

The Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia. Political Archive.

Borba

Danas

Delo

Međunarodni problemi

Pregled

Slobodna Dalmacija

Vjesnik

Ekonomska politika

Galbraith, John Kenneth. *A China Passage*. Houghton Mifflin Company, 1973.

Galbraith, John Kenneth. *A life in our times: memoirs*, Boston: Houghton Mifflin, 1981.

Galbraith, John Kenneth. *Ambassador's Journal: A Personal Account of the Kennedy Years*. Houghton Mifflin Company, 1969.

Galbraith, John Kenneth. *Anatomija moći*. Zagreb: Stvarnost, 1987.

Galbraith, John Kenneth. *Doba neizvjesnosti*. Zagreb: Stvarnost, 1977.

Galbraith, John Kenneth. *Ekonomika i društveni ciljevi*. Opatija: "Otokar Keršovani – Rijeka", 1979.

Galbraith, John Kenneth. *Journey to Poland and Yugoslavia*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1958.

Galbraith, John Kenneth. *Nova industrijska država*. Zagreb: Stvarnost, 1970.

Galbraith, John Kenneth. *Novac: odakle je došao, kamo je otišao*. Zagreb: Stvarnost, 1975.

Galbraith, John Kenneth. *Snaga protivdejavujućeg uticaja i država: (iz knjige : "Američki kapitalizam")*. Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1962.

Pirjevec, Jože i Ramšak, Jure, *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*, Koper: Univerzitetna založba Annales, 2014.

Adamović, Ljubiša S., Lempi, Džon R. i Priket, Rasel O., *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd: NIP Radnička štampa, 1990.

Bing, Albert. "Socialist self-management between politics and economy". *Acta Histriae*, 27, no. 1 (2019), 1–34.

- Bockman, Johanna and Gil, Eyal. "Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism". *American Journal of Sociology*, 108, no. 2 (2002), 310–352.
- Bockman, Johanna. *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Boianovsky, Mauro and Serra, Gerardo. „Reports from China: Joan Robinson as Observer and Travel Writer, 1953–78“. *History of Political Economy* 54, no. 3 (2022), 547–569.
- Boianovsky, Mauro. "2017 HES Presidential Address: Economists and their Travels, or the Time when JFK sent Douglass North on a Mission to Brazil". *Journal of the History of Economic Thought*, 40, 2 (2018), 149–177.
- Brian, Porter-Szücs. *Poland in the Modern World: Beyond Martyrdom*. Wiley-Blackwell: Chichester, 2014.
- Burgin, Angus. „Age of Certainty: Galbraith, Friedman, and the Public Life of Economic Ideas“. *History of Political Economy*, vol. 45, Issue suppl 1 (2013), 191–219.
- Buvač, Drago. *Ekonomika sa srcem: Američki ekonomisti za jugoslavensku upotrebu*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Cvetković, Emilija Z. "Dva plana i dva maršala" u svetlu jugoslovensko-američkih odnosa (1947–1951)". *Baština*, 57 (2022), 253–70. (ćirilica)
- Cvetković, Emilija. „Novi oblici ekonomske saradnje sa inostranstvom i (li) samoupravljanje: Institucionalni okviri zajedničkih ulaganja u Jugoslaviji tokom 1967. i 1968. godine“. *Značaj institucionalnih promena u ekonomiji Srbije kroz istoriju*, ur. Jelena Minović, Milica Kočović de Santo, Aleksandar Matković. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2021, 212–232.
- Dragovic-Soso, Jasna. *Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002.
- Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem: o povjesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1959-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- Dunn, Stephen P. *The Economics of John Kenneth Galbraith: Introduction, Persuasion, and Rehabilitation*. Cambridge: Cambridge UP, 2010. Print.
- Estrin, Saul and Uvalic, Milica. "From Illyria towards capitalism: Did labour-management theory teach us anything about Yugoslavia and transition in its successor states?". *Comparative Economic Studies* 50 (2008), 663–696.
- Gligorov, Vladimir. „Pogrešni politički odgovori na privrednu krizu“. *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991.*, ur. Latinka Perović i dr, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021, 377–409.
- Hollander, Paul. *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society, 4th edition*, London and New York: Routledge, 1997.
- Horvat, Branko. *Jugoslavenska privreda: 1965–1983. Knj. 1: Prognoze i kritike*. Ljubljana; Zagreb: Cankarjeva založba, 1984.
- Horvat, Branko. *ABC jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Globus, 1989.

- Horvat, Branko. *Yugoslav Economic Policy In The Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1971.
- Hyder, Patric. *Bought and Sold: Living and Loosing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2011.
- Igrutinović, Milan J. „Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi: (1954–1968)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2018. (ćirilica)
- Jakovina, Tvrtko. *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1945–1955*. Zagreb: Profil international 2003.
- Jakovina, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici: (1948–1963)*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.
- Janković, Branimir. „Croatia’s Knowledge Production on Kosovo around 1989“. *Comparative Southeast European Studies*, 69, 2–3, (2021), 267–287.
- Kolaković, Aleksandra. „Naučnici i kulturna diplomatija Srbije“. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 173 (2021), 175–197. (ćirilica)
- Kunkel, Söenke. “Science Diplomacy in the Twentieth Century: Introduction”. *Journal of Contemporary History*, vol. 56, no. 3, July 2021, 473–484.
- Lakićević, Mijat. „Fridman, Milanović i samoupravljanje“. Peščanik, URL: <https://pescanik.net/fridman-milanovic-i-samoupravljanje/> (31. 5. 2022).
- Lazić, Milorad. „(Re)inventing Yugoslavia: American Cold War Narratives about Yugoslavia, 1945–1955“. *Годишњак за друштвену историју*, 20, 3 (2013), 49–72.
- Lis, Lorejn M. *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd: BMG, 2003.
- Lošonc, Alpar. „Kritički etos političke-ekonomije Džona Keneta Galbrajta“. *Politikon*, br. 10 (2015), 37–53.
- Mark, James., Iacob, Bogdan C., Rupprecht, Tobias and Spaskovska, Ljubica. *1989: a global history of Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Marković, Predrag J. *Beograd između Istoka i Zapada: 1948–1965*. Beograd: Službeni list SRJ, 1996.
- Marković, Slobodan G. „Yugoslavia and the United States in the 1980s. How did an Important Partnership become a Matter of Secondary Importance?“. *Srpsko-američki odnosi: Trideset godina od pada Berlinskog zida*, ur. Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Stevan Nedeljković, Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka 2021, 97–107.
- Mazurek, Małgorzata. “Polish Economists in Nehru’s India: Making Science for the Third World in an Era of De-Stalinization and Decolonization”. *Slavic Review*, 77, no. 3, (2018), 588–610.
- Milanović, Branko. „Milton Friedman i samoupravljanje“. Peščanik, URL: <https://pescanik.net/milton-friedman-i-samoupravljanje/> (31. 5. 2022).
- Miller, Chris. “Economic Ideas Crossing Borders: The Transnational Turn in Soviet Economic History”. *The Soviet and Post-Soviet Review* 46, 1 (2019), 55–66.
- Nye, Joseph S. Jr., *Soft Power. The Means To Success in World Politics*, New York: Public Affairs, 2005.

- Parker, Ričard. *Džon Kenet Galbrejt – život, politika, ekonomija*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2012.
- Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (ćirilica)
- Radonjić, Nemanja. “From Kragujevac to Kilimanjaro”: Imagining and Re-imagining Africa and the Self-perception of Yugoslavia in the Travelogues from Socialist Yugoslavia. *Годишњак за друштвену istoriju*, 23, 2 (2016), 55–89.
- Rolandí, Francesca. „Yugoslavia Looking Westward: Transnational Consumer Contact with Italy During the 1960s“. *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. (Post)Socialism and Its Other*, Edited by Dijana Jelača, Maša Kolanović and Danijela Lugarić, Palgrave Macmillan, 2017, 191–207.
- Sicsú, João. “Keynes’s state planning: from bolshevism to The General Theory”. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 28, 3 (2021), 352–374.
- Stensrud, Ingeborg. “Soft Power” Deployed. Ford Foundation’s Fellowship Programs in Communist Eastern Europe in the 1950s and 1960s”. *Monde(s)*, vol. 6, no. 2 (2014), 111–128.
- Sutela, Pekka and Mau, Vladimir. „Economics Under Socialism: The Russian case“, *Economic Thought in Communist and Post-Communist Europe*, Edited By Hans-Jurgen Wanger. London: Routledge, 1998, 33–80.
- Tomić, Ivana Dobrivojević. “Od krize do krize. Životni standard u Jugoslaviji 1955–1965.” *Prispevki za novejšo zgodovino*. 56, no. 1 (2016), 145–160.
- Tournes, Ludovic and Scott-Smith, Giles. “A World of Exchanges: Conceptualizing the History of International Scholarship Programs (Nineteenth to Twenty-First Centuries)” in *Global Exchanges: Scholarships and Transnational Circulations in the Modern World*, eds. Ludovic Tournes, Giles Scott-Smith. New York: Berghahn Books, 2017, 1–33.
- Tripković, Đoko. „Jugoslavija i Maršalov plan“. *Istorija 20. veka*, 1–2 (1990), 74. 59–76.
- Unkovski-Korica, Vladimir. *The Economic Struggle for Power in Tito’s Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*. London and New York: I.B. Tauris, 2016.
- Vihavainen, Timo. „The Spirit of Consumerism in Russia and the West”. *Communism and Consumerism*, Edited by Timo Vihavainen and Elena Bogdanova, Leiden, The Netherlands: Brill, 2016, 1–27.
- Vučetić, Radina. „Američka ‘javna diplomatija’ u socijalističkoj Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godina XX veka“, *Tokovi istorije*, 1 (2014), 75–103. (ćirilica)
- Vučetić, Radina. „Američke stipendije u Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godina XX veka“. *Tokovi istorije*, 2 (2019), 135–165. (ćirilica)
- Vučetić, Radina. „Amerika u jugoslovenskim putopisima: Pogled kroz gvozdeni zavesu“. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1–3, 12 (2005), 65–83 (ćirilica)
- Vučetić, Radina. „Uspon i pad američke meke moći u Jugoslaviji i Srbiji“ u: *Srpsko-američki odnosi: Trideset godina od pada Berlinskog zida*, ur. Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Stevan Nedeljković. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2021, 81–97.

Vujačić, Ivan. „Ekonomska nauka u Srbiji i izučavanje privrede SAD u svetlu naučne interakcije dveju zemalja posle Drugog svetskog rata“. *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*, Ur. Vesna Aleksić i Radina Vučetić, Beograd: Institut ekonomskih nauka, Filozofski fakultet, 2019, 143–157.

Резиме

МА Емилија Цветковић

Амерички економиста иза „гвоздене завесе“: Џон Кенет Галбрајт у социјалистичкој Југославији

У раду је представљена посета америчког економисте Џона Кенета Галбрајта социјалистичкој Југославији као занемарена „епизода“ у југословенско-америчким односима, али и манифестација америчке јавне и научне дипломатије током хладног рата. Док је Галбрајтова посета Пољској била могућа захваљујући средствима Фордове фондације, амерички економиста је у Југославију дошао захваљујући директном позиву Јанеза Становника. Студијска посета Џона Кенета Галбрајта била је репрезентативни пример научне сарадње реализоване, како на индивидуалном, тако и на институционалном нивоу, између Истока и Запада током хладног рата. Галбрајтов путопис, настао након посете земљама иза „гвоздене завесе“, представља драгоцену сведочанство о Југославији, одликама њеног друштва и систему самоуправног социјализма током друге половине педесетих година. Од средине шездесетих година, економисти и политичари у Југославији су наставили да прате Галбрајтов рад, његове књиге су превеђене на српскохрватски језик, а на телевизији је била емитована и документарна серија *Доба неизвесности* инспирисана његовим делом. Галбрајт је поново посетио Југославију 1989, у јеку економске кризе. Међутим, упркос добро познатом имену, његове идеје више нису имале исту привлачност као раније. Нова влада Анте Марковића била је наклоњена реформама усмереним ка тржишту, због чега су идеје Милтона Фридмана имале већу популарност.

Кључне речи: Џон Кенет Галбрајт, хладни рат, југословенско-амерички економски односи, научна дипломатија, слика социјалистичке Југославије

UDC 930.85:316.75(497.11)"20"
911.375(497.11 Београд)"20"

Dimitrije Matic, MA, Research Assistant
Institute for Recent History of Serbia
Scholar of the Ministry of Education,
Science and Technological Development of Serbia
dikamatic@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 27. 4. 2023.
Прихваћен: 4. 7. 2023.

Changing Street Names in Belgrade as a Reflection of the Political and Ideological Development of Serbia in the 21st Century*

Abstract: *This article aims to analyze the political, ideological and historical background of the process of changing street names in Belgrade since the fall of communism, with special emphasis placed on the alterations done during the administration of the Serbian Progressive Party (2013–2021). Since the early 1990s, almost every regime change has introduced different interpretations of the national past and present, significantly influencing the Belgrade toponyms, thus making the politics, history and public memory closely intertwined and mutually dependent.*

Keywords: toponyms, Belgrade, Serbian Progressive Party, politics of memory, anti-Yugoslavism.

Introduction

The early 1990s marked a crucial turning point for Serbia, which was not marked solely by the disintegration of Yugoslavia and the wars that followed this process. The main political and ideological change encompassed the abandonment of the old communist narrative of the *brotherhood and unity* forged during the common struggle of all Yugoslav nations for freedom and revolution in the Second World War. This narrative

*The article presents a revised and expanded edition of a conference paper titled *Changing Street Names in Belgrade and the Political Development of Serbia*. The paper was presented at the international conference *Political Regime Developments in Southeast Europe* organized by *Le Centre d'étude de la vie politique (Cevipol)* of the *Université libre de Bruxelles* in May 2022.

was replaced during the first wave of the nationalist reinterpretation of the past, which put aside the old communist remembrance policies, especially in the wake of the key events that completely transformed the country – the Serbian elections in December 1990 and the start of Slobodan Milošević's dominance in a new multi-party system,¹ as well as the beginning of the violent breakup of Yugoslavia in 1991.² However, the old-new authorities did not completely renounce their claim to the legacy of the partisan struggle in World War Two,³ but they reduced it to the antifascist fight of the Serbian people against the genocide committed by foreign occupying forces and other Yugoslav nations (especially Croats) that collaborated with them.⁴

Such interpretations left their mark on Belgrade toponyms as early as 1991. Most streets named after the NOB participants remained, but the most prominent leaders of the communist regime were no longer desirable in the new memory politics. The National Assembly of Serbia issued a recommendation in July 1991, which stated that streets should not bear names after the individuals who “were responsible for the economic destruction of Serbia”, those who “participated in the disintegration of Serbia, which resulted in the violent Albanisation of Kosovo and Metohija and the expulsion of Serbs and Montenegrins from the province”.⁵ The recommendation was swiftly implemented, and Belgrade lost some landmarks related to multinational socialist Yugoslavia, communism and the Non-Aligned Movement. They were replaced by “more suitable” national leaders from various historical periods before WWII,⁶ but many of the old urban toponyms survived, which perfectly coincided with the efforts of SPS (Socialist Party of Serbia) to combine the ideologies of socialism and nationalism.

The new wave of re-examining the past came after the democratic changes in October 2000 and the overthrow of Slobodan Milošević. The question of the past abuses of human rights under non-democratic governments did not place only the regime from the 1990s under the spotlight, but the repression under communism as

¹ In July 1990 the former *League of Communists of Serbia (Savez komunista Srbije)* changed its name to the *Socialist Party of Serbia (Socijalistička partija Srbije – SPS)*, which reaffirmed Milošević as its leader and kept its hold on the vast financial resources and property from the old one-party regime.

² Dubravka Stojanović concludes that this was the first wave of the nationalist representation of the past, which served its purpose as Milošević's ideological and psychological preparation for the wars against other Yugoslav nations and republics. Its main goal was to demonize the enemy and offer an image of the Serbian nation as a permanent historical victim of other ethnic groups and great powers. See in: Dubravka Stojanović, “Revisions of Second World War History in Contemporary Serbia”, *Serbia and the Serbs in World War Two*, eds Sabrina Ramet, Ola Lifthaug (London : Palgrave Macmillan, 2011), 247–248.

³ Until then known simply as *National Liberation War (Narodnooslobodilačka borba – NOB)*.

⁴ Jelena Đureinović, *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution* (London : Routledge, 2020), 53–54.

⁵ Nebojša Dragosavac, „’Prepakivanje istorije’ masovnim preimenovanjem beogradskih ulica”, *Politička upotreba prošlosti : o istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, eds Momir Samadžić, Milivoj Bešlin, Srđan Milošević (Novi Sad: AKO, 2013), 333.

⁶ Srđan Radović, *Grad kao tekst* (Beograd : Biblioteka XX vek, 2013), 194–197.

well.⁷ Even though the new governments did not have a clear view of how to face the difficult past of the 1990s, there was a clear consensus among the political leaders of the time regarding a firm anti-communist stance. In the following years, the politics of history of the new democratic authorities were characterized by a sharp discontinuity from the earlier decades, most notably regarding the official portrayal of the events of World War Two. Fighters and commanders of the Yugoslav Army in the Homeland, also known as *chetniks*, became the *ideal antecedents* for the new regime. Having promoted the view of Milošević's era as the continuation of the communist regime, democratic political elites aimed to position themselves as liberating Serbia from the communists, and therefore, adequate historical connection could be found in the chetnik movement.⁸

Serbia was not an isolated example, having in mind that the process of decomunization in many European post-socialist states was shaped by different practices – the trials against former leaders, the renaming of the streets, the destruction or neglect of old monuments, implementation of various transitional justice mechanisms, as well as the rise of nationalism, historical revisionism and the equalization of communism and fascism under a common totalitarian framework.⁹

These currents were evident in Belgrade back in 1997 when the president of the *Democratic Party* Zoran Đinđić was elected mayor of the city, but its full effects became visible only after the events that occurred in October 2000. The communist legacy was wiped from all major landmarks in the Serbian capital from that point on. The Belgrade Assembly issued the *Decision on the Naming of the Streets and Squares* in March 2001 and a new Commission, mostly made up of scholars, artists and politicians, began the work on its implementation.¹⁰ Commission members, experts and politicians alike, agreed on the priorities – “unjustified decisions based on a unilateral view on history” that were introduced by “previous non-democratic regimes since 1945” should be amended in the spirit of a new democratic movement, which meant that hundreds of urban toponyms from the old city center (mainly municipalities of *Stari grad*, *Vračar* and *Savski venac*) should recover their former designations and that New Belgrade (constructed during the SFRY) is the appropriate place for toponyms that bear the names of partisan heroes and people linked to the history of socialism.¹¹

⁷ Небојша Владисављевић, *Успон и пад демократије након Петог октобра* (Београд : Архипелаг, 2019), 105–106.

⁸ Đureinović, *The Politics of Memory*, 6, 13.

⁹ Cynthia M. Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford : Oxford University Press, 2017).

¹⁰ „Odluka o utvrđivanju naziva ulica i trgova na teritoriji Grada Beograda”, *Službeni list Grada Beograda* br. 7/94, 16/98, 3/2000, 3/2001 i 12/2004, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2004_07/t07_0075.htm; Radović, *Grad kao tekst*, 220.

¹¹ Vušković, „Imena opet kao nekad“, *Danas*, 8. 4. 2002; Radisavljević Jočić, Gordana, „Istrazivanje: Ko, kako i zašto menja imena ulica u Beogradu“, *MediaSfera*, 7. 6. 2021, <https://mediasfera.rs/2021/06/07/istrazivanje-ko-kako-i-zasto-menja-imena-ulica-u-beogradu456789/>.

However, this principle was not strictly followed. As Srđan Radović shows in his work, the prime targets of this “odonym re-engineering” between 2000 and 2008 were roads related to the NOB and the workers’ movement, but the process of renaming was rather chaotic – some street recuperated their old titles, others were named after recently deceased public figures, medieval rulers, mythical creatures or according to other unspecified criteria. It all eventually revealed that the process of spatial memorialization was deeply rooted in its political and ideological nature.¹² The true nature of the complex relationship between politics and history became fairly evident in the Serbian capital, but this process brought to the surface some other issues. The need to profoundly erase the traces of the legacy of the earlier epoch (ethnification of anti-fascism, changes of the national holidays and the names of streets, schools and other public institutions) also displayed the intertwining between history, state policies, national identity and public spaces.¹³

Serbian Progressive Party in Belgrade – Early Years

In 2012 Serbia experienced its first major political transformation since the fall of Milošević. A new government was formed with the participation of SPS and the Serbian Progressive Party (*Srpska napredna stranka – SNS*), a moderate and pro-EU wing that split from the extreme right-wing Serbian Radical Party (*Srpska radikalna stranka – SRS*) led by President Tomislav Nikolić and Vice-President Aleksandar Vučić. The SNS-SPS coalition was further consolidated in the following year, and it continued implementing some of the most important policies inherited from the previous governments led by DS – a commitment to the EU accession process and the initial efforts to make an agreement with the Kosovo authorities (Brussels agreement in 2013). However, certain non-democratic trends started to appear, especially following the absolute electoral majority achieved by SNS in 2014. Increasing authoritarianism and the concentration of power in the hands of one figure (Aleksandar Vučić),¹⁴ marginalization and efforts to fragment the opposition, takeover, or reduction of independent institutions’ functioning (*Ombudsman of Serbia* and *Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection*), repression

¹² Срђан Радовић, *Београдски топоними* (Београд : Етнографски институт САНУ, 2014), 138–147.

¹³ Nataša Govedarica, „Zemlja nesigurne prošlosti: Politike sećanja u Srbiji u periodu 1991–2011. godina“, u: *Re:vizija prošlosti: Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, prir. Darko Karačić, Tamara Banjeglav, Nataša Govedarica (Sarajevo : ACIPS, 2012), 232–233.

¹⁴ Since 2012 Aleksandar Vučić held some of the most important political positions in Serbia. He was the first vice-president of the Government (2012–2014), prime minister (2014–2017) and president of Serbia since 2017.

of media freedom, an increase of political corruption, as well as the production of artificial crises and early elections as sources of maintaining power.¹⁵

Regarding ideology and its introduction into the public space, SNS-led authorities did not initially introduce radical changes. Only a few street renamings in Belgrade gained wider public attention before 2019, but the change of government did attribute to the redefinition of criteria. Nevertheless, two phenomena became distinguished – the disappearance of the Yugoslav toponyms from the road plaques and the increased significance of external factors. Roads designated after non-Serbian toponyms from former Yugoslavia were the first to be renamed (streets such as *Zagrebačka*, *Pohorska*, *Ohridska*), but the names of Soviet and Yugoslav officers and politicians (as long as they were ethnic Serbs) were no longer undesirable.¹⁶ The practice of removal of the urban landmarks connected to the joint Yugoslav past was not new. Since its dissolution, one of the most dominant views on the former multiethnic country in the Serbian public was centered around Yugoslavia's portrayal as a "utopian project" in which the Serbs had invested everything, and eventually gained little to nothing. Such impressions were shared by numerous political establishments, to varying degrees, and were incorporated into the practices of street renaming since the early 1990s.¹⁷ Despite the longevity of these ideas, the erasure of Yugoslavia from the Serbian capital gained vigor only after SNS took political power in the city.

Furthermore, Serbian foreign policy proved to be influential when it came to the spatial redefining of the city. Remaining firmly on the EU accession path was directly connected to the adoption and implementation of the new European normative remembrance model which favored the specific anti-totalitarian stance (equidistance from both fascism and communism as profoundly repressive ideologies and political systems). The adoption of this model, accepted by all governments since 2000, further enabled the process of downplaying and erasing Yugoslavia, the trans-ethnic

¹⁵ Florian Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans* (London : Palgrave Macmillan, 2021), 46–47; Vladislavjević warns that drastic limitations of political competition and public debates have brought Serbia back under the threshold of democracy (Владисављевић, *Успон и пад демократије*, 324), Spasojević and Stojiljković state that the European Union's response to such trends included the preference of stabilitocracy over democracy in Belgrade, mostly due to its own internal problems (Dušan Spasojević, Zoran Stojiljković, *Između uverenja i interesa: ideologije i organizacija stranaka u Srbiji* (Beograd : Fabrika knjiga, 2020), 100–104).

¹⁶ Ана Вуковић, „Избрисане Корнатска, Лошињска, Ријечка и Шибењичка улица“, *Политика*, 22. 12. 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/495152/Izbrisane-Kornatska-Losinjska-Rijecka-i-Sibenicka-ulica>; „Ukinuta Zagrebačka ulica u Beogradu!“, *Telegraf*, 17. 9. 2014, <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/1230556-ukinuta-zagrebacka-ulica-u-beogradu>; *Zagrebačka* became the *Street of Koča Popović*, a participant in the Spanish Civil War and the Second World War in Yugoslavia, as well as the secretary of foreign affairs and the vice-president of socialist Yugoslavia during the 1950s and 1960s.

¹⁷ Radović, *Grad kao tekst*, 196.

liberation of the region during the Second World War, as well as the fifty years of peaceful coexistence among former Yugoslav republics.¹⁸

On the other hand, Russo-Serbian rapprochement gained momentum in 2009 during the joint military parade that marked the 65th anniversary of the liberation of Belgrade in WWII. That was when the Russian suggestions regarding the return of streets and boulevards named after the Soviet generals and liberators were taken into consideration by Serbian authorities.¹⁹ This trend was further emphasized in the next joint parade in Belgrade in 2014.²⁰ Moreover, the image of a balanced Serbian foreign policy (“between the East and the West”) was reflected best in the newly constructed *Belgrade Waterfront* (*Beograd na vodi*). Two main streets of the new urban area bore the names of Nikolai Kravtsov, a Soviet hero from the Second World War, and the US president Woodrow Wilson. The interesting fact about this specific case is that the naming of the streets was formulated as Vučić’s personal suggestion and later adopted by the city and the state officials without any deliberations.²¹ Furthermore, the fact that such initiatives came from Vučić as a *citizen* (not as the *President of the republic*) was a sign of a deeper personalization of the Serbian political scene. The process of centralization of the historical politics in the hands of a single political party and its leader becomes evident if the decades-long institutional legacy of the semi-presidential system in Serbia is also kept in mind, as well as the personalization of the political life that accompanies it and the strengthening of such trends during the SNS rule.²²

The Culmination of Odonym and Urban Changes (2019–2021)

A new wave of the reorganization of urban toponyms began in 2019, this time under the ideological pretext of the post-2012 authorities. The previous reorganizations of toponyms in Belgrade paved the path toward the acceleration of the new

¹⁸ Ana Milošević and Tamara Trošt, “Introduction: Europeanisation and Memory Politics in the Western Balkans”, *Europeanisation and Memory Politics in the Western Balkans*, edited by Ana Milošević and Tamara Trošt (London : Palgrave Macmillan, 2021), 6.

¹⁹ Миле Бјелајац, „Култура сећања на савезништво у Другом светском рату кроз називе улица, тргова и спомен-обележја“, *Ослобођење Београда: зборник радова*, ур. Александар Животић (Београд : Институт за новију историју Србије, 2010).

²⁰ “Balkan Transitional Justice | Changing Belgrade Street Names: A Sign of the Times”, *Balkan Transitional Justice*, 27. 8. 2016, <https://www.researchingbalkans.com/blog/2016/08/27/changing-belgrade-street-names-a-sign-of-the-times/>.

²¹ „Ulica Nikolaja Kravcova i Bulevar Vudroa Vilsona otvoreni u Beogradu na vodi“, *RTS*, 15. 11. 2019, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3738679/ulica-nikolaja-kravcova-i-bulevar-vudroa-vilsona-otvoreni-u-beogradu-na-vodi.html>.

²² Marko Mandić, Pavle Nedić, „Karakteristike i funkcionisanje polupredsedničkog sistema u Srbiji“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, god. XV, br. 26, 2021, 95–97.

changes that were about to be implemented. This period was characterized by the disappearance of streets named after people and landmarks from non-Serbian territories of former Yugoslav republics almost in its entirety. These trends further brought to light the complex relationship between SNS and nationalism. Florian Bieber claims that nationalism might not be a constitutive force of most competitive authoritarian regimes (such is the case in Serbia), but it continues to be an important resource of governance.²³ While this approach may be significant when we look into the broader aspects of such regimes, other experts point out the fact that nationalism and populism were frequently used by SNS-led governments within the official politics of memory on WWII and the wars of the 1990s.²⁴ Within the official political discourse, these wars are frequently fused together to create a narrative of Serbian victimhood throughout the 20th century, but also to minimize the accusations of war crimes committed against non-Serbs, and to introduce new ways of commemorating and interpreting the recent past. Additionally, a vast set of new practices of remembrance, starting with the Operation Storm commemoration in 2015, addressed the question of the Serbian victims from Croatia (from both 1940s and 1990s) and thus increased their visibility in the public sphere and their significance for the regime.²⁵

With these processes in mind, some previously implemented practices were reflected again on the capital city's streets, albeit with increased intensity starting from 2019. Non-Serbian toponyms from Croatia and Bosnia and Herzegovina continued to disappear from the urban landscape. Vučić's initiatives were once again instrumental in enabling and hastening the decision-making, this time evident by the unanimous institutional acceptance of the naming of roads after Dobrica Ćosić and Milorad Ekmečić.²⁶ One of the key institutions in charge of the matter was the Commission for Monuments and the Naming of Streets and Squares in Belgrade. Andrea Radulović,²⁷ the president of the Commission, adequately summarized the true nature of its ideological background. After praising Vučić's proposal regarding Ćosić and Ekmečić, she added that Belgrade should no longer have streets named

²³ Bieber, *The Rise of Authoritarianism*, 124.

²⁴ Jelena Đureinović, *Memory Politics of the 1990s Wars in Serbia: Historical Revisionism and Challenges of Memory Activism* (Beograd : Fond za humanitarno pravo, 2021), 18–22.

²⁵ *Ibid.*, 28–29.

²⁶ Ćosić (writer and politician) and Ekmečić (historian) are often perceived as some of the most prominent contemporary intellectuals and national figures. Streets previously named after Zadar and Travnik began to bear their names in 2019. „ĆOSIĆ I EKMEČIĆ DOBIJAJU ULICE U BEOGRADU Imena dvojice akademika umesto gradova iz Hrvatske i BiH“, *Blic*, 20.2.2019, <https://www.blic.rs/vesti/beograd/cosic-i-ekmecic-dobijaju-ulice-u-beogradu-imena-dvojice-akademika-umesto-gradova-iz/g1w2z28>.

²⁷ Andrea Radulović – Management Studies graduate from the “Braća Karić” University in Belgrade. She has been a member of the Main Board of the *Serbian Progressive Party* and in 2014 she was elected Deputy Speaker of the City Assembly of Belgrade. In 2018 she became president of the *Commission for Monuments and the Naming of Streets and Squares in Belgrade*.

after the geographical designations from former Yugoslavia and that their existence became obsolete after the dissolution of the SFRY.²⁸ This statement could be seen as the epitome of the official dominant vision of the urban reorganization carried out by SNS throughout the second decade of the 21st century.

At the same time, another decision of the city authorities caused widespread public disapproval – the intent to erase the toponym assigned to Stjepan (Stevan) Filipović, an ethnic Croat and a Yugoslav partisan who was executed by the Nazis, and replace it with the name of Emil Perška, a famous football player from interwar Yugoslavia. Having been perceived as undesirable on two grounds (as a Croat and a communist), Filipović's partial removal was not accompanied by a thorough examination to find a suitable replacement. For that reason, Perška was simply selected from a previously existing list of accomplished persons who were next in line to be mentioned on a road plaque. The Commission and the Ministry of Public Administration and Local Self-Government approved the change through bureaucratic channels without much deliberation or public consultations. However, several months later the experts pointed out Perška's affiliation with the ustaša movement and his position as a police officer of the fascist Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska – NDH*) during the Second World War.²⁹ The city authorities did not issue an official apology or a detailed explanation. Instead, they only acknowledged that there had been an oversight in the procedure.³⁰ Additionally, the decision was quickly revoked, and the road was given a more neutral name.³¹

Nevertheless, the city and state officials showed no intention of modifying their memorialization agenda related to the Belgrade toponyms, despite the growing criticisms coming from the academic and opposition circles. On the contrary, the process continued with new vigor the following year. In July 2020 Goran Vesić, deputy mayor of Belgrade and a high-ranked SNS official, drafted a proposition that included a wide change of streets named after Yugoslav (most of them being Croatian) toponyms, justifying it with the need to name the roads after “friendly nations and individuals that have contributed to the mankind” and called for Serbs to “stop being masochists” by keeping the street plaques that contain the designation of territories “where everything

²⁸ The shift of priorities and the absence of the former staunch anti-communism was shown when the Commission also decided to name another street by Branko Parać Relja, a fighter of the NOB; „Ove dve ulice sada će nositi imena Dobrice Ćosića i Milorada Ekmečića“, *Telegraf*, 4.3.2019, <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3038552-ove-dve-ulice-sada-ce-nositi-imena-dobrice-cosica-i-milorada-ekmecica>.

²⁹ Ksenija Jelesijević, „Srpski istoričar: Neprihvatljivo da ulica u Beogradu nosi ime Emila Perške“, *Mondo*, 27. 11. 2019, <https://mondo.rs/Info/Beograd/a1253905/Dejan-Ristic-Ulica-Emila-Perske.html>

³⁰ „Saopštenje Komisije za spomenike i nazive trgova i ulica Skupštine Grada Beograda“, *Grad Beograd*, 27. 11. 2019, <https://www.beograd.rs/lat/beoinfo/1767872-saopstenje-komisije-za-spomenike-i-nazive-trgova-i-ulica-skupstine-grada-beograda/>

³¹ „Sporna ulica Emila Perške dobija naziv Taraiška“, *Politika*, 28. 11. 2019, <https://www.politika.rs/sr/clanak/442901/Sporna-ulica-Emila-Perske-dobija-naziv-Taraiska>

related to Serbs was obliterated a long time ago”.³² The proposal included around 15 odonyms,³³ but the use of a harsh vocabulary against the opponents of the initiative wasn’t uncommon in the matter of the political discourse of the ruling party. The terms such as “national traitors”, “thieves”, and “foreign agents” were frequently used to demonize the opposition parties, as well as the independent media and civil society. On the other hand, the nationalist rhetoric with similar tones served its purpose during a confrontation with politicians from the region (most frequently Croatian), thus completing the circle of negative portrayal of the *Other* as the ultimate enemy of the Serbian nation.³⁴ Such fate met some of the intellectuals who opposed naming a street after Blagoje Jovović, a member of the chetnik movement and the assassin of the leader Ante Pavelić, the leader of the NDH. Their criticism revolved around the opposition to normalizing political assassination in public spaces and Jovović’s participation in chetnik units that collaborated with the Italians and Germans during WW2. In return, Vesić confronted them by saying that they were “a fake elite that prefers Pavelić over Jovović”, “a minority that terrorizes the majority” by “imposing their attitudes onto everyone” and propagating an opinion that “Serbs should not have their own history and national heroes to be proud of”.³⁵

Throughout recent years, Goran Vesić proved to be one of the main instigators of urban reconceptualization of the Serbian capital city. Under Vesić’s watchful supervision, this process did not encompass only the mere (re)construction of roads, buildings and squares. It also involved discovering and inventing public spaces where memory, history and national identity could be intertwined within the new ideological framework. The symbolic characteristics of the public space are frequently determined by the type of collective national memory that the political elites are trying to impose.³⁶ That is why Vesić specifically chose the events such as the opening of large squares and the erection of monuments dedicated to the most important Serbian

³² „Vlast u Beogradu planira da promeni imena ulica dobijena po toponimima iz SFRJ“, *NI*, 26. 7. 2020, <https://rs.n1info.com/vesti/a623470-vlast-u-beogradu-planira-da-promeni-imena-ulica-dobijena-po-toponimima-iz-sfrj/>

³³ Some of the streets that were meant to be renamed were the following: *Porečka, Hvarska, Hrvatska, Splitska, Podravska, Bjelovarska, Šibenička, Ljubljanska, Bledska, Bosanska, Mariborska, Celjska, Lopudska, Murska, Zenička*. Vesić further confirmed that *Sarajevska* had also been on the list and that president Vučić’s personal plea to keep the street name was crucial in changing his mind; „Vesić: Vučić tražio da ostane Sarajevska ulica“, *Nova S*, 28. 7. 2020, <https://nova.rs/vesti/drustvo/vesic-vucic-tražio-da-ostane-sarajevska-ulica/>

³⁴ Spasojević, Stojiljković, *Između uverenja i interesa*, 113–114; Bieber, *The Rise of Authoritarianism*, 47.

³⁵ „Vesić o ulici B. Jovovića: Istorijska i ljudska Pravda“, *Večernje novosti*, 30. 7. 2020, <https://www.novosti.rs/vesti/politika/905809/vesic-ulici-jovovica-istorijska-ljudska-pravda>; „NAROD REKAO ŠTA MISLI: Osvanuo mural u budućoj ulici Blagoja Jovovića“, *Srbija Danas*, 4. 8. 2020, <https://www.srbijadanas.com/vesti/beograd/osvanuo-mural-u-ulici-bлагоја-jovovica-u-zemunu-2020-08-04>.

³⁶ Radović, *Grad kao tekst*, 30–31.

medieval rulers to define the true ideological background of such endeavors. Like on many other occasions, he insisted that their political opponents and all the regimes prior to 2012 made Serbia weak and Serbs feel ashamed of their history. Then he added that Vučić succeeded in making the nation feel proud of its past and its rulers (whether medieval or contemporary) and that the erection of such monuments³⁷ was actually the “final victory of Serbs in Serbia”.³⁸ By combining two crucial elements – intolerance towards the opponents (historical or modern) and the emphasis on the return to the “true and proud” Serbian history and public memory – Vesić managed to define the ideas that were incompatible with the new vision of the past. According to Olga Manojlović Pintar, such social cohesion, based mostly on national exclusivism, presented a pathway toward the construction of a new historical calendar where there would be no place for the legacy of the 20th century – national equality, socialism and Yugoslavism. Those ideas had already been marked as the “greatest Serbian delusions” of the past century by many writers, artists and scientists, while SNS decided to follow their footsteps by embracing the new ideological discourse.³⁹ That was how the Serbian Middle Ages and the genocide against the Serbs in the Second World War were converted into crucial historical points of reference for the new politics of the past introduced by the SNS, especially after 2019. Moreover, the most important element of such a remembrance narrative proved to be the rediscovery of the “long forgotten and neglected Serbdom”. Yugoslavism, its archrival, was meant to gradually disappear from Belgrade’s national memory and landscape.

The same rhetoric was used by Vučić, this time to explain contemporary events. He repeated the claim that the policy of silence, forgetting and decades-long appeasement towards others was finally over, that the issue of genocide against the Serbs in the NDH would no longer be marginalized. Then he added that this topic would be thoroughly examined now that Serbia was becoming strong again. According to him, the remembrance of the persecution was meant to serve a dual purpose – prevention of new mass crimes against the Serbs (such as those in the Jasenovac concentration camp and during Operation Storm⁴⁰) and the preservation of the national identity, culture, tradition and memory.⁴¹ The speech was made in April 2020, on the occa-

³⁷ In this case he talked about the monument of the Grand Prince Stefan Nemanja.

³⁸ „Goran Vesić: Ponosan sam na Savski trg i spomenik Stefanu Nemanji“, *Info24*, 17. 2. 2021, <https://info24.rs/goran-vesic-ponosan-sam-na-savski-trg-i-spomenik-stefanu-nemanji/>.

³⁹ Olga Manojlović Pintar, „Pogled s prozora: Još jednom o spomeniku Stefanu Nemanji“, *Vreme*, 21. 1. 2021, <https://www.vreme.com/vreme/pogled-sa-prozora/>.

⁴⁰ *Operation Storm (Operacija Oluja)* was the name of the military offensive of the Croatian Army that began in early August 1995. The military action was conducted against the forces of the Republic of Serbian Krajina (Republika Srpska Krajina), the breakaway state Serbs from Croatia established in 1991. The offensive marked the end of the war in Croatia. Around 200.000 Croatian Serbs left their homes or were forcibly exiled as a result of *Operation Storm*; Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд : Clio, 2013), 402.

⁴¹ D. D., „Aleksandar Vučić: Predugo ćutanje o genocidu nad Srbima u NDH“, *Danas*, 27.4.2020.

sion of the anniversary of the prisoner breakout from the Jasenovac concentration camp, and it turned out to be one of the catalysts for the intensified memorialization endeavors in 2020 and 2021 related to the genocide in the NDH. Those endeavors were numerous, and they encompassed different public spheres,⁴² but such type of politics of memory also manifested itself through new toponyms.

The old practices continued, this time with Yugoslav public spaces being replaced by those that commemorated the Serbian suffering in the NDH – the *Croatian Street* became the *Street of the Glina Victims in 1941* and the *Coast of the Victims of Jasenovac* was introduced on the left bank of the Sava River in New Belgrade, directly facing the recently constructed *Belgrade Waterfront*.⁴³ Just like on previous occasions, the old patterns of non-democratic decision-making remained. The work of the Commission for Monuments and the Naming of Streets and Squares was additionally marginalized in public. In 2020 and 2021 it was reduced to acclamation and celebration of the leaders' choices (Vučić and Vesić) regarding toponyms, thus revealing the functioning of the new mechanism of *state capture*.⁴⁴ The elaborations of such decisions remained a combination of historical arguments, the official ideology and the way it's implemented, the necessity to honor the victims of genocide and the reflection of the current tensions between Serbia and Croatia. Harsh confrontations with the opponents (whether real, imaginary, past or present) of the dominant memory discourse and politics of identity became just another manifestation of the decline of democratic dialogue and the establishment of *competitive authoritarianism*, which further enabled the concentration of political power within one party and its leader.⁴⁵

⁴² Jelena Đureinović defined it as the “industry of memory” and underlined its main components; “The state actors as memory agents use diverse cultural and media formats to distribute the historical narrative to the broadest population. Political actors disseminate the narrative through cultural production, including film and publishing, large-scale events with audiences, and live broadcasting and streaming. Inequality is of the essence of the industry of memory, because access to resources and means of production is not equal but very restricted to the memory actors close to the government who promote the hegemonic narratives about the past. The memory activists who work against the industry of memory do not have access to such resources and such a broad reach in society.” (Đureinović, *Memory Politics of the 1990s Wars in Serbia*, 26–27).

⁴³ Sonja Ćirić, „Pretvaranje metropole u provinciju“, *Vreme*, 13. 1. 2022, <https://www.vreme.com/vreme/prevaranje-metropole-u-provinciju/>.

⁴⁴ Florian Bieber concluded that, unlike earlier times, the countries of the Western Balkans continued to have independent institutions, but their ability to act as checks and balances became severely curtailed. At the same time, informal power structures and ruling parties have been able to take control over state institutions (Bieber, *The Rise of Authoritarianism*, 114).

⁴⁵ Владисављевић, *Успон и пад демократије*, 334.

Conclusion

The political development of Serbia and the change of Belgrade odonyms have been significantly intertwined in the past three decades. Each government incorporated its values, ideological standpoints and views on national history into the urban landscape of the Serbian capital. The early 1990s were marked by fewer changes in street names, unlike in other post-communist countries, but the regime changes in 2000 and 2012 introduced more profound alterations. The democratic authorities that came to power after October 2000 altered road designations on several occasions, mostly driven by their firm anti-communist stance. Another shift of political power occurred in 2012 with the SNS-SPS coalition forming the government, which also brought a change in ideology. The influence of populism and nationalism on the official politics of memory was evident in the case of Belgrade odonyms and the process of decision-making in the matter became just another reflection of the decline of democracy in the country. Former anti-communism was being slowly replaced by anti-Yugoslavism as the main driving force behind such changes in the Serbian capital, especially between 2019 and 2021.

Sources and Bibliography

Balkan Transitional Justice

Blic

Danas

Grad Beograd, www.beograd.rs

Info24

MediaSfera

Mondo

Nova S

N1

Politika

Radio Televizija Srbije

Službeni list Grada Beograda

Telegraf

Večernje novosti

Vreme

Bieber, Florian. *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. London: Palgrave Macmillan, 2021.

- Bjelajac, Mile. „Kultura sećanja na savezništvo u Drugom svetskom ratu kroz nazive ulica, trgova i spomen-obeležja“. *Oslobođenje Beograda: zbornik radova*, urednik Aleksandar Životić, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2010, 493–504. (Cyrillic)
- Čalić, Mari-Žanin. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio, 2013. (Cyrillic)
- Dragosavac, Nebojša. „'Prepakivanje istorije' masovnim preimenovanjem beogradskih ulica“. *Politička upotreba prošlosti: o istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, priređivači: Momir Samadžić, Milivoj Bešlin i Srđan Milošević, Novi Sad, AKO, 2013, 333–351.
- Dureinović, Jelena. *Memory Politics of the 1990s Wars in Serbia: Historical Revisionism and Challenges of Memory Activism*. Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2021.
- Dureinović, Jelena. *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution*. London: Routledge, 2020.
- Govedarica, Nataša. „Zemlja nesigurne prošlosti: Politike sećanja u Srbiji u periodu 1991–2011. godina“. *Re: vizija prošlosti: Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, priređivači: Darko Karačić, Tamara Banjeglav i Nataša Govedarica, Sarajevo, ACIPS, 2012, 163–234.
- Horne, Cynthia M. *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Mandić, Marko i Nedić, Pavle. „Karakteristike i funkcionisanje polupredsedničkog sistema u Srbiji“. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, god. XV, br. 26, 2021, 79–98.
- Milošević, Ana and Trošt, Tamara. “Introduction: Europeanisation and Memory Politics in the Western Balkans”. *Europeanisation and Memory Politics in the Western Balkans*, edited by Ana Milošević and Tamara Trošt, London, Palgrave Macmillan, 2021, 1–28.
- Radović, Srđan. *Beogradski toponimi*. Beograd: Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 2014. (Cyrillic)
- Radović, Srđan. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2013.
- Spasojević, Dušan i Stojiljković, Zoran. *Između uverenja i interesa: ideologije i organizacija stranaka u Srbiji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2020.
- Stojanović, Dubravka. “Revisions of Second World War History in Contemporary Serbia”. *Serbia and the Serbs in World War Two*, edited by Sabrina Ramet and Ola Listhaug, London, Palgrave Macmillan, 2011, 247–264.
- Vladislavljević, Nebojša. *Uspon i pad demokratije nakon Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag, 2019. (Cyrillic)

Резиме

МА Димитрије Матић

Мењање имена београдских улица као одраз политичких и идеолошких промена у Србији почетком XXI века

Политички развој Србије и промене београдских одонима у протекле три деценије били су у великој мери паралелни и међузависни процеси. У овом периоду, скоро све власти у Србији настојале су да престоницу трансформишу у складу са сопственим вредностима, идеолошким погледима и специфичним тумачењима националне историје. Раних деведесетих година преименовање београдских улица није било масовно, насупротив праксама у другим посткомунистичким државама, али су смене власти 2000. и 2012. године довеле и до значајнијих промена на овом пољу. Демократски режими који су наступили након октобра 2000. године мењали су уличне ознаке у неколико наврата, најчешће у складу са својим чврстим антикомунистичким опредељењима. До нове промене владе дошло је 2012. године, када су владајућу коалицију склопиле СНС и СПС, чиме је дошло и до поновног превредновања прошлости. Утицај популизма и национализма на званичну културу сећања нових политичких елита био је приметан у случају београдских одонима, док је процес доношења одлука у вези са именима престоничких улица постао још један одраз стања демократије у Србији. Један од најважнијих идеолошких мотива за промену назива улица постало је антијугословенство, уместо некадашњег антикомунизма, док се процес преименовања у складу са новим начелима посебно интензивирао након 2019. године.

Кључне речи: одоними, Београд, Српска напредна странка, политика сећања, антијугословенство.

UDC 061.23-055.2(=133.1)(497.11)''1912/1918''
355.415.6-055.2''(497.11)1912/1918''

Dr Milena Žikić,
Farmaceutski fakultet, Novi Sad, Serbie
milnazikic85@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 8. 5. 2023.
Прихваћен: 10. 8. 2023.

Dr Tanja Milosavljević,
Université de Côte Azur, France
tanya.milosav@gmail.com

Femmes françaises en missions humanitaires (1912–1918)

Résumé: *Ce travail traite de l'engagement des femmes françaises en missions humanitaires dans la deuxième décennie du XXe siècle, fortement marquée par les guerres. Des bénévoles françaises ont accompagné les blessés et les malades serbes non seulement dans les Balkans mais aussi pendant le retrait à travers l'Albanie et leur arrivé en Afrique du nord ainsi qu'en France. Dans cet article, nous souhaitons mettre en lumière le rôle des femmes françaises dans ces missions et pour ce faire, nous allons utiliser les sources historiques que nous avons collectées ainsi que les archives militaires qui ont été mis à notre disposition.*

Mots clés: femmes françaises, missions humanitaires, les Serbes, Balkans, la Grande Guerre.

1. La Serbie dans la grande guerre

Le début du XXe siècle (surtout sa deuxième décennie) a été fortement marqué par les guerres dans les Balkans. Le territoire a été sous le joug ottoman pendant cinq siècles. En 1878, la Serbie acquiert son indépendance au Traité de Berlin. Cependant, une nouvelle vague de guerre a suivi. Les deux guerres balkaniques ont encore changé

la carte géographique des Balkans.¹ De plus, la Grande Guerre a éclaté sur le même territoire, suite à l'attentat commis à Sarajevo où Gavrilo Princip tue l'archiduc Ferdinand et sa femme.²

Au début de la guerre, la Serbie se trouvait face à un manque de matériel médical et surtout de personnel, même si dans la première moitié du XIXe siècle, la Serbie avait commencé à développer les services de santé et à former le personnel médical en envoyant des étudiants à l'étranger pour faire des études supérieures en médecine. En outre, il y avait déjà une Société médicale serbe (fondée en 1872) qui comptait 14 médecins locaux et quelques étrangers réputés.³

La pénurie de personnel médical serbe au début du XXe siècle a été quelque peu compensée par des missions médicales de l'étranger, dans lesquelles la Croix-Rouge a joué un rôle important.⁴ Le quotidien « Politika » rapporte en janvier 1913 que les missions étrangères de la Croix-Rouge ont pris une part particulière dans la guerre. De nombreuses missions médicales européennes se sont rendues en Serbie pendant les guerres balkaniques (1912–1913). En novembre 1912, le quotidien serbe « Politika » a publié un article intitulé « Tous les États nous ont aidés avec leurs médecins et leurs infirmières ». Parmi les pays contributeurs, la Russie, l'Angleterre, la France, la Suisse et la Roumanie ont été mentionnés.⁶

Le début de 1913 marqué par la suite de la guerre, a entraîné le retour de médecins étrangers en Serbie. Mais cela n'a pas été suffisant pour subvenir aux besoins des

¹ Le 30 mai 1913, la paix de Londres met fin à la Première guerre des Balkans, au cours de laquelle la Serbie atteint ses objectifs de guerre en libérant la vieille Serbie, le Kosovo et la Métochie. La pénétration au sud et au sud-ouest jusqu'au lac de Dojran en Macédoine, puis à Gevgelija, Ohrid et vers la côte Adriatique du nord de l'Albanie, a influencé la formation d'une nouvelle carte politique dans la péninsule balkanique et a contribué à accroître la réputation de l'armée serbe en Europe. Cependant, l'objectif de guerre le plus important de la Serbie, l'accès à la mer, n'a pas été encore atteint. La Deuxième guerre des Balkans a été marquée par un conflit entre les États des Balkans, la Serbie, la Grèce, le Monténégro et la Roumanie, rejoints par la Turquie, contre la Bulgarie, aboutissant à un traité de paix à Bucarest le 10 août 1913. À l'issue de cette guerre, la Serbie a obtenu l'est de la Macédoine de Vardar mais pas les débouchées – stratégiquement significatives – vers la mer Adriatique.

² La raison du déclenchement de la Grande Guerre aurait pu être la guerre entre la Russie et le Japon (1904–1905), la première crise marocaine (1905–1906), l'annexion de la Bosnie-Herzégovine par l'Autriche-Hongrie (1908), la deuxième crise marocaine (1911) ou les guerres balkaniques (1912–1913). Cependant, aucun de ces précédents ne fut un prétexte à la guerre – la raison fut l'attentat de Sarajevo, réalisé le jour de la Saint Guy, le 28 juin 1914. La cour de Vienne accusa la Serbie d'être responsable de l'attentat, ce qui permit de mobiliser l'opinion publique en Autriche-Hongrie et en Allemagne contre les Serbes. Malgré les faits qui témoignaient de l'innocence du gouvernement serbe cet événement fut utilisé comme un prétexte à la guerre.

³ N. Đorđević, T. Bojić, *Sto trideset godina postojanja i rada Srpskog lekarskog društva*, u: *Acta medica Medianae*, Vol. 41, br. 7/2002, str. 11–12.

⁴ Lors des guerres entre la Serbie et la Turquie de 1876 à 1878, les premiers secours ont été prodigués par la Croix-Rouge quand le besoin de personnel médical s'est fortement fait sentir.

⁵ Le quotidien « La Politika », n° 3184 du 26 novembre 1912.

⁶ Ibid.

malades. Une grande aide est venue du personnel médical de Prague au début de février 1913, mais aussi de Turquie et d'Allemagne.⁷ À la fin du même mois en 1913, une mission médicale italienne est arrivée à Belgrade ainsi qu'une mission française au mois de mars la même année.⁸

2. Femmes françaises dans les guerres des balkans

Les femmes de France ont participé activement et avec beaucoup d'humanité lors de la Première guerre des Balkans (octobre 1912 – mai 1913). Un télégramme de Paris du 1er octobre 1912, a annoncé l'intention de la Croix-Rouge française d'envoyer une ambulance en Serbie. En outre, un comité de femmes a été formé au sein de la Croix-Rouge, présidé par Juliette Adam, dans le but d'envoyer de l'aide aux blessés des « États chrétiens d'Orient ». Les financeurs du comité étaient quelques dirigeants des Balkans, des reines de Bulgarie et du Monténégro, ainsi que la princesse Mary, l'épouse du roi grec Georges.⁹

La Française Luisa Bougnoles a fait la preuve d'une grande humanité en soignant les blessés. Grâce à des amis de la haute société parisienne, elle a pu récolter un peu plus de 20 000 dinars qu'elle a versés à l'hôpital « Cercle des sœurs serbes ».¹⁰

Au début de la Première guerre des Balkans (fin 1912), l'hôpital de la Croix-Rouge française a été mis en place à Skopje en Macédoine où les soldats étaient soignés par des médecins des hôpitaux publics français. Le docteur Riton était le chef de l'hôpital à Skopje (la capitale de la Macédoine). Le rôle d'infirmières a été confié aux religieuses – on en retrouve le témoignage dans l'article « Du champ de bataille serbe », publié dans le quotidien français « Petit Journal » :

« Des bonnes sœurs françaises travaillaient à l'hôpital ; elles étaient au nombre de cinq. Ces bonnes femmes ne connaissaient pas un seul mot serbe. D'autre part, les malades – à l'exception de quelques officiers – ne connaissaient pas du tout le français mais ils communiquaient parfaitement car il n'y a pas d'obstacle lorsque les mots viennent du cœur » (n 252, p. 13).

Au début de la Seconde guerre des Balkans (juin 1913 – juillet 1913), des médecins de la mission médicale française se sont rendus à Skopje, en Macédoine tandis qu'un groupe de chirurgiens français s'est rendu à Belgrade en Serbie pour aider et soigner les blessés.¹¹

⁷ Journal Pravda « Justice », n 50, le 19 février 1913, p.3. Les nouvelles des médecins.

⁸ Journal Pravda « Justice », n 69, le 10 mars 1913, p.3. L'arrivée de nouveaux médecins.

⁹ Les archives militaires de Serbie, n°3, 3a et 5 .

¹⁰ Le journal serbe n° 242 du 25 octobre 1912. Une chaleureuse Française.

¹¹ Journal Pravda « Justice », n 187, le 10 juillet 1913, p.3. L'arrivée des médecins français.

3. Femmes francaises dans la grande guerre

3.1. Les missions des Françaises dans les Balkans

Au début de la Première Guerre mondiale, la Croix-Rouge française a envoyé un matériel médical (d'une valeur de 10 000 francs) à la Croix-Rouge serbe. Puis, en février 1915, lorsque l'épidémie de typhus prenait de l'ampleur, le gouvernement français a envoyé tout de suite une centaine de médecins en Serbie. Après leur arrivée en Serbie en avril 1915, la mission médicale française a été amenée à organiser un cours pratique de désinfection pour les villes de Belgrade, Smederevo et Požarevac. A cette occasion, un appel a été publié dans le quotidien serbe « Politika » :

« Ce cours aura lieu tous les jours de 8h à 17h, [...]. Il concernera tout ce qu'il faut savoir pour isoler des patients et protéger leur environnement (isolation et désinfection des patients, des habits, la blanchisserie, le logement). »¹²

Dans la seconde moitié d'avril 1915, 25 ambulanciers ont été envoyés à Niš, dans le Sud de la Serbie. La mission était dirigée par le docteur Zuber. Certaines « infirmières praticiennes » sont restées à Athènes et travaillaient « comme chanteuses de café ». À cette occasion, le Ministère des Affaires étrangères a été prié de demander à la Mission royale à Paris de cesser d'envoyer des personnes non qualifiées dans les établissements médicaux serbes.¹³

En revanche, les infirmières françaises (toutes bénévoles) envoyées à l'hôpital militaire à Timok, région à l'Est de la Serbie, en 1915, ont fait le travail consciencieusement. Il s'agissait de Martha Wimart, Barry Cole et Leontina Hirion. Elles ont aussi soigné les blessés avec beaucoup d'attention. Pendant l'occupation de la Serbie, elles ont accompagné et soigné les blessés en Tunisie.¹⁴

Dans le premier groupe d'infirmières françaises, il y avait aussi Chardenot Germanie, qui a travaillé à l'hôpital de réserve de Valjevo en Serbie jusqu'au début de l'occupation. Elle a été évacuée le 6 octobre 1915 à Čačak (via Mladenovac). Malheureusement, le lendemain, le 7 octobre 1915, Chardenot est tombée entre les mains de l'occupant et est restée en captivité jusqu'au 1er mai 1916. En octobre 1916, Chardenot a rejoint les soldats serbes sur le front de Thessalonique et la mission française au 6ème hôpital français. Pour ses exploits de guerre et d'humanité, elle a reçu l'Ordre de Saint Sava du Cinquième Degré¹⁵.

¹² Le quotidien « La politique » n° 4009 du 24 avril 1915.

¹³ M. Žikic, 2019.

¹⁴ Les archives militaires serbes, n°3, 3a et 5.

¹⁵ L'Ordre de Saint Sava du Cinquième Degré est une décoration serbe instaurée le 23 janvier 1883 par Milan Ier de Serbie en l'honneur de saint Sava, pour les sciences et les arts. Il est alors divisé en cinq classes : grand-croix, grand officier, commandeur, officier et chevalier. Cependant, au cours de la Première Guerre mondiale, le roi Pierre Ier l'attribua également à titre militaire.

Ilina Aigon a également travaillé au 3ème hôpital militaire de réserve à Valjevo¹⁶. Elle est arrivée en Serbie en 1915, au moment de l'épidémie de typhus et elle l'a contracté elle-aussi. Pendant l'évacuation, elle a aussi été en captivité à Cacak et y a travaillé à l'hôpital public de la ville, puis s'est rendue en France où elle a continué à travailler comme ambulancière.

À l'hôpital de Zaječar, dans la région de Timok à l'Est de la Serbie, Clotilde Avrillier de Paris a effectué son travail d'infirmière bénévole. De mai 1915 jusqu'au retrait par l'Albanie (novembre 1915), une infirmière bénévole Madame Anglade a travaillé à Kruševac (région centrale de la Serbie).¹⁷

L'infirmière de l'hôpital français Georges Casha a travaillé à l'hôpital militaire de Požarevac. Elle a été engagée dans le service de chirurgie jusqu'à l'évacuation de cet hôpital de Požarevac. Le médecin du refuge, le major Milivoje Petrović, a écrit dans son rapport:

« Elle a travaillé très dur pendant son séjour à l'hôpital ainsi qu'avec les réfugiés et cela avec beaucoup de volonté et de sacrifices, en particulier pendant notre retrait, supportant toutes les épreuves de la guerre et une vie difficile en retraite. »¹⁸

Dans le rapport de l'attaché militaire français pour la Serbie, Pierre-Victor Fournier, daté du 16 août 1915, on apprend que, pour lutter contre l'épidémie de typhus, la mission française a été active dans toute la Serbie, et que la maladie a été sous contrôle. Après la disparition du typhus, la mission française a continué à fonctionner avec une capacité réduite.¹⁹ La mission disposait également de plusieurs ambulances mobiles qui étaient mis à la disposition du Service médical de guerre serbe, en particulier dans les environs de Šabac, ainsi qu'à Belgrade.²⁰

Depuis 1915, les hôpitaux français dans les Balkans accueillaient des officiers et soldats serbes blessés et malades. Dans le rapport sur le travail de la mission française a été noté:

« [...] Les médecins français, avec leur parcours professionnel et leur dévouement, ont soulagé la douleur des malades, leurs blessures et des maladies. »²¹

¹⁶Dans les hôpitaux de réserve de Valjevo, les infirmières françaises Amélie Redulez, Margarethe Soyer, Pauline Derosier, Marie Misery, Syllvie Cholet et Ilina Aigon ont travaillé sur la lutte contre l'épidémie de typhus.

¹⁷Les archives militaires de Serbie, boîte 61, document 46, dossier 1.

¹⁸Les archives militaires serbes, n°3, 3a et 5.

¹⁹K. J. Spasić, *Le travail de la mission militaire française auprès de l'armée serbe 1916–1918*. Les archives de l'histoire de la culture de santé de Serbie. Page 87. Année 1990.

²⁰V. Stojančević, *Les missions des médecins des pays « alliés » au début de la Première Guerre mondiale*. Dans le journal *Glas « La voix »*. Page 58. Année 2002.

²¹Les archives militaires serbes, n°3, 3a et 5.

Le 11 janvier 1916, les troupes françaises ont débarqué sur l'île de Corfou pour préparer tout ce qui fallait pour l'arrivée de l'armée serbe. Des hôpitaux de camp ont été construits dans tous les lieux où se trouvaient les troupes serbes : à Achille, Vid, Lazaret, Govin, Moraitica. Les patients ont été transférés sur l'île de Vido près de Corfou pour être soignés ; l'île a été appelée « l'île de la mort » en raison de la mort massive des soldats serbes.²² Le 21 janvier 1916, l'hôpital de « Morava » a aussi été envoyé sur l'île de Vido dans le but d'arrêter la mort massive de soldats.²³

La première sélection de soldats et d'officiers serbes s'est déroulée sur l'île de Lazaret, entre Gouvia et Vido, où ceux qui étaient menacés par des maladies infectieuses étaient restés alors que sur l'île de Vido ont été envoyés les soldats gravement touchés. La mission médicale française a organisé des centres hospitaliers à Gouvia et Moraitica tandis que le palais d'Achille était préparé pour les officiers.²⁴ Sur l'île du Lazaret les troupes étaient désinfectées à leur arrivé, puis baignées, on leur fournissait de nouveaux vêtements et des chaussures, et ils étaient ensuite envoyés dans les camps appropriés.

À l'hôpital français « Saint Paul » à Thessalonique a travaillé la religieuse française Pauline. L'hôpital français n° 3 a été créé le 1 décembre 1915 à Zeitinlik.²⁵ L'hôpital s'occupait des gens souffrant de choléra, de dysenterie et de typhus, des gens qui venaient d'Ohrid et de Bitola à Thessalonique en Grèce. Il y avait 350 patients chaque jour et jusqu'à 15 juin 1917, 4 000 soldats étaient passés par l'hôpital. On a décoré 18 membres du personnel ; deux étaient des ambulanciers de la Société des femmes françaises : Marguerite Buck et Hélène Craper de Veslud.

²² Vido est un îlot des Îles Ioniennes situé à l'est de l'île de Corfou, en Grèce. Pendant la Première Guerre mondiale, en décembre 1915, les forces de l'Entente évacuent les troupes et le gouvernement serbes sur l'île de Corfou après leur retraite à travers l'Albanie. L'îlot de Vido sert alors de lieu de quarantaine pour les soldats et civils serbes atteints du typhus. En dépit des efforts des Alliés, le taux de mortalité était alors extrêmement élevé parmi les réfugiés. Vido étant un simple îlot aux sols rocaillieux, il devient rapidement impossible d'y enterrer les victimes et les corps de plus de 5 000 personnes doivent donc être ensevelies dans les eaux alentour. Cet épisode de l'histoire de Vido a été rendu célèbre par l'écrivain serbe Milutin Bojić qui en a fait un poème intitulé « Plava grobnica » (en français : « Cimetière bleu »).

²³ B. Stanojević, *Epidemija pegavca u Vojnoj bolnici kod «Čele kule» i uloga te bolnice u povučenja 1915–16*, u: V. Stanojević, *Histoire*, p. 360.

²⁴ Les infirmières qui travaillaient à l'hôpital étaient Miguel, Godineau, Marguerete Jardin et Laporte. Les infirmières susmentionnées s'occupaient des officiers blessés et malades.

²⁵ Zeitinlik, le cimetière militaire allié et parc commémoratif de la Première Guerre Mondiale accueille les tombes des soldats serbes, français, britanniques, italiens et russes, qui sont morts dans les batailles sur le front de Salonique.

Sur l'île de Corfou, il y avait également six dispensaires français (Mikra, Veria, Vertekop, Samli, Topcin, Gumenda). L'infirmière ambulatoire était Marie-Louise Pous-Boutarel²⁶ et l'infirmière surveillante était Marthe de Goutieris.²⁷

Il faut aussi mentionner que le 16 mars 1917 à Thessalonique, l'hôpital de réserve serbe du prince héritier Alexandre a été ouvert. L'hôpital était composé d'infirmières françaises Marie Vuillaume, Jeanne Bonn, France Verpillot, Hélène Foulon et Marguerite Fritsch.²⁸ Dans la division Vardar, il y avait aussi une infirmière volontaire française qui a œuvré pour le rapprochement des Serbes et des Français. Puis, dans l'hôpital du Département des transports du Commandement suprême de Serbie à Thessalonique deux Françaises ont été engagées: Yvonne Aroux de Paris et Germain Le Marsanne de Saint-Servan. Le personnel du Commandement suprême a envoyé des ordres aux deux infirmières pour qu'elles s'occupent et nourrissent les guerriers serbes.

3.2. *Les missions des Françaises en Afrique*

En plus de l'île de Corfou, les Serbes malades et épuisés, qui ont survécu au Golgotha albanais, ont également été soignés dans les colonies françaises de Tunisie, d'Algérie et du Maroc. Un grand nombre étaient hébergés dans plusieurs hôpitaux français. Avec le premier transport de Serbes en Afrique, 700 soldats ont été transférés de Drač et Medova en Albanie à Bizerte en Tunisie.²⁹ La Commission médicale française sélectionnait les malades et les dirigeait vers un hôpital adéquat. Les soldats malades ont été envoyés dans trois hôpitaux : Zion, Harubia et Ain Berda. Ceux qui étaient en bonne santé, allaient à la caserne Far et jusqu'à celle de Lazuz. L'un des hôpitaux urbains les plus modernes de l'époque en Tunisie « Monta la Naber », a été ouvert pour recevoir les malades et les blessés. Il s'agissait de l'hôpital privé de Madeleine Alapetite, l'épouse du Ministre français en poste en Tunisie. Dans son travail, elle a eu l'aide et le soutien de ses filles, Marguerite et Germaine Alapetite.³⁰

Au début de 1916, l'Afrique du Nord est devenue le lieu de traitement des Serbes les plus gravement blessés et handicapés. Le Fonds de soutien serbe était chargé de leur rétablissement et son représentant à Bizerte était Morris Wilson. Il a été grandement

²⁶ Elle a reçu la Croix de l'Ange Miséricordieux. Les archives militaires de Serbie, boîte 3, document 8, dossier 4/81.

²⁷ Elle a reçu l'Ordre de Saint-Sava (V^eème degré). Les archives militaires de Serbie, boîte 5, document 1, dossier 26.

²⁸ Le 12 février 1918, les infirmières ont reçu les médailles d'or pour leur travail méritoire. Les archives militaires de Serbie, boîte 3, document 9, dossier 4/154.

²⁹ B. Visković, « Evacuation de l'armée serbe du littoral albanais vers l'île de Corfou » dans : *Naucni skup Srbija 1916. godine / urednik Ljiljana Aleksić / (Zbornik radova; knj. 5), Beograd 1987, str. 126.*

³⁰ Pour tout le travail réalisé dans la guerre en 1916 et en 1917, Germaine Alapetite a reçu l'Ordre de Saint-Sava (3^eème degré) et ses filles celui de 5^eème. Les archives militaires de Serbie, boîte 3, document 11, dossier 6/123.

aidé par sa sœur, Francesca Willson ainsi qu'à Margaret Stewart McFie. Les soldats ont été le plus souvent soignés dans les hôpitaux de Bizerte, Sidi Abdale et Tunisie.³¹ Avec les médecins, le personnel de l'hôpital a fait beaucoup d'efforts pour guérir les patients les plus gravement malades.³²

Ajoutons que des soldats ont été transportés de la côte albanaise au nord de l'Afrique par les navires-hôpitaux Bari, Tchad, Devana et Saint Ana.³³ Jeanne Robez Pagillon, épouse du colonel de marine Paigion a travaillé sur un autre navire nommé « Sphinx ». En 1918, elle a été embauchée comme infirmière à l'hôpital temporaire n° 1 dans la ville de Sidi Abdali, en Afrique, où les malades étaient auparavant infectés par la fièvre, le typhus, la dysenterie et le choléra. Jeanne Robez Pagillon était assistée par Luice Lancret et Marquerite Jourdan.

3.3. *Les missions des femmes Françaises en France*

Pendant la Grande Guerre, la France a reçu et accordé une grande attention aux réfugiés serbes partout en France, y compris en Corse.

Des réfugiés serbes ont également été soignés dans des hôpitaux du sud de la France. Germaine Jalaguiet était ambulancière à Marseille. A propos de son travail à l'hôpital, elle avait noté:

« [...] Dès la première arrivée en France de soldats et d'officiers serbes pour des soins, j'ai essayé de faire en sorte qu'ils se sentent comme chez eux dans mon beau pays, pour que leurs blessures guérissent plus vite et pour atténuer autant que possible leur mal du pays. »

Avec ses collègues, Eugénie Tillet et Barneoud, Germaine a été proposée pour recevoir la Croix de la Miséricorde.

Non seulement dans le Sud, mais à Paris également, des Serbes blessés et malades, des sous-officiers et des officiers ont été soignés à l'Hôpital Auxiliaire

³¹ En Tunisie, Mathildde Blanc était la directrice de tous les hôpitaux et toutes les écoles. Les infirmières françaises qui ont soigné les soldats blessés et les malades en Tunisie en 1916 et 1917 étaient: Marie Bongaert, Louise Voisard, Jehanne Maurin, Mathilde Airault, Marie de Fontbrune et Marie Bodoy. La France avait aussi deux hôpitaux supplémentaires pour les Serbes à Sedesa. Les infirmières Margerité Chain, Henriette Pommies, Marguerite Maire, Héléne Cavasso, Gertrude Museau, Marie Monnie travaillaient à l'hôpital central de Sedesa en 1916.

³² Les infirmières Thierry, Esperandieu, Anne Barbe et Marie Duchamp (Nursing Service) soignaient et aidaient les soldats serbes blessés et malades à Bizerte en 1916 et 1917.

³³ L. Nikolić, « Sanitet u Bizerti 1916. godine » dans: Srpski vojni sanitet u 1916. *godine*, [éditeurs Aleksandar Nedok, Brana Dimitrijević], Vol. 1, non. 2, Belgrade 2007, p. 141.

V.L.33 – Paris (Grand Hôtel). Rey Gaufrès, Goltier Boittière Suzanne et Peyron se sont particulièrement distingués par leur immense dévouement.³⁴

Le colonel d'infanterie Monsieur Jovičić, soigné pendant un an à Paris, s'est rétabli grâce à la religieuse Anna Gaston Mayer, membre de la Croix-Rouge française.

Il faut mentionner qu'il y avait aussi un monastère à Paris, la maison des Sœurs humanitaires de Saint-Vincent de Paul où les soldats et les officiers serbes ont été pris en charge.³⁵ La maison était dirigée par la marquise Marguerite Jaeur. Le drapeau serbe flottait dans la chapelle dans le but de faciliter la guérison des patients et de préserver la mémoire de leur patrie. Des réunions, des concerts et des conférences sur la Serbie ont été organisés afin de sensibiliser tout le monde à la situation dans leur pays d'origine. Deux sœurs, Marie Thérèse et Joseph La Jœur, travaillaient à la maison de charité. Capitaine de 1re classe, Svetolik G. Kostić, qui a été traité à l'hôpital sept fois, a proposé la marquise et les religieuses pour la Croix de la Miséricorde.³⁶

Une troupe de l'armée serbe a aussi débarqué en Corse où ils ont été chaleureusement accueillis et aidés par les autorités françaises.³⁷ À Ajaccio, une collecte de vêtements a été organisé dans la rue pour les Serbes, et dans la ville il y avait des ateliers où seuls les Serbes travaillaient et fabriquaient l'opanak (chaussures traditionnelles serbes). Pour plus d'informations sur la vie des Serbes en Corse pendant la Grande Guerre, voir (De la Corse aux Balkans 2019).

4. Conclusion

Les femmes françaises ont joué un rôle très important dans l'histoire serbe non seulement dans des missions dans les Balkans mais également en Afrique et en France. Elles ont aidé des blessés et des malades serbes dans les hôpitaux en Serbie, elles ont également accompagné les Serbes sur l'île de Corfou et en Afrique dans l'épisode célèbre de l'histoire serbe connu sous le nom « calvaire albanais ». D'autre part, en France, des Serbes ont été également pris en charge dans des hôpitaux où infirmières françaises les ont soignés avec beaucoup de dévouement.

³⁴ Elles ont été proposées pour La Croix Miséricordieux. Les archives militaires de Serbie, boîte 5, document 1, dossier 25.

³⁵ L'un des monastères des sœurs religieuses le plus connu. Les archives militaires de Serbie, boîte 5, document 1, dossier 25.

³⁶ Les archives militaires de Serbie, boîte 5, document 4, dossier 18.

³⁷ Cf. bibliographie (De la Corse aux Balkans. Les Serbes en Corse, 2019).

Bibliographie

Les archives :

Les archives militaires n°3, 3a et 5 (Vojni arhiv VA), Belgrade, *Ratna arhiva vojnog, sa odeljenjima i ustanovama od 1914 do 1923.godine*, Belgrade, Serbie.

Les journaux :

Srpske novine « Les journaux serbes », n° 242 du 25 octobre 1912. Une chaleureuse Française.

Le quotidien « Politika », n° 3184 du 26 novembre 1912.

Journal Pravda « Justice », n° 50, le 19 février 1913, p.3. Les nouvelles des médecins.

Journal Pravda « Justice », n° 69, le 10 mars 1913, p.3. L'arrivée de nouveaux médecins.

Journal Pravda « Justice », n° 187, le 10 juillet 1913, p.3. L'arrivée des médecins français.

Dorđević, Nebojša, Bojić, Toplica, « Cent trente ans d'existence et de travail de l'Association médicale serbe », in: *Acta medica Medianae*, Vol. 41, non. 7/2002, p. 11–16.

Larenaudi, Pascale, Milosavljevic, Tanja, Radovanovic, Zoran, Casamarta, Jacques, Orsini, Hadrian, Lannoy, Guy, *De la Corse aux Balkans*, Scudo, Corse, 2019.

Mitrović, Andrej, *La Serbie pendant la Première Guerre mondiale*, Belgrade 1984.

Nikolić, Luka, „Sanitet u Bizerti 1916. Godine“, dans : *Srpski vojni sanitet u 1916. godine*, Beograd, vol. 1, non. 2/2007, p. 135–162L.

Spasić, Krunoslav J., « Le travail de la mission militaire française auprès de l'armée serbe 1916–1918. », *Les archives de l'histoire de la culture de santé de Serbie*. Pages 71–81. Année 1990.

Stanojević, Vladimir, „Epidemija pegavca u Vojnoj bolnici kod 'Čele-kule' i uloga te bolnice u povučenju 1915–16“, dans: *Istorija srpskog vojnog saniteta* [L'histoire du service de santé de l'armée serbe], Belgrade 1992, p. 346–366.

Stojančević, Vladimir, Les missions des médecins des pays « alliés » au début de la Première Guerre mondiale. Dans le journal Glas « La voix ». Pages 53–62. Année 2002.

Visković, Berislav, « Évacuation de l'armée serbe du littoral albanais vers l'île de Corfou », dans: *Naucni skup Srbija 1916. godine*, urednik Ljiljana Aleksić, Beograd, 1987. (Zbornik radova; knj. 5), str. 123–155.

Žikić Milena, *Žene u ratu* [Les femmes dans la guerre], Novi Sad, 2019.

Резиме

Др Милена Жикић

Др Тања Милосављевић

Жене Францускиње у хуманитарним мисијама (1912–1918)

Овај рад се бави ангажовањем Францускиња у хуманитарним мисијама у другој деценији 20. века, која је била снажно обележена ратовима. Францускиње, жене-добровољци су биле уз рањене и болесне Србе не само на Балкану, већ и током повлачења преко Албаније и њиховог доласка у северну Африку, а потом и у Француску. У овом чланку желимо да истакнемо улогу Францускиња у овим хуманитарним мисијама и то на основу историјских извора које смо прикупили, као и војне архиве које су нам стављене на располагање.

Кључне речи: Францускиње, хуманитарне мисије, Срби, Балкан, Велики рат.

МА Лука Савчић, истраживач-приправник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
savcic.luka.luka@gmail.com

Критичко издање историјске грађе

Извештај Латинке Перовић о међународном омладинском и студентском семинару одржаном септембра 1960. године у Дубровнику

Латинка Перовић (Крагујевац, 4. октобар 1933. године – Београд, 12. децембар 2022). Основне студије завршила је 1954. године на Филозофском факултету у Београду, на Групи за српски језик и књижевност, где је две године касније и магистрирала на тему „Допунске и одредбене синтагме у језику Иве Андрића“. Свој други магистарски рад под називом „Културна политика у Југославији после Другог светског рата“ одбранила је 1965. године на Факултету политичких наука у Београду, а на истом факултету је 10 година касније и докторирала тезом „Дебата о националном питању у Независној радничкој партији Југославије 1923. године“. Још у току студија, учлавивши се у омладински покрет, почела је да гради изузетно запажену политичку каријеру. Њен политички успон, од чланства у Централном комитету омладине Југославије, функције председнице Конференције за друштвену активност жена Југославије, па све до секретарке Централног комитета Савеза комуниста Србије, нагло је окончан 1972. године након обрачуна са српским либералима. Од тог тренутка потпуно се посветила научном раду, објавивши преко 300 библиографских јединица.¹

¹ О богатој биографији и библиографији Латинке Перовић видети: *Enciklopedija srpske istoriografije*, priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1997; *Spomenica Института за новују историју Србије 1958–2008*, Beograd 2008; О. Milosavljević, *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora sa Latinkom Perović*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010.

Пред читаоцима се налази текст Латинке Перовић објављен у петом броју двомесечника *Социјализам* за 1960. годину,² партијском листу који је почео да излази две године раније као „орган Централног комитета Савеза комуниста Југославије“. Текст је написала са само 27 година, у тренутку када је вршила дужност у Централном комитету омладине Југославије. Чињеница да се, поред редовног објављивања чланака, Латинка Перовић као једина жена налазила у редакцији поменутог високо котираног партијског часописа јасно говори о њеним изузетним политичким способностима.

Извештавајући о међународном студентском и омладинском семинару Латинка Перовић обрадила је бројне тадашње актуелне теме: хладни рат, разорување, коегзистенцију, борбу за мир, борбу против колонијализма и не-околонијализма, деколонизацију која се у том тренутку налазила на врхунцу, борбу против заосталости у Трећем свету и неопходност пружања помоћи неразвијеним земљама. Тако је приложени текст постао споменик времена, огледало стања међу омладином, али и сведочанство о званичним ставовима југословенске државе.

Лука Савчић

² L. Perović, „Međunarodni omladinski i studentski seminar 'Mir, borba protiv kolonijalizma i pomoć nerazvijenim zemljama““, *Socijalizam*, 5 (1960), 101–107.

Међународни омладински и студентски семинар „Мир, борба против колонијализма и помоћ неразвијеним земљама“

Разграната међународна сарадња Народне омладине и Савеза студената Југославије са многим омладинским студентским организацијама имала је разноврсне облике. Поред размене делегација, студијских група, организовања међународних омладинских и студентских центара, учествовања у радним камповима, последњих неколико година у Југославији је организовано више међународних омладинских и студентских семинара. У досадашњој међународној активности Народне омладине и Савеза студената Југославије семинари су се афирмисали као веома погодна могућност слободне размене мишљења о проблемима које интересују данашње младе генерације. У условима подељености савременог омладинског и студентског покрета у свету слободна размена мишљења о најразличитијим питањима живота и делатности младих људи доприносила је бољем узајамном упознавању, отклањању предрасуда и неповерења којих хладни рат није поштедео ни омладински ни студентски покрет.

Приликом избора теме за овогодишњи међународни омладински и студентски семинар, одржан од 5 до 12–ог септембра у Дубровнику, Централни комитет Народне омладине и Централни одбор Савеза студената Југославије оријентисали су се на такву проблематику која прожима активност највећег броја омладинских и студентских организација и која је довољно општа и заједничка да би могла омогућити учешће великом броју организација, без обзира на њихову идеолошку опредељеност. Нема сумње да је оба ова услова пре свих других испуњавала тема: „Мир, борба против колонијализма и помоћ неразвијеним земљама“. Да је то тачно, најбоље показује одзив на који је у омладинском и студентском покрету наишла идеја о одржавању оваквог семинара. У раду семинара учествовали су представници 52 омладинске и студентске организације. Било је заступљено 48 националних организација из следећих 35 земаља: Алжира, Аргентине, Бахреина, Цејлона, Колумбије, Конга, Кубе, Кипра, Данске, Еквадора, Ел Салвадора, Федералне Републике Немачке, Велике Британије, Грчке, Холандије, Хондураса, Индије, Индонезије, Израела, Италије, Марока, Мексика, Мозамбика, Никарагве, Панаме, Палестине, Пољске (само студенти), Доминиканске Републике (представници организације у избеглиштву), Сенегала, Туниса, Уједињене Арапске Републике, Уругваја, Сједињених Америчких Држава, Занзибара и Југославије. У раду семинара учествовали су и представници четири следеће међународне студентске и омладинске организације: Светске

федерације демократске омладине са седиштем у Будимпешти, Међународног савеза студената са седиштем у Прагу, Светске омладинске скупштине и Координационог секретаријата националних студентских унија.

Ширина и репрезентативност овог међународног омладинског и студентског скупа потврдила је да је тема актуелна и да су за њу млади заинтересовани; да борба за очување мира у свету представља најширу платформу на којој се данас могу окупити и сарађивати омладинске и студентске снаге света.

Основна питања била су: борба за мир, борба против колонијализма и неоколонијализма, разорување, помоћ неразвијеним земљама, улога Организације уједињених нација, коегзистенција и - у оквиру свих тих проблема – улога омладине и њене сарадње у савременим условима.

Основу за веома плодну дискусију дали су главни реферат, који је у име организатора поднео председник Народне омладине Југославије, и кореферати које су поднели представници омладинских организација Алжира, Марока, Латинске Америке (Аргентине).

Треба одмах рећи да је на семинару, упркос извесних разлика у гледиштима, изражена једнодушност у погледу најбитнијих проблема савременог света: мир је најдубља жеља свих народа света – то је био први и основни закључак семинара; колонијализам и неоколонијализам су оштро осуђени у свим њиховим облицима; осуђена је такође трка у наорувању; наглашена је: нужност превазилажења блоковске подељености света; неопходност ефикасније помоћи неразвијеним земљама; да је активна мирољубива коегзистенција једина алтернатива рату у савременим условима; да савремене младе генерације имају историјске задатке у борби за позитивно решавање свих поменутих проблема, да оне, превазилазећи разлике које их деле, треба још чвршће да удруже своје напоре да би човечанство остварило – слободу и економску еманципацију.

Друштвено-политички догађаји у многим земљама последњих година показали су да су очигледно млади људи посебно заинтересовани за отклањање затегнутости и за обезбеђивање мира у свету. То је и разумљиво. Јер, насупрот рату, мир би младима отворио широке хоризонте школовања, образовања и рада. Ни у реферату, ни у дискусији мир није био схваћен као пацифистичка илузија. Учесници семинара, посебно они из неразвијених земаља, истицали су да једино мир омогућава економски и општи напредак свих народа и земаља; земљама, које су недавно стекле независност, да се ослободе заосталости и економске беде, у којима их је оставио колонијализам.

Народи који су у својим земљама приступили изградњи социјалистичког друштва такође су животно заинтересовани да се онемогући евентуални рат. Индустријализација која је у њима почела, развитак производних снага и изградња социјалистичких друштвених односа могуће су само у условима светског мира. Отуда је борба за мир у исто време и део опште борбе за материјални и

општедруштвени напредак, а у социјалистичким земљама још и део борбе за социјализам и социјалистичке друштвене односе.

На семинару су се, додуше, чула и мишљења да (на пример у Латинској Америци) не може бити мира све док су поједини народи, сурово експлоатирани, под влашћу буржоаских диктатура и стране доминације. Међутим, осуда рата као средства регулисања односа међу државама не значи осуду борбе народа за слободу, националну независност и друштвени прогрес. Напротив, ова борба, која, у зависности од конкретних услова, може да буде и веома оштра, део је напора за спречавање рата између држава. У данашњим условима само мир и ликвидација хладноратовске затегнутости могу створити релативно најповољније услове за прогресивно решавање унутрашњих противречности и за развитак свих ослободилачких, демократских и социјалистичких покрета. Јер, као што је то последњих година показао пример многих земаља, развитак савременог света се не може зауставити, економски и социјални процеси усмерени ка даљем економском и политичком ослобођењу народа, ка социјалном препороду на бази социјализма – не могу се зауставити, а понајмање у условима мира. Мир не значи залеђивање садашњег стања у свету у коме живе стотине милиона обесправљених и потлачених људи, у коме су цели народи и расе још увек потчињени привилегованим експлоататорским снагама, што представља најдубљи извор ратних опасности. Сузбијати те опасности значи борити се за прогресивне преображаје у свету. Зато је на семинару наглашено да борба за мир представља борбу за нови свет, за потпуно равноправне односе међу народима, за друштвени напредак.

У односу на питања колонијализма и стање у недавно ослобођеним или још неослобођеним подручјима готово није било разлика у иступањима учесника семинара. Било је можда нијанси у оштрини с којом су осуђивани сви видови колонијализма. Представници омладине бивших садашњих колонијалних метропола, као и представници омладине оних земаља које су се до недавно налазиле се још увек налазе у колонијалном ропству једнако су о колонијализму говорили као срамној појави, која је историјски већ осуђена и превазиђена и која мора бити што пре ликвидирана. У дискусијама и у реферату изнети су многи подаци о тешком стању у колонијалним земљама, као и у онима које су недавно стекле слободу: у Алжиру на пример, неписмена су 93% Африканца, а само 8% Европљана; у Нигерији је неписмено 88%, у Судану 90%, у Француској и Црној Африци више од 90%, у Њаси 99,2% у португалским афричким колонијама школе похађа свега 2% домородачког становништва; на 11 афричких територија до 1956 године није постојао ниједан универзитет; у недавно проглашеној Републици Конгу, на дан стицања независности, од готово 14 милиона Конгоанаца било је свега 16 факултетски образованих, међу њима само један лекар; године 1956 на три афричка универзитета (Витвотерсрендски, Кептаун, Форд Хер) више обра-

зовање стекло је 865 Африканаца, а 23.435 Европљана; на Мадагаскару, који има 4 милиона становника, нема ниједног универзитета; у Судану је доскора на 11 милиона становника било свега 900 студената; у Нигерији, која има 30 милиона становника, на четири више школе укупно студира 800 Африканаца; у Латинској Америци на 100 хиљада становника долази 170 учитеља и 17 лекара...

Још више пажње посветили су представници многих земаља анализи нових облика у којима бивше колонијалне силе настоје да задрже своје економске и политичке позиције у својим бившим колонијама и поседима. У том смислу чуле су се не само оштре осуде неоколонијализма већ и разна мишљења о облицима борбе против остатака сваке колонијалне доминације. Потпуна независност у економској политици, помоћ са стране, обучавање кадрова, као и слабодна равноправна економска сарадња – спомињани су при томе као неки од могућих путева да се то оствари. Није случајно што су представници омладине многих земаља, анализирајући ове проблеме, изражавали мишљења да хладни рат, блоковска подељеност света и ограничавања светске економске размене као њихова последица – представљају велике тешкоће њиховим земљама у борби за бржу ликвидацију остатака колонијализма и неоколонијализма и да оне, отуда, своју перспективу виде једино у блоковској неангажованости и у политици мирољубиве коегзистенције, која би временом довела до превазилажења и ликвидације садашње подељености у свету.

Жива дискусија на семинару вођена је о проблемима помоћи неразвијеним земљама. Сви су се сложили да је таква помоћ неопходна, да је финансирање неразвијених земаља и подручја обавеза и потреба целог света, не из милосрђа, већ из потребе да се у будућности обезбеди нормална производња и потрошња свих земаља, и развијених као и неразвијених. Истицана је опасност да, услед увођења значајних научних и техничких достигнућа у производни процес, када производна моћ развијених земаља постаје све већа, не дође једног дана до кобног апсурда да се – због заустајања куповне моћи две трећине светских потрошача из неразвијених земаља – поремети производња највећих светских произвођача и тиме угрози економска стабилност света као целине. У томе, разуме се, није било спора, утолико пре што извесне званичне статистике показују да се јаз између развијених и неразвијених за последњих сто година није смањивао већ продубљивао и што би се и даље продубљивао ако се међународни економски односи не би мењали у складу с потребама светске привреде као целине. Богати би тако временом постојали још богатији, а сиромашни би још више заостајали. Неколико учесника поновило је мисао сличну мисли друга Тита да су „колонијалне силе дужне да врате бар један дио онога што су некад одњеле из колонијалних земаља“.

Разлике у мишљењима, међутим, појавиле су се онда када се дискутовало о томе како и којим инструментима организовати помоћ неразвијеним земљама.

Велики број учесника, међу њима и представници Народне омладине Југославије, тврдио је да облици помоћи на билатералној основи нису најпогоднији, да они омогућавају условљавање помоћи разним политичким, економским и војним захтевима и да су, у постојећим условима, Уједињене нације најпогоднији механизам преко кога би требало организовати и давати помоћ неразвијеним земљама. Међутим, представници извесних омладинских организација изразили су сумњу у исправност таквих поставки. Та сумња се заснивала на извесном неповерењу у Уједињене нације, на тврђењу да је светска организација често пристрасна и да је под утицајем групе развијених империјалистичко-колонијалних земаља, које и преко Уједињених нација желе да утичу да се помоћ дели на начин који одговара њиховим уским интересима. (У прилог тврдње о пристрасности Организације уједињених нација спомињан је случај Конга.) С друге стране, представници земаља Латинске Америке истицали су такође да је веома важно коме се помоћ даје у једној земљи. Неће ли, питали су се они, евентуална помоћ која би се и преко Уједињених нација дала, на пример Доминиканској Републици, у ствари јачати диктаторски режим Рафаела Трухиља! Поједини дискусанти су изјављивали да у принципу не треба одбацити ни форме билатералне помоћи уколико се она даје без икаквих услова.

Једном речи, дискусија је показала сву сложеност проблема помоћи неразвијеним земљама, која је у ствари одраз дубине противречности у савременом свету.

Ипак се на крају најснажније афирмисало гледиште да је Организација уједињених нација, која постаје све универзалнија, самим тим и све подеснији оквир за организовање широке помоћи неразвијеним земљама под релативно најбоље могућим условима.

О разоружању се исто тако много дискутовало у оквиру помоћи неразвијеним земљама. Огромна средства која се сваке године дају на наоружање (120 милијарди долара) често су упоређивана са сразмерно ништавним сумама којима се помажу неразвијене земље (око 2,5 милијарде долара, што у ствари износи само пола процента националног дохотка земаља давалаца помоћи). Сваки учесник је из овога извукао закључак да се треба ефикасније борити за разоружање да би се тако ослободила већа средства за развој недовољно развијених земаља и истовремено уклонила велика претња миру и слободном људском развоју.

Најразличитија схватања чула су се о суштини активне мирољубиве коегзистенције. У извесној мери то је разумљиво, јер су се у тим разликама одразили различити услови појединих земаља. Иако је у уводном реферату било јасно речено да активна мирољубива коегзистенција не значи исто што и коегзистирање два супротна блока, „само пасивно подношење два система“, да она не значи „конзервирање постојећег стања у свету и одржавање статуса кво“ - ипак се постављало питање како коегзистенцију помирити са нужношћу даље

борбе унутрашњих прогресивних снага сваке земље за ослобођење од стране доминације, за демократизацију земље, како, другим речима, коегзистенцију ускладити са унутрашњом класном борбом сваке земље.

Неразумевања такве врсте најизразитије су показали представници неких земаља из Латинске Америке. У одговору на та несхватања представници НОЈ, ССЈ и други истицали су да активна мирољубива коегзистенција у ствари представља такве услове и односе у свету који би демократским и социјалистичким снагама унутар сваке земље омогућили да у интересу прогреса и социјализма на најповољнији начин разрешавају основне унутрашње друштвене противречности својих земаља. Послератни развитак света пружио је о томе врло убедљиве доказе. Демократске и социјалистичке снаге многих земаља су у својој борби постигле највише резултате управо у време када је затегнутост у свету била најмања и, обрнуто, оне су биле спутаване док је кулминирала атмосфера хладног рата и блоковштине

Разматрајући горуће проблеме савременог света, представници омладине и студената полазили су од места и улоге коју млади имају у решавању тих проблема. Потребно је све активније ангажовање младих у борби за материјални развитак друштва и нове односе у њему. Логично би зато било очекивати да они буду више него њихови претходници ослобођени лоших традиција, да имају шире погледе на проблеме човека и света, да се смелије обрачунавају са предрасудама и да превазилазе све оно негативно што су услед објективних историјских услова носиле генерације пре њих. Због тога је сарадња између различитих омладинских и студентских организација оцењена као највећа потреба и задатак данашњег омладинског и студентског покрета.

Разлике у погледима на поједине проблеме и на методе њиховог решавања резултат су услова у појединим земљама, од којих се полазило у дискусији. Те разлике нису онемогућавале успешан рад семинара. Напротив, оне су помогле да се проблеми света сагледају у њиховој повезаности, различитости и целовитости. Оне, наравно, ни убудуће неће представљати препреку за развијање још шире и плодносније сарадње у борби за очување мира и општи прогрес.

На семинару нису донете никакве резолуције, није се ни о чему гласало. Семинар је био замишљен и остварен као широка слободна омладинска и студентска трибина о оним најбитнијим питањима савременог света за која су млади животно заинтересовани. Његова најлепша одлика јесте у тежњи учесника да и поред разлика нађу оно што им је заједничко у борби за очување мира и за друштвени напредак. Његов стварни значај је у томе што је не само подстакао сарадњу Народне омладине и Савеза студената Југославије са многим омладинским и студентским организацијама у свету, већ и допринео обогаћивању омладинске и студентске сарадње уопште.

Латинка Перовић

О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА ON IDEAS AND BOOKS

Др Милан Радовановић, историчар
Београд

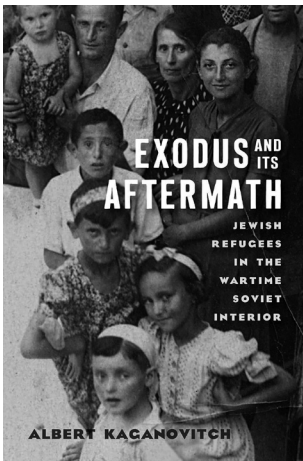
Друштвена историја у фокусу XLV

Cybermedia: explorations in science, sound, and vision, Bloomsbury Academic, New York; London; Oxford; New Delhi; Sydney 2022, 450 p.

Присуство дигиталних технологија у савременом свету, али и напредак у области развоја вештачке интелигенције, односно роботике и обраде података, постало је толико свеобухватно да се све озбиљније разматра питање тога шта значи бити човек, како реагујемо на појачану дигитализацију окружења и шта може настати као производ садејства или сарадње са технологијом. Једна од тема које се спонтано намећу јесте како се неслућени технолошки напредак, који је кулминирао са првим деценијама 21. века, одражава на стваралаштво и уметност? Радови сакупљени у овом зборнику баве се интеракцијом звучних и визуелних медија са новим технолошким окружењем. При томе се инсистира на интердисциплинарном приступу, који повезује природне, друштвене и техничко/технолошке науке, омогућавајући на тај начин развој заједничког дискурса. Прилози су груписани у шест тематских целина које се тичу вештачке интелигенције и роботике; сакупљања података и развијања вештачке свести; афекта у дигиталном свету; дигитализације идеја које чине темељне вредности „западног света“; интеракције дигиталног интерфејса са потребама појединца и заједнице и негативним последицама свеприсутности технологије, односно интеракције

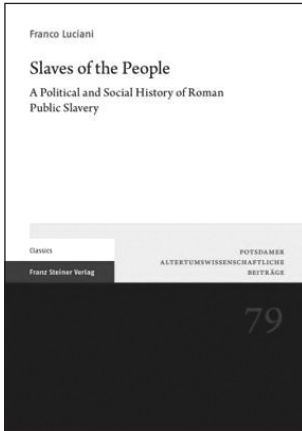
појединца са њом. Позивајући се на примере из низа популарних филмова и серија (попут *Blade Runner*, *Black Mirror*, *Mr. Robot*, *Morgan*, *Ex Machina* и *Westworld*), аутори разматрају неке од кључних питања које намеће свеprisутност технологије, у контексту, између осталог, надзора, приватности, сексуалности, расе, етничке припадности, хенди-кепа и друштвеног раслојавања.

Kaganovič, Albert, *Exodus and its aftermath: Jewish refugees in the wartime Soviet interior*, University of Wisconsin Press, Madison 2022, 313 p.

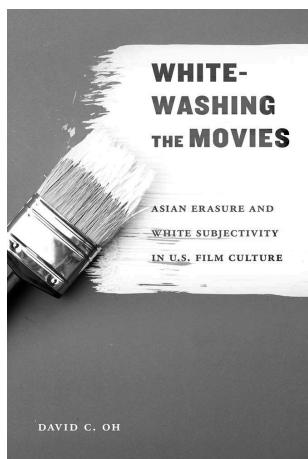
Током Другог светског рата, а последично померању линије Источног фронта, приближно два милиона јеврејских избеглица пресељено је са окупираних западних територија у унутрашњост Совјетског Савеза. Реакција локалног становништва на њихов долазак била је очекивано амбивалентна, посебно у светлу очекивања власти да ће избеглице примити у своје домове и са њима поделити ионако ограничене ресурсе којима је располагало. Најбоље чему су се новопридошли Јевреји са запада Совјетског Савеза у таквој ситуацији могли надати била је равнодушност, а углавном их је дочекивало отворено непријатељско расположење. Алберт Каганович, самостални истраживач из Винипега, у овој монографији нуди свеобухватни преглед судбине ове популације, бавећи се превасходно питањем њихове интеграције, успона антисемитских идеја и насиља које је њихово присуство изазвало, односно реакцијом совјетских власти на последице пресељења. При томе реконструира услове који су довели до успона антисемитских идеја и пружа нове статистичке податке о броју јеврејских избеглица који се настанио на Уралу, у Сибиру и на средњем току Волге. Књигу, поред увода и закључка, чини осам поглавља, посвећених општем контексту миграција у источном делу Совјетског Савеза током рата, односа локалних власти према придошлицама, политици

дистрибуције хране, страдању од глади, јеврејској деци, сукобу култура, статистичким аспектима овог миграционог процеса и повратку дела јеврејских избеглица на западне територије Совјетског Савеза, по завршетку рата.

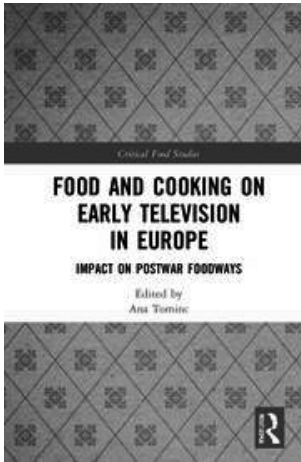
Luciani, Franco, *Slaves of the people: a political and social history of Roman public slavery*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2022, 489 p.

Друштвено-политички, а првенствено привредни развој Старог Рима умногоме је био утемељен на институцији ропства. Појединци лишени личне слободе обављали су низ делатности како у појединачним домаћинствима, тако и у јавној сфери. Приватни робови били су власништво својих господара. Мала, али јако утицајна група империјалних робова припадала је самом цару. Франко Лучиани, стручњак за историју Старог Рима и античку епиграфику, у овој монографији бави се институцијом јавног ропства (*servi publici*), односно неслободним појединцима у власништву заједнице, а не господара. На основу примарних извора анализира еволуцију јавног ропства у периоду од средње републике, па све до позне антике. При томе посебну пажњу посвећује дугорочном значају јавног ропства и функцији ове институције у оквирима римског друштва. Кроз укупно шест поглавља (мимо увода и закључка), аутор анализира шта је то значило бити јавни роб, како се овај статус мењао током историје римске државе, шта је подразумевала служба држави, а шта служба граду, правни статус јавних робова пошто би били ослобођени и различите аспекте њиховог свакодневног живота.

Oh, David C, *Whitewashing the Movies: Asian Erasure and white Subjectivity in U.S. Film Culture*, Rutgers University Press, New Brunswick 2022, 198 p.

Један од основних начина на који је расизам долазио до изражаја у филмској индустрији јесте додељивање улога појединаца других раса белим глумцима. И док је пракса шминкања белих глумаца како би играли Афроамериканце умногоме напуштена по завршетку Другог светског рата и, у међувремену, окарактерисана као потпуно неприхватљива, занемаривање уметника азијског порекла када се бирају глумци који ће тумачити улогу Азијата остала је, у мањем или већем обиму, саставни део филмске индустрије и данас. Дејвид Ох, ванредни професор комуникологије на колеџу Рамапо (Ramapo College of New Jersey) у овој монографији феномен такозваног *whitewashing*-а анализира у функцији форсирања идентитета белог становништва у односу на друге расе у друштвено-политичком контексту одређеног периода у развоју филмске продукције у Сједињеним Америчким Државама. Како би анализу учинио што свеобухватнијом, аутор је у обзир узео холивудске, филмове независне продукције Азијата у САД и кинеско-америчке копродукције. Поред тога што на теоријском нивоу разматра феномен „избелјивања“ филмске индустрије, аутор ствара и разматра алтернативни наратив стварности у којој су односи две заједнице обрнути, када су у питању наративи који се баве азијском заједницом. Поред увода и закључка, монографију чини укупно седам поглавља, у којима се репрезентативни примери односа филмске индустрије према питању „избелјивања“ улога намењених појединцима азијског порекла разматрају у контексту одређеног жанра или друштвено-политичког контекста.

Tominc, Ana (Ed.), *Food and cooking on early television in Europe: impact on postwar foodways*, Routledge, London-New York 2022, 182 p.

Аутори радова објављених у овом зборнику, чија је уредница Ана Томинц, професорка Одељења за медије, комуникације и извођачких уметности, Универзитета „Краљица Маргарет“ (Queen Margaret University) у Единбургу, на критички начин приступају кулинарским програмима у најранијем периоду развоја телевизије у Европи и анализирају њихов утицај на формирање прехранбених навика и, индиректно, идентитета публике. У укупно девет радова анализирани су различити жанрови кулинарских програма, у осам земаља Европе (Велика Британија, Холандија, Француска, Италија, Источна Немачка, Југославија, Чехословачка, Португал), у циљу дефинисања начина на који је телевизија утицала на развој локалне гастрономије. Сличности и разлике између програма у различитим земљама посматрају се у ширем контексту раскорака у обиму и карактеру процеса модернизације, односно начина на који се доживљава национални и родни идентитет. Мимо самих прилога, зборник доноси и велики број фотографија раних кулинарских програма, чиме постојећим истраживањима послератне историје хране додаје, често занемарену, перспективу визуелних медија.

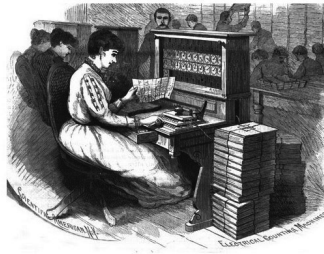
Слободан Мандић, историчар
Историјски архив Београда
slobodan.mandic@digitalnaistorija.net
<https://www.digitalnaistorija.net/>

Прикази сајтова (Web адресар) XLIII

The Programming Historian
<<https://programminghistorian.org/>> (18. X 2023)

Donate to *Programming Historian* today!

[ABOUT](#) • [CONTRIBUTE](#) • [LESSONS](#) • [EVENTS](#) • [SUPPORT US](#) • [BLOG](#)

The Programming Historian

We publish novice-friendly, peer-reviewed tutorials that help humanists learn a wide range of digital tools, techniques, and workflows to facilitate research and teaching. We are committed to fostering a diverse and inclusive community of editors, writers, and readers.

Платформа *The Programming Historian* има за циљ да дигиталне методе и алате учини доступним историчарима и истраживачима хуманистичких наука који немају базична знања у програмирању и рачунарским наукама. На сајту су доступни различити чланци и туторијали који покривају теме попут овладавања програмским језицима (*Python*) и интерфејсом за програмирање, повезивања отворених података, мапирања, анализе мреже, дигиталног публикавања, машинског учења и др, са посебним освртом како се ове методе могу употребити у историјским истраживањима и анализама. Доступне лекције су конципиране на начин да буду разумљиве и почетницима, са корак-по-корак упутствима и примерима који би корисницима помогли да се упусте у коришћење дигитал-

них алата. Иницијално покренут још 2008. године од стране двојице канадских стручњака који су одлучили да напишу уџбеник за историчаре о програмирању и ефективном коришћењу мрежних ресурса (*Digital History Hacks*), овај пројекат постаје признат, награђиван и широко препознат од стране научне заједнице. Од онлајн научног часописа о методологији дигиталне историје, временом израста у незаобилазан ресурс за ту област. Све лекције, туторијали и отворени кодови који су на располагању преко овог сајта прошли су строги систем провере, а стручни тим сарадника обухвата неколико десетина стручњака из Северне и Јужне Америке и Европе. На верзији сајта на енглеском језику за претходних десетак година је укључено преко сто туторијала, а доступна су и посебна издања на шпанском, француском и португалском језику. Осим одељка са лекцијама, индексираних у више категорија, на сајту су издвојени и делови са детаљним подацима о пројекту, предстојећим догађајима, текстовима у форми блога, као и отвореним позивом да се подржи пројекат.

Institut für Österreichische Geschichtsforschung,
The Danube Trade: Sources on Austrian Economic History
(17th/18th Centuries)

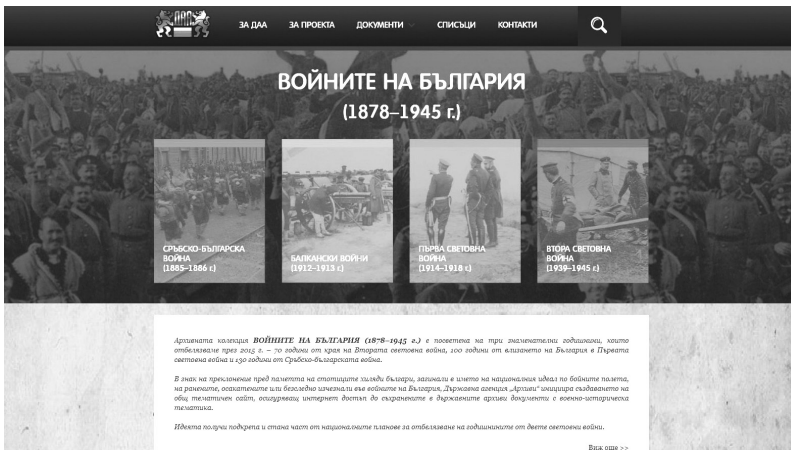
<<https://donauhandel.univie.ac.at>> (12. X 2023)

The screenshot shows the website interface for 'THE DANUBE TRADE'. At the top, there is a navigation bar with 'Deutsch' and 'English' language options. Below that is a main menu with categories: 'Projects', 'Bibliography', 'Presentations/Conferences', 'Publications/Press', 'Staff', 'Links', and 'Home'. The main content area features a 'NEWS' section with two items: 'The Aschach Toll Registers (1706-1740) are online!' and 'All data of the "Aschach Database" are long-term archived in "Arche" by our cooperation partner ACDH-CH/GAW in TEI format.' To the right of the news is a large historical map of the Danube region, showing the river and surrounding territories. Below the map, there is a paragraph of text explaining the project's focus on the economic history of Austria during the 17th and 18th centuries, and a smaller paragraph at the bottom detailing the project's structure and recent updates.

Веб платформа *Трговина Дунавом* Института за аустријска историјска истраживања обједињује резултате неколико различитих пројеката посвећених мапирању и дигиталном индексирању кључних извора за економску и трговинску историју аустријског Подунавља у раном модерном периоду. У

претходном периоду креирана су два важна веб ресурса у форми отвореног приступа. Првобитно је формирана база података дигитално индексираних књига из града Кремса (1621–1737) које пружају информације о трговцима и њиховим активностима у важном трговачком средишту надомак Беча. База садржи 28 томова књига, а додатно су доступни и подаци о регионалном покрету учесника у трговинским трансакцијама, са више од 21.000 уноса. За читавање и преглед појединачних књига коришћен је софтвер отвореног кода *PIF Manifest*. Друга фаза пројекта започета је 2013. године обрадом *Царинских протокола града Ашах 1627–1775* (Aschacher Mautprotokolle), најобимнијих и најзначајнијих извора за историју ране модерне трговине на подручју Горњег Подунавља. Трећи сегмент представљају истраживања која су у току и чију окосницу чини обрада трговачких протокола у којима су од 1725. године регистрована трговачка друштва са седиштем у Бечу. Поред дигитално обрађених и индексираних извора, на сајту су у посебним одељцима изложне и пропратне опсежне библиографије и колекција препоручених линкова.

Државна агенција „Архиви“, **Войните на Бугарија** <<https://wars.archives.bg>> (16. X 2023)

Дигитални тематски водич *Ратови Бугарске* Државне агенције „Архиви“ омогућава интернет приступ архивској грађи са војно-историјском тематиком похрањеној у бугарским државним архивским установама. Дигитална збирка примарно је подељена у четири сегмента: Српско-бугарски рат (1885–1886), Балкански ратови (1912–1913), Први светски рат (1914–1918) и Други светски рат (1939–1945). На сајту је приказана разноврсна архивска грађа која покрива многе аспекте ратовања, од дипломатских припрема и борбених дејстава на

фронту, до ратног начина живота становништва у позадини и последица војних сукоба. Прикупљени материјал унутар одељака је разврстан у четири подгрупе: *О рату* (кратак опис сваког војног сукоба праћен хронологијом догађаја), *Спискови* (лични подаци за официре, војнике и цивиле, спискови погинулих, умрлих и сл), *Документи* (у падајућем низу ређају се сликовни прикази докумената, тј. појединачне галерије, са могућношћу увећаног приказа, пропратним кратким описом и сигнатуром), *Галерија* (издвојени илустративни материјал са фотографијама, сликама, мапама, карикатурама). Копија сваког приказаног документа на сајту заштићена је дигиталним воденим жигом („archives.bg“), а технички није предвиђено преузимање документа на хард диск рачунара, тј. на локалну меморију. Систем напредне претраге и филтрирања података омогућен је једино за поједину грађу у одељку *Спискови*, што чини да укупан резултат читавог подухвата више достиже утисак богате галерије аутентичних архивских докумената по тематском принципу. Упркос томе, на овај начин сакупљени и приказани материјал на сајту *Ратови Бугарске* може бити користан ширем кругу корисника.

Dr. Altay Atlı, **Turkey in the First World War**

<<http://turkeyswar.com/>> (16. X 2023)

Важан параметар за одређивање степена поверења садржајима који су доступни на мрежи за историчаре је свакако и то да ли је на сајту видно истакнуто ко је поставио сајт, као и да ли постоје информације о сврси сајта. Добар пример је презентација *Турска у Првом светском рату* на енглеском језику, покренута 2003. године од стране др Атли Атлаја, политиколога и стручњака за међународне односе из Истанбула. Аутор у тексту посетиоце обавештава да је

главни мотив за покретање сајта пронашао у чињеници да упркос великом броју радова, књига, документарних филмова, уметничких дела итд. на тему Првог светског рата и даље недостају ресурси који приказују причу о рату из турске перспективе. Разлог томе је, између осталог, и мали број преведених дела на стране језике. Додатни проблем је што су многи извори недоступни и самим Турцима, јер су настали на арапском писму. Такође је истакнуто то да се турско учешће у Првом светском рату често ограничава на одбрану Галипоља, иако је оно много комплексније, а турске снаге су ратовале и на другим фронтovima. Аутор напомиње да је сајт пре намењен широј, а не академској публици, будући да објављени материјал није достављан на званичну рецензију. Упркос томе, на сајту је могуће пронаћи велики број интересантних и лепо илустрованих прилога разврстаних у више категорија. Посебно треба истаћи и дату исцрпну библиографију радова на енглеском и турском језику.

Упутство за предају рукописа

Годишњак за друштвену историју објављује студије, расправе, чланке и историјске изворе на српском и на енглеском језику. Радови морају бити оригинални и фокусирани на друштвену историју, до сада необјављени или послати за објављивање у другим часописима.

Прва страна текста треба да садржи: наслов рада на српском и енглеском језику, име аутора, звање и титулу аутора, годину рођења, назив институције у којој је аутор запослен и е-адресу аутора. Текстови морају да садрже апстракт до 100 речи на српском и енглеском језику, као и резиме на енглеском језику, односно на српском уколико је текст на енглеском језику. Аутор је дужан да пошаље кључне речи од пет до осам речи на српском и енглеском језику, као и списак литературе и извора коришћених у раду.

Предати текстови морају бити на ћирилици у формату .doc Microsoft Word-a, не дужи од 25 страна А4 формата (1800 карактера по страни са размацима) тј. један и по табак (укључујући фусноте, табеле, резиме), у фонту Times New Roman, величина слова 12, проред 1,5. Фусноте треба да имају величину слова 10, уз једноструки проред. Фотографије слати у минималној резолуцији од 300dpi, у формату .jpeg или .tif.

Текстове приложити у електронској верзији, на адресу:
g.drustvena.istorija@gmail.com

Сви пристигли рукописи (студије, истраживања, прилози) достављају се спољним рецензентима након иницијалне евалуације од стране главног и одговорног уредника.

Процес рецензија је строго анониман при чему се име рецензента ускраћује аутору, и обрнуто. Рецензент има право, по сопственој одлуци да открије идентитет аутору, али је пракса да оба идентитета остану сакривена.

Сваки текст прегледа најмање два рецензента, стручњака за област на које се рецензирано дело односи, чиме се обезбеђује квалитет и аутентичност чланака. Рецензенти (како страни тако и домаћи) морају имати више или исто научно/наставно звање као аутори радова.

Сви рукописи прихваћени за штампу морају да имају позитивне рецензије, као и да га оба рецензента препоручују за штампу. Рукописи достављени редакцији часописа Годишњака за друштвену историју се не враћају

Редакција неће разматрати радове који не поштују наведене критеријуме

Упутства за писање напомена и библиографија

Библиографски подаци у фуснотама:

1. име и презиме аутора,
2. наслов дела: књиге или чланка, часописа или зборника у коме је чланак објављен и податке о њему (број часописа, година издања, за зборник име уредника/приређивача),
3. место издања, издавач, година издања /или датум приступа сајту и његова адреса/
4. број стране цитата

Необјављена грађа – *навођење докумената из архивских фондова:*

Навести цео назив архива, назив и број фонда, број фасцикле или кутије, број јединице и назив документа, а касније наводити скраћено.

Архив Југославије (АЈ), Комитет за кинематографију Владе ФНРЈ 180, Ф7, л. 12. Петогодишњи план инвестиција за потребе кинематографије у ФНРЈ. (у даљем тексту: АЈ, 180, ф7, л.12, Петогодишњи план инвестиција...)

Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства за трговину и индустрију 65, фасцикла 185, јединица 580, Протест против осамсатног радног времена, Трговачка обртничка комора у Загребу 7.1.1921. (у даљем тексту: АЈ, 65–185–580, Протест против...)

Објављена грађа

Јутарњи рапорт о судару електричног трамваја и фијакера, 28.02.1904, *Живети у Београду 1890–1940. Документа управе града Београда*, књига 6, приређивачи Милан Ристовић, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, Мирослав Перишић, Горан Милорадовић, (Београд: Историјски архив Београда, 2008), 498–499.

Цитирање монографије:

Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 443.

Перишић, *Од Стаљина ка Сартру*, 450.

Цитирање чланака из часописа, зборника, новина:

Милан Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године (Прилог имагологији Балкана)”, *Годишњак за друштвену историју*, 24, 3 (2017), 11.

Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године“, 8–10.

Gavin Bowd and Anton Mioara, “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 715. www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711. (05.11.2019)

Bowd, Mioara, “Peak Dictatorship“, 716.

Rogers Brubaker, “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”, *The State of the Nation*, edited by John Hall, (Cambridge University Press, 1998), 272–306.

Brubaker, “Myths and Misconceptions”, 273.

Милутин Чолић, „Филмска дискриминација”, *Политика*, 19. март 1968, 5.

Навођење чланака са Интернета:

Wolfgang Schmale, “Processes of Europeanization”, in: *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz, URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 (05.11.2019).

Dilek Barlas, “Post-war Economies (Turkey)”, in: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2016–01–05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Упутство за састављање списка извора и литературе

Начин приказивања списка извора и литературе се разликује од навођења у фуснотама.

Списак извора и литературе се наводи латиничним писмом, по абecedном реду. Уколико је издање на ћирилици, ставити у загради након навода да је на ћирилици. Прво се наводи презиме, затим име аутора, наслов дела, место, издавач и година.

Најпре се наводе необјављени извори, па објављени, а затим списак литературе.

Spisak izvora i literature:

Arhiv Jugoslavije. Komitet za kinematografiju Vlade FNRJ. fond 180.

Arhiv Jugoslavije. Ministarstvo za trgovinu i industriju. fond 65.

Politika

Živeti u Beogradu 1890–1940. Dokumenta uprave grada Beograda, knjiga 6, priređivači: Milan Ristović, Dubravka Stojanović, Miroslav Jovanović, Miroslav Perišić, Goran Miloradović. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2008. (ćirilica)

Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (ćirilica)

Ristović, Milan. „Le Canard Suvage i Majski prevrat u Beogradu 1903. godine (Prilog imagologiji Balkana)”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 24, 3 (2017), 7–26. (ćirilica)

Bowd, Gavin and Mioara, Anton. “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 711–737 www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711 (05.11.2019)

Brubaker, Rogers. “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”. *The State of the Nation*, edited by John Hall, Cambridge University Press, 1998, 272–306.

Навођење чланака са Интернета:

Schmale, Wolfgang. "Processes of Europeanization". *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz. URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 [05.11.2019].

Barlas, Dilek. "Post-war Economies (Turkey)". *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson. Freie Universität Berlin: Berlin 2016–01–05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Submitting Manuscripts

The Annual for Social History is a peer-reviewed journal that publishes original new research in Serbian and English language. Manuscripts for consideration should focus on social history. Submissions should not be sent for publication elsewhere, or have been previously published.

Please mind the following guidelines in preparing a manuscript: The cover page should consist of the manuscript title, name of the author(s), academic title, and year of birth, institution and e-mail of the author. The cover page should also have a 100-words abstract, a resume, five to eight keywords, and the list of used references.

Manuscripts should be submitted in Microsoft Word .doc format, no longer than 25 pages (A4 size of approximately 1800 characters per page). The Annual for Social History use *The Chicago Manual of Style (17th edition)*, *Notes and bibliography style* (<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) as reference style for footnotes and bibliography. Font should be Times New Roman, size 12, line spacing 1.5. Footnotes should be in font size 10, single spacing. Photographs should be at least 300dpi resolution, in jpeg or tif formats.

Manuscripts should be sent to: g.drustvena.istorija@gmail.com

All submitted manuscripts (studies, research, contributions) are further submitted to external reviewers after the initial evaluation by the chief editor.

The process of review is strictly anonymous. The name of the reviewer is unknown to the author, and vice versa. The reviewer has the right, in its sole discretion, to disclose the identity of the author, but it is a practice that both identities remain hidden.

Each text is evaluated by at least two reviewers, experts in the field to which the peer-reviewed work relationships is, with which is ensured the quality and authenticity of the articles. Reviewers (both foreign and domestic) must have higher or the same scientific or teaching title as the authors of the papers.

All manuscripts accepted for publication must have positive reviews, as well as both reviewers recommended for publishing.

Please mind that the editorial board will not consider submissions that are not following this guideline.

Рецензенти
Годишњака за друштвену историју за 2023. годину

Др Миле Бјелајац,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Радина Вучетић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Зоран Јањетовић,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Милан Кољанин,
Институт за савремену историју, Београд

Др Олга Манојловић Пинтар,
Институт за новију историју Србије, Београд

Др Горан Миладиновић,
Факултет политичких наука, Београд

Др Радивој Радић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Јелена Рафаиловић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Милан Ристовић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Дубравка Стојановић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Алексеј Тимофејев,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Марко Шуица,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Илдико Ердеи
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Миклош Биро
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду (у пензији)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ГОДИШЊАК за друштвену историју =
Annual of Social History / главни и
одговорни уредник Милан Ристовић. – Год. 1,
бр. 1 (1994) – . – Београд (Чика Љубина
18-20) : Удружење за друштвену историју,
1994 – (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0354-5318 – Годишњак за друштвену
историју

COBISS.SR-ID 102349831

